

Vratislav J a n á k – Peter K o v á č i k – Aleš K n á p e k – Kateřina P a p á k o v á

NEOLITICKÉ SÍDLIŠTĚ V PUSTĚJOVĚ¹

Abstract

In August 2012, within the project Student Grant Competition of Silesian University (SU) in Opava, no. 21/2012 „Archaeological Prospection of Neolithic Settlement in the Pustějov Area”, surface prospection and test pit research were carried out in Pustějov – „Dolní role”. The facilities of the project OPVK no. CZ.1.07/2.2.00/28.0014 „Interdisciplinary Education in ICT with Language Qualification“ were also used for the evaluation of the results. 259 fragments of ceramic, 176 pieces of chipped stone industry – 48 pieces from Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite, 128 pieces from local Glacial Sediment Silicidite, 2 pieces of polished stone industry and 6 pieces of coarse-shaped stone industry were gained through these activities. 17 test pits were set and 5 recesses (possible objects) were detected, none of them have any positively anthropogenic character. Thus it is possible to evaluate the artefacts from the research and the collecting all together. According to the ceramic, the locality was settled twice. The older horizon is represented by Linear Pottery Culture (phase LBK IIb), hundreds years younger is Upper Silesian Lengyel group (phase III?) settlement. According to its typology, the found polished stone industry most probably belongs into Linear Pottery Culture. With the chipped stone industry the cultural distinction is possible only according to the used material. Within the Linear Pottery Culture, Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite usually represents a considerable part of the used material for chipped stone industry; however its occurrence at the close of the Lengyel development is rather rare. Thus it is possible to assume that majority of the artefacts from Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite found in the locality belong into Linear Pottery Culture, however, it is impossible to determine their proportion in the material base towards Glacial Sediment Silicidite (chipped stone industry from Glacial Sediment Silicidite will be analysed later in the future). Even though the smallish collection (48 pieces) is not statistically representative enough, the presence of 14 pieces of flint core and 38 pieces with the remains of crust does not allow any doubt about the manufacturing nature of the settlement. Thus Pustějov – „Dolní role” is (after Studénka „Záhumení” and Bravantice – they both belong also into the phase Linear Pottery Culture IIb) the third Linear Pottery Culture settlement of manufacturing character within the micro region of, for now, 6 (the other 3 have been known only from collecting) similarly positioned settlements along Oder (on its own cross gutter of the left bank branch of Oder, at the border of a hilly area, several hundred metres from the edge of Oder plain or exceptionally over the edge, and 1–3 km from the present river). The distance between the settlements is currently 2–3 km. The micro region was situated in a secluded almost wholly wooded area far from the traditional Linear Pottery Culture settlements. It was probably created and episodically (Linear Pottery Culture IIb) functioned in connection with the culmination of transport of Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite from the present Krakow region to the West, possibly also North-West.

Keywords: Neolithic Settlement, Pustějov Area, ceramic, Linear Pottery Culture

Úvod

Zkoumaná lokalita se nachází v jihovýchodní části katastrálního území obce Pustějov v polní trati „Dolní role“. Geomorfologicky tedy leží ve východní části Oderské brány, na samém jižním okraji Klimkovické pahorkatiny.² Na západě je ohraničena levým břehem Pustějovského potoka, tekoucího zde přibližně severojižním směrem, na jihu železniční tratí Přerov–Bohumín, běžící od jihozápadu k severovýchodu. Prozatím nelze s jistotou říci, zda za tratí, postavenou v polovině 19. století, pokračuje. V každém případě se v tomto

¹ Článek byl podpořen projektem SGS SU č. 21/2012 „Archeologický výzkum neolitického sídliště na katastru Pustějova“ a projektem OPVK reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0014 „Interdisciplinární vzdělávání v ICT s jazykovou kompetencí“

² Srv. Jaromír DEMEK (ed.), *Zeměpisný lexikon ČSR – Hory a nížiny*, Praha 1987, s. 382.

směru (na jihovýchod) terén mírně svažuje k okraji oderské nivy, vzdálenému asi 400 m, a k toku řeky Odry, který se nachází ve vzdálenosti asi 1,2 km (obr. 1). Jihozápadním směrem terén klesá krátkým mírným svahem k Pustějovskému potoku. Podloží na lokalitě je tvořeno sprašovými hlínami, uloženými na pleistocenních vrstvách. Oderská niva je zaplněna nivními sedimenty, stejně jako je jimi tvořeno koryto Pustějovského potoka.³

Celý intravilán Pustějova, včetně areálu Zemspolu Studénka a.s. (někdejší JZD), který je „Dolní rolí“ nejbližší, se nalézá na opačném břehu Pustějovského potoka. Plocha zkoumané lokality tedy neleží v zastavovaném území, je ovšem dlouhodobě využívána pro pěstování zemědělských plodin. Zdejší polnosti náležejí více příslušníkům rodiny Zindlerových, t.č. má severní část v pronájmu Zemspol, jižní soukromý zemědělec z Pustějova, p. E. Koždoň. Každoročně zde tak dochází k intenzivní orbě a v dřívějších dobách docházelo také k orbě hluboké.

Neolitické osídlení bylo na lokalitě zjištěno při povrchovém průzkumu, který proběhl v r. 2011 v rámci projektu Studentské grantové soutěže Slezské univerzity v Opavě (SGS SU) č. 9/2010 „Archeologický výzkum západní části Oderské brány.“ Byla při něm nalezena kamenná industrie štípaná (ŠI) i broušená (BI). V návaznosti na to byl v roce 2012 v rámci přeshraniční spolupráce Ústavu archeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity proveden magnetometrický průzkum na části lokality Dr. M. Furmanekem (Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego) a Mgr. A. Rapińským (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Opolu). Předběžné výsledky tohoto průzkumu ukazyvaly na dvě skupinky možných sídlištních objektů, a proto byla v těchto místech naplánována sondáž. Po získání souhlasu vlastníka i nájemce mohl být proveden zjišťovací výzkum i povrchový průzkum.

Výzkum proběhl v rámci dalšího projektu SGS SU č. 21/2012 „Archeologický výzkum neolitického sídliště na katastru Pustějova“ ve dnech 13.–18. srpna 2012 a byl realizován členy projektového týmu, doktorskými a magisterskými studenty SU pod vedením K. Papákové a A. Knápka.⁴ Vzhledem k dosti rozpačitým výsledkům sondáže pak po domluvě s E. Koždoňem proběhl těsně po nové orbě, 27. srpna 2012, dodatečný povrchový průzkum jako společná akce Slezské univerzity a Archaie Olomouc o.p.s. Při zpracování výsledků r. 2012 bylo možno aplikovat některé moderní metody v rámci projektu OPVK reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0014 „Interdisciplinární vzdělávání v ICT s jazykovou kompetencí“.

Před zahájením výzkumu byly vytyčeny sektory (A až F), ve kterých se podle výsledků magnetometrického průzkumu mohly objevit sídlištní objekty. V průběhu počátečních prací bylo ovšem zjištěno, že v sondách, které byly položeny v těchto sektorech, se žádné objekty nenacházejí. Proto byly sondy pokládány dále severním směrem, již za hranicemi magnetometricky prozkoumané plochy, kde byla při dřívějších sběrech získána mj. broušená kamenná industrie kultury s lineární keramikou (LnK). Celkem bylo na lokalitě položeno 17 sond (o šířce většinou 1,5 m a délce 2 m, u některých sond až 5 m). Po odstranění ornice následovala šedá splachová vrstva (K201) o mocnosti od 10 do 30 cm (obr. 3), která se objevila ve všech sondách, pod ní už se nacházelo podloží hnědožluté barvy. Šedá vrstva (K 201) obsahovala keramiku, mazanici, ŠI a místy i uhlíky. Celkem bylo zaznamenáno pět zahloubení pod úrovní šedé vrstvy (možných objektů), ale pouze o jednom z nich, v objektu č. 503 v sondě S8, bychom mohli snad říci, že je to intencionální sídlištní objekt blíže neur-

³ Vlastimil MÜLLER (ed.), *Vysvětlivky k souboru geologických a ekologických účelových map přírodních zdrojů v měřítku 1:50000. List 15-43 Ostrava, Praha 1992.*

⁴ Tehdy archeolog Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě a posluchač kombinované formy doktorského studia na Slezské univerzitě v Opavě.

čitelné funkce (obr. 3). Tato nepatrně zahlubená jáma mísovitého tvaru (s rozměry okolo 100 x 110 cm a zahluobením okolo 20 cm) se v podloží projevovala hnědošedým zabarvením, ve srovnání s podložím však málo výrazným a ve srovnání s šedou vrstvou ještě méně. Její výplň obsahovala pouze 6 ks atypické keramiky a 7 ks ŠI. V případě zbylých objektů, které se od podloží odlišovaly tmavším zabarvením, shodným s nadložní vrstvou, se však jednalo takřka jistě o přirozené deprese, vyplněné touto vrstvou a zachycení přesnějšího obrysu bylo velice problematické. Jinak se v sondách objevovala keramika a ŠI pouze v orniční a šedé vrstvě. Keramický materiál můžeme přiřadit ke dvěma kulturním entitám – kultuře s lineární keramikou (LnK) a hornoslezské lengyelské skupině (HLS). Keramika obou kultur se objevila v sondách S2, S5, S6, S7, S9, S14, S16 a S17. Pouze keramika LnK se vyskytla v sondách č. S1, S4, S11, S13, S15 a v objektech č. 502 (S5) a 504 (S14). Samotná keramika HLS se objevila v sondách S3, S8, S10, v objektu č. 501 (S2) a v jámě č. 503 (S8).

Tato zjištění nemají ovšem na dlouhodobě intenzivně oraném poli o mnoho větší průkaznost, než mívá dislokace nálezů učiněných při povrchových sběrech. Především datování keramiky nemůže zaručit datování ŠI, nacházející se v její blízkosti; snad jen v případě jámy 503 bychom mohli s jistou pravděpodobností uvažovat o příslušnosti ŠI z její výplně k HLS, ovšem ani v tomto případě není vyloučena intruze ze staršího sídliště LnK. Dodatečný povrchový průzkum po orbě přinesl kromě nepočetné keramiky (6 ks) především kamennou industrii štípanou (84 ks ŠI), broušenou (2 ks BI) a ostatní či jinak řečeno hrubotvarou (6 ks).

Nálezy

Sídlíštní keramika

Výzkum i povrchový průzkum přinesl celkem 259 ks zlomků keramických nádob. Většina z nich pocházela z orniční a šedé vrstvy, jen 27 ks z výplně objektů. Kultuře s lineární keramikou patřilo celkem 116 ks keramiky (44,8% z keramiky veškeré) a můžeme je rozdělit do dvou skupin. První tvoří jemná keramika v počtu 31 ks, robená z plavené hlíny a vypalovaná do odstínů šedé až okrové barvy, na lomech jsou patrné dočerna vypálené organické příměsi v keramickém těstě. Tato keramika je převážně tenkostěnná (síla stěpů se pohybuje od 5 do 8 mm). Část keramických zlomků nese rytou výzdobu doprovázenou důlky, tzv. notovými značkami, kruhového nebo oválného tvaru. Některé okrajové fragmenty pocházejí bezpečně z globulárních tvarů (obr. 4). Druhou skupinu tvoří 85 ks hrubé keramiky. Ta je převážně ostřena pískem a vypálena do různých odstínů hnědé až hnědočervené barvy. Jedná se o silnostěnné střepey (od 9 do 14 mm). Tato keramika byla zdobena plastickými výčnělky. I mezi jejími fragmenty se objevují kusy, pocházející bezpečně z globulárních tvarů (obr. 5:3).

Rytá výzdoba se objevila pouze u 11 ks keramických fragmentů (9,5% z celkového počtu keramiky kultury s LnK). Výzdoba se vyskytla v podobě rytých linií, někdy také zdvojených (obr. 4:4-6), příp. v kombinaci s notovou značkou, kruhového (obr. 4:1,4) nebo oválného (obr. 4:5-7) tvaru, s velikostí maximálně do 4 mm. Horizontální linie podokrajového ornamentu jsou přerušovány notovými důlky nad sebou (obr. 4:5,7). Objevují se také šikmé ryté linie hlavního ornamentu, které jsou zakončeny notovými důlky (obr. 4:4-7). I když je kolekce zdobených stěpů malá, můžeme zde pozorovat prvky tzv. „rozpadlého“ či „degenerovaného“ výzdobného stylu (např. linie nedotažené až k notám (obr.) nebo notové znač-

ky, zavěšené na linii jen okrajem (obr. 4:5,7) či noty ležící vůbec mimo linie (obr. 4:6),⁵ podobně jako na blízkých sídlištích kultury s LnK ve Studénce – „Záhumení“⁶ a v Bravanticích,⁷ kde je ovšem škála těchto prvků podstatně širší úměrně většímu počtu zdobených střepů; stejně jako tam také v Pustějově můžeme konstatovat úplnou absenci elementů šárecké či železovské skupiny, tj. stupně LnK III moravské periodizace, kterou můžeme předběžně použít i pro Slezsko.⁸ To umožňuje datovat sídliště LnK v Pustějově s určitou výhradou analogicky těmto dvěma sousedním osadám, tedy rámcově do fáze LnK IIb, a omezit jeho trvání jen na tuto fázi, tj. na nejmladší část středního stupně LnK.

Plastický výzdoba na hrubé keramice je zastoupena pouze dvěma fragmenty (1,7% z celkového počtu keramiky kultury s LnK). Na jednom je mohutný konický výčnělek s oblým vrcholem (obr. 5:3), ve druhém případě jde o fragment výčnělku blíže neurčitelného tvaru. Kupodivu se na hrubé keramice neobjevila žádná vhloubená výzdoba v podobě prstových nebo nehtových důlků apod. Hornoslezské lengyelské skupině náleží celkem 143 ks zlomků keramiky (55,2% z celého souboru). 25 ks z toho tvoří keramika, robená z jemnozrnného materiálu a vypálena do odstínů hnědé a hnědočervené barvy. Síla střepu se pohybuje od 5 do 7 mm. Všechna tato keramika je nezdobená. Druhou skupinu v počtu 118 ks tvoří keramika, robená z hrubozrnného materiálu, vypálená většinou do okrové barvy. Síla střepu se pohybovala od 9 do 15 mm. Tato hrubá keramika se zachovala ve velice špatném stavu.

Pokud jde o morfologii lengyelské keramiky, k dispozici je jen velmi málo podkladů. V souboru je dochováno všehovšudy 13 ks okrajových fragmentů, dosti často poškozených apokud možno pozorovat, zaoblených, výjimečně snad vodorovných. Většinou pocházejí z hrncovitých tvarů, ve více případech jde nepochybně o okraj z mísy s rozevřenými a v jednom z nich snad i se zesílenými plecemi (obr. 6:4). Přinejmenším jeden fragment – se zaobleným a zesíleným okrajem – pochází z podstavy mísy na nožce. Dva fragmenty rohových oblých uch dokládají přítomnost puten, dále se dochovalo dolní nasazení hrubého páskového ucha snad s vodorovným otvorem (obr. 5:6) a hladítko z tyčinkového ucha, původně přepínajícího prohnuté hrdlo hrncovité nádoby (obr. 7:5). Zlomky z jiných částí nádob, např. z plochých den (obr. 6:7-10), nám mnoho říci nemohou.

Podobně slabě je zastoupena výzdoba. Plastickou výzdobu reprezentuje několik výčnělkůna fragmentech z těla či hrdla. Dvěma kusy je zastoupen kuželovitý výčnělek s rovným vrcholem (obr. 5:4, 7:4), po jednom kuse bochánkovitý výčnělek (obr. 5:5), kuželovitý výčnělek s promáčkнутým vrcholem (obr. 5:1) a kuželovitý výčnělek s oblým vrcholem (obr. 5:2). Jeden odlom po výčnělku (obr. 5:7) nelze klasifikovat. Na jediném fragmentu se dochovala rytá výzdoba – dvojice hrubých rovných rýh se lomí při okraji střepu (obr. 7:6).

Podkladů k subtilnějšímu datování je tedy velmi málo, i když o tom, že jde o keramiku lengyelskou, není pochyb, jak ukazuje také morfologie nádob, představující běžný lengyelský repertoár: hrncovité a pohárovité (tenkostěnná keramika, obr. 4:2, 5:5) tvary, rozevřené mísy, mísy na nožce, putny. Pokud jde o nepočtené plastické výčnělky, chronologický záběrkuželovitých je dosti široký, bochánkovitý ukazuje nejspíše (i když ne výlučně) k fázi HLS III. Také hladítko z ucha k výrobě keramiky by se nemělo objevit dříve než v této fázi.

⁵ Srv. Ivan PAVLŮ, *Das Linearkeramische Ornament in der Entwicklung der böhmischen Linearkeramik*, Alba Regia 12, 1972, s. 133; Zdeněk ČÍŽMÁŘ, *Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě*, Acta Musei Moraviae 83, 1998, s. 117.

⁶ Vratislav JANÁK – Aleš KNÁPEK – Kateřina PAPÁKOVÁ, *Sídliště ve Studénce v kontextu osídlení kultury s lineární keramikou v Oderské bráně*, Přehled výzkumů 52-1, 2011, s. 53.

⁷ Tereza KRASNOKUTSKÁ, *Sídliště kultury s lineární keramikou v Bravanticích, okres Nový Jičín*, Ročenka 2008, Archeologické centrum Olomouc, 2009, 43.

⁸ Srv. Rudolf TICHÝ, *Osídlení s volutovou keramikou na Moravě*, Památky archeologické 53, 1962, 245–305; Z. ČÍŽMÁŘ, *Nástin*.

Jednoznačně k ní ukazuje ale především rytá výzdoba typu Boskovštejn – Střelice – Praha–Střešovice, která se vyskytne (ovšem zcela výjimečně, jde spíše o raritu) také ve fázi HLS III a na horizontu MMK IIB – Wolfsbach – HLS III – Modlnica – Tiszapolgár – Střešovice/Horní Cetno⁹ se také výlučně omezuje. Tam tedy – s určitou rezervou, danou velmi malým množstvím chronologicky hodnotných nálezů – můžeme snad datovat i lengyelské sídliště v Pustějově. Podporuje to též skutečnost, že starší keramika než fáze HLS III není z koridoru Oderské brány dosud známa, i absence některých statisticky výrazných elementů jak nejstarší fáze HLS I (přesekávání okrajů a dalších tektonických rozhraní, svisle protáhlé výčnělky, s menší silou ostré lomy výdutě či vypíchaný ornament), tak fáze nejmladší, HLS IV (zatažené tvary, některé typy výčnělků, zejména vodorovně protáhlých, reflexy vhloubené „jordanovské“ výzdoby aj.), které by souboru tak početném pravděpodobně nechyběly.¹⁰

Štípaná kamenná industrie

Při zjišťovacím výzkumu bylo získáno celkem 90 ks ŠI. Co se týče surovinového složení, naprostou většinu z nich, 78ks (86,7%), tvořily silicity z glacienních sedimentů (SGS), jen 10 ks (11,1 %) silicity krakovsko-čenstochovské jury (SKČJ). Dva kusy (2,2%) nebylo možno určit pro přepálení.¹¹

Z dodatečného povrchového průzkumu bylo získáno celkem 86 ks ŠI. V tomto případě byly obě skupiny suroviny zastoupeny takřka shodně: SGS 40 ks (47,7%), SKČJ 38 ks (44,2%) a 8 ks (8,1%) nebylo možné určit pro přepálení. Při sběrech byl mj. také objeven makrolitický silicitový nástroj (rozměry 66 x 33 x 11mm) na velkém a hrubém úštěpu ze SGS (obr. 8).

Nálezové okolnosti jsou při posuzování kulturní příslušnosti, ergo datování ŠI až na nepatrnou výjimku jámy č. 503 prakticky bezcenné a typologicko – technologická analýza ŠI,¹² především početnější části celého souboru, industrie vyrobené z SGS, není dosud dokončena.¹³ Jediným hlediskem, kterým můžeme do značné míry postihnout kulturní příslušnost ŠI, tak zůstává surovina, z něhož je vyrobena. Z toho, co víme o dynamice zastoupení SGS a SKČJ v horním Poodří i v severnější části Moravy, můžeme usuzovat na to, že rozhodující většina ŠI, vyrobené z importovaného SKČJ, by měla náležet sídlišti LnK.¹⁴ Možná ne

⁹ Pokus rozdělit po slovenském vzoru (srv. Juraj PAVÚK, *Epilengyel/Lengyel IV als kulturhistorische Einheit*, Slovenská archeológia 48, 2000, s. 1–26) také fázi MMK IIB na dvě části, z nichž mladší by představovala nejstarší fázi jordanovské skupiny či kultury (Zdeněk ČIŽMÁŘ – Juraj PAVÚK – Pavlína PROCHÁZKOVÁ – Miroslav ŠMÍD, *K problému definování finálního stadia lengyelské kultury*, in: B. Hänsel – E. Studeníková (Hrsg.), *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift Viera Němejcová-Pavúková, Rahden/Westf. 2004*, s. 35–65) nemůžeme prozatím akceptovat. Na diskusi tu ovšem není dostatek místa.

¹⁰ Ke keramické náplni HLS srv. Vratislav JANÁK, *Die Lengyel-Kultur in Oberschlesien*, in: Actes du XIIe-Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (J. Pavúk ed.) 2, Bratislava 1993, s. 553–556; TÝŽ, *Die Lengyel-Kultur in Oberschlesien*, in: J. K. Kozłowski, – P. Rączky (eds), *Lengyel, Polgár and related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Centrale Europe*, Kraków 2007, s. 217–232. Fáze HLS II zůstává stále ještě spíše hypotetická, lze k ní radit jediný objekt z Piště, okr. Opava a to především na základě velké podobnosti s pleszowskou keramikou z Krakovska (srv. V. JANÁK, *Die Lengyel-Kultur*, 2007, s. 220, obr.2.).

¹¹ Za laskavé posouzení surovinové skladby veškeré kamenné industrie ze zjišťovacího výzkumu i dodatečného sběru autoři děkují prof. RNDr. A. Přichystalovi, CSc., DSc.

¹² Autoři děkují mgr. Petru Kašpárkovi, který se jí laskavě ujal.

¹³ Předběžně se však zdá, že ani ona toho mnoho neřekne, že větší část nečetných nástrojů bude z hlediska kulturní příslušnosti typologicky i technologicky neutrální.

¹⁴ V této oblasti je zastoupení SKČJ na sídlištích LnK zejména v I. a II. stupni značně vysoké, pohybuje se v desítkách procent a mnohdy i dominuje nad druhou hlavní surovinou – SGS. V období staršího stupně kultury s vypíchanou keramikou klesá na minimum nebo mizí (ve prospěch SGS) zcela – jedinou výjimkou je Mo-

všechna, protože i v závěru lengyelského vývoje, kam nepochybně náleží také sídliště v Pustějově, je velmi omezené užívání SKČJ prokázáno na řadě lokalit a v našem případě nelze vyloučit ani případné užití starší suroviny, na lokalitě nalezené. Ale to vše by se mělo týkat maximálně několika kusů.

Vzhledem k tomu, že předběžná typologicko – technologická analýza souboru ŠI z krakovského silicitu je již k dispozici, lze rozdělit ŠI z SKČJ do hlavních morfologických skupin, což je základní kritérium pro zařazení sídliště do škály několika typů osad, které lze mezi sídlišti LnK identifikovat podle vztahu k výrobě a spotřebě ŠI.¹⁵ Jak jsme již uvedli, ze sondážního výzkumu pochází 9 ks ŠI, z dodatečného sběru pak 36 ks ŠI, dohromady tedy 45 ks ŠI z SKČJ, které můžeme posuzovat společně. Rozdělení do základních skupin a zastoupení kusů s kůrou uvádí následující tabulka:

Nástroje	Čepele a jejich zlomky	Jádra	Úštěpy a odpad	Celkem	Z toho kusy s kůrou
8 ks	5 ks	14 ks	18 ks	45 ks	28 ks
17,8 %	11,1 %	31,2 %	40,0 %	100 %	58,3%

Tab. 1. Pustějov – „Dolní role“, okr. Nový Jičín. Základní morfologické skupiny a počet kusů s kůrou u ŠI, vyrobené z SKČJ

Zjištěné hodnoty neumožňují přiřazení pustějovského sídliště k některému z typů sídlišť, vyčleněných I. Mateiciucovou. Za exploatační nemůžeme samozřejmě sídliště, vzdálené asi 150 km od zdrojů považovat. Pro oba typy zpracovatelských sídlišť se zdá zastoupení skupiny „úštěpy a odpad“ a i podíl čepelových polotovarů příliš nízké. Na druhé straně by zase-odběratelské sídliště nemělo mít tak nízký podíl nástrojů a především tak enormně vysoký podíl jader a kusů s kůrou. Ostatně vzájemný poměr procentuálního zastoupení jader a kusů s kůrou a ostatních ukazatelů se zdá být netypický i pro valnou většinu zpracovatelských sídlišť, ne-li pro všechna.¹⁶

Výsledky jsou tedy zjevně zkreslené. To koneckonců naznačovala již sama velikost souboru – 45 ks – která nemá dostatečnou statistickou reprezentabilitu. Zkreslení lze pozorovat nejen v poměru mezi základními morfologickými skupinami, ale např. i ve skladbě skupiny „nástroje“. Zastoupeny jsou tyto typy: čepel s laterální retuší (2x); škrabadlo na úštěpu (2x); úštěp s laterální retuší (2x); vrub na čepeli (1x); drasadlo na úštěpu (1x). Neobvyklá je už převaha úštěpových nástrojů nad čepelovými (5 : 4); čepelové nástroje obvykle výrazně převládají. Neobvyklá je rovněž absence čepelových škradel apod. Zjevná nereprezentabilita souboru a zkreslení patrné v celku i částech je pravděpodobně dáno tím, že ŠI z SKČJ

---

chów na Osoblażsku, na této lokalitě je však také starší sídliště LnK – a to se nemění ani v období mladšího stupně (= starší lengyelský stupeň v jižnějších oblastech), opět s jedinou výjimkou, kterou je sídliště v Dzielnici u Ratiboře. V následujícím mladším lengyelském stupni (kdy už je i severnější Morava a celé Slezsko organickou součástí lengyelské oikumeny) zastoupení SKČJ – po dočasném zvýšení v období přechodu mezi starším a mladším lengyelským stupněm – neustále klesá a ve srovnání s běžným zastoupením ve středním stupni LnK, je nižší o celý řád, nepřevyšuje několik procent a leckdy jde jen o promile, nebo vůbec absenci SKČJ při pravidelné dominanci SGS (srv. Vratislav JANÁK – Antonín PŘICHYSTAL, *Distribuce silicítů krakovsko – čenstochovské jury na Moravě a v Horním Slezsku v neolitu a na počátku eneolitu*, Památky archeologické 98, 2007, s. 5–30, passim.).

¹⁵ Srv. Inna MATEICIUCOVÁ, *Talking Stones: The Chipped Stone Industry in Lower Austria and Moravia and the Beginnings of the Neolithic in Central Europe (LBK), 5700–4900 BC*, Dissertationes archaeologicae Brunenses Pragensesque 4, Brno 2008, s. 99–100, s lit. Rozeznává sídliště exploatační, zpracovatelská, sekundární zpracovatelská a odběratelská.

¹⁶ Srv. I. MATEICIUCOVÁ, *Talking Stones*, grafy 24–26 a passim.

pochází převážně z povrchového sběru (např. jádra jsou po čerstvé orbě jistě viditelnější než drobné čepelky atd.) a i nálezy okolnosti oněch 9 ks, získaných při výzkumu, mají prakticky hodnotu sběru.

Na druhé straně přes všechna zkresení je to především absolutní počet jader (14 ks), který odpovídá souborům ze zpracovatelských sídlišť o velikosti několika set kusů i 29 kusů s kůrou, které naznačují, že také na sídlišti v Pustějově musíme v každém případě počítat s produkcí na bázi SKČJ a to s produkcí snad dosti intenzivní; na odběratelských sídlištech obě kategorie takřka absentují.¹⁷ Nakolik se na sídlišti LnK pracovalo i s SGS se však prozatím nemůžeme ani pokusit odhadnout.

Kamenná broušená industrie

Artefakty získané v r. 2012,¹⁸ pocházejí pouze z dodatečného povrchového průzkumu. Byla nalezena plochá sekerka (69 x 41 x 13 mm) z metabazitu typu Želešice (obr. 10:1) a fragment (68 x 62 x 12 mm) plankovexní sekery, sekundárně navrtaný na ploché straně, z metabazitu původem snad z Hrubého Jeseníku (obr. 10:4). Menší sekerka je kopytovitá, s asymetrickým ostřím a také poškozený tyl byl snad zaoblený, což ukazuje celkem jednoznačně k LnK. Nástrojem téže kultury byla původně zřejmě i velká sekerka s plankonvexním průřezem, ze které pochází navrtaný fragment. Návrt je snad pozůstatkem nezdařeného pokusu přepracovat na lengyelském sídlišti nalezený starší kus na motyku.

Ostatní kamenná industrie

Především je nutno uvést nález zátěže rybářské sítě se dvěma bočními vruby (obr. 10:2), vyrobené z glaukonického pískovce. Základní studii problematice nálezů kamenných zátěží rybářských sítí, které se masově vyskytují na březích středního toku řeky Opavy a dokládají zde centrum intenzivního rybolovu ve střední Evropě široko daleko osamocené, se věnovala již před více než půl stoletím V. Šikulová.¹⁹ Nedávno se k této problematice vrátil v souvislosti s otázkou demografické kontinuity v neolitu a eneolitu V. Janák, který také publikoval další nálezy, jichž od 60. let na Opavsku podstatně přibýlo.²⁰ Přítomnost kamenných zátěží v oderském levobřežním mikroregionu LnK (byly v posledních letech získány také na dalších lokalitách), je přínosným zjištěním, ke kterému se ještě vrátíme v závěru.

Dále byly objeveny tři zvláštní kamenné předměty. První má pravidelný kosodélný tvar, s rozměry 81 x 30 x 19 mm a je vyroben z glaukonického pískovce (obr. 10:3). Druhý má tvar podobný, ale méně pravidelný, s rozměry 116 x 37 x 31 mm a je vyroben z kulmské droby. Ve třetím případě je základní tvar podobný, ale jde o pětiúhelník, s rozměry 99 x 44 x 25 mm a je vyroben rovněž z kulmské droby. Snad jde o brousky, ale není vyloučeno, že jsouto hladítka k úpravě keramiky. Přimo z Oderské brány jsou známa hladítka z oblázků

¹⁷ Srv. I. MATEICIUCOVÁ, *Talking Stones*, s. 100.

¹⁸ Při povrchovém průzkumu na podzim 2011 byly nalezeny fragmenty 3 kopytovitých klínů a fragment plankovexní sekery poměrně blízko sebe v severní části lokality. Jejich dislokace mj. spolurozhodovala o vytýčení sektoru pro magnetometrii a pozdější exkavaci. Klíny lze zařadit k typu středně vysokých podle Slavomila VENCLA, *Kamenné nástroje prvních zemědělců ve střední Evropě*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A, 14, 1960, s. 24–25.

¹⁹ Vlasta ŠIKULOVÁ, *K otázce rybolovu v mladší době kamenné*, ČSM–B 10, 1961, s. 1–18.

²⁰ Vratislav JANÁK, *Ke kontinuitě neolitického obyvatelstva na březích řeky Opavy*, *Acta archaeologica Opaviensia* 1, 2004, s. 78–82.

ze sídliště fáze HLS IV v Příboře-Hájově; mají ovšem jiný tvar (lichoběžný nebo trojúhelný) a jsou o něco menší a především výrazně tenčí.²¹

Kromě toho byla nalezena část (s rozměry 55 x 56 x 41 mm) hranolovitého tříku, snad z hrubozrnného pískovce²² a předmět žehličkovitého tvaru (s rozměry 91 x 32 x 17 mm) z hrubozrnné droby, nejspíše brousek.

Závěr

Zjišťovací výzkum, který proběhl v r. 2012 v trati „Dolní role“, nebyl náhodný. Projekt SGS SU č. 21/2012 „Archeologický výzkum neolitického sídliště na katastru Pustějova“ přímo navazoval na projekt SGS SU č. 9/2010 „Archeologický výzkum západní části Oder-ské brány“ a jeho prvořadým cílem bylo ověřit, příp. také rozšířit a prohloubit zjištění, tímto projektem učiněná.

Sám projekt č. 9/2010 též nevisel ve vzduchoprázdnu, i když jeho přesnější obrysy se vynořovaly pozvolna. Dlouhodobým cílem – ten se formoval řadu let před vznikem Studentské grantové soutěže SU, která později přinesla potřebné finanční prostředky – bylo rozšířit archeologické poznání západní části mezihorského koridoru. Toto poměrně rozsáhlé území bylo dosud poznáno minimálně, na rozdíl od východní části Podbeskydí, zkoumaného vždy mnohem intenzivněji. Vyhodnocení výsledků starších aktivit, sběrů i náhodných nálezů před r. 1945 především německých (S. Weigel, G. Stumpf, H. Jedlitschka)²³ a po válce i českých (především K. Kadlčík)²⁴ vlastivědných pracovníků, do značné míry shrnutých už Jislovou soupisovou studií o kamenné industrii z území někdejšího bíloveckého okresu,²⁵ dávaly tušit, že – při předpokladu diskontinuitního osídlení v tomto takřka souvisle zalesněném prostoru od neolitu do konce raného středověku²⁶ – by zde mělo neolitické a eneolitické osídlení hrát poměrně významnou roli. Zároveň ale budily značnou skepsi k možnosti blíže je identifikovat bez dlouhodobých opakovaných intenzivních sběrů nebo bez výkopů, které však při tehdejším stavu poznání nesly velké riziko neúspěchu. Trochu optimismu dodávala jen situace v okolí Hladkých Životic, soustředěně zkoumaném opakovanými pochůzkami neúnavného amatérského milovníka archeologie D. Fryče, které při vši převaze štípané industrie mezi nálezy přinesly i trochu keramiky, naznačující existenci několika lokalit na katastru obce, jednak k. s LnK, jednak lengyelských.²⁷ I v tomto případě bylo ale riziko omylu při exkavaci značné. Skeptické vyhlídky ještě posilovaly výsledky revizního průzkumu SU a Muzea Novojičínska (MNJ) v r. 2005, který přinesl kromě nepočtené štípané industrie jen několik atypických střípků a mj. ukázal, že rozhodující část předválečných lokalit s nálezy kamenné industrie dnes již lze velmi těžko verifikovat a že podobně nelze na Fryčových sběrových areálech spolehlivě identifikovat pravěké objekty.

²¹ Vratislav JANÁK, *Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou v Příboře-Hájově, okr. Nový Jičín a závěr lengyelského vývoje na Moravě*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 1, 1995, s. 6, obr. 1:19–21; 23; TÝŽ, *Keramická hrnčířská hladička v lengyelu Horního Slezska*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 3, 1997, s. 12, 16, obr. 2: 6–8, 11–13.

²² Předmět nebyl nedopatřením předán k petrografické expertize.

²³ Srv. V. JANÁK – A. KNÁPEK – K. PAPÁKOVÁ, *Sídliště ve Studence*, pozn. 22.

²⁴ Květoslav KADLČÍK, *Osídlení Novojičínska*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 5, 1970, s. 9–16.

²⁵ Lumír JISL, *Kamenné nástroje a zbraně z území bývalého okresu Bílovec*, ČSM–B 18, 1969, s. 97–106.

²⁶ Srv. zejména Vratislav JANÁK – Pavel KOUŘIL, *Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě*, ČSZM–B 40, 1991, s. 196–200, naposledy V. JANÁK – A. KNÁPEK – K. PAPÁKOVÁ, *Sídliště ve Studence*, s. 60–61.

²⁷ Daniel FRYČ, *Významné objevy pravěkých archeologických lokalit v okolí povodí Husiho potoka na Fulnecku*, Archeologie Moravy a Slezska, Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Haviřov 2007.

Situaci vyřešila nakonec příznivá shoda okolností. V r. 2007 byl na pozemku p. I. Bartoše ve Studénce – „Záhumení“ při výsadbě ovocného stromku v zakládaném sadu zachycen a prozkoumán pravěký sídlištní objekt, který obsahoval fragmenty keramiky a štípanou industrii LnK.²⁸ Protože už rok předtím při záchranném výzkumu, prováděném na trase stavby dálnice D 47 Národním památkovým ústavem v Ostravě, byla zachycena a prozkoumána nad soutokem Setiny a Bílavky na katastru Bravantic (asi 3 km na severovýchod od lokality ve Studénce) část sídliště kultury s LnK,²⁹ alespoň zjišťovací výzkum na ploše budoucího sadu se nabízel jako ideální výchozí bod efektivního průzkumu. Pan Bartoš byl s neobyčejným pochopením ochoten vyčkat s další výsadbou až do doby, kdy bude možné provést alespoň sondáž v místech jím plánovaných výkopů.

Další dva příznivé momenty – zřízení samostatného Ústavu archeologie na Slezské univerzitě počátkem r. 2009 (jedním ze dvou základních směrů jeho vědecké činnosti je právě výzkum periferních sídelních oblastí) a vznik SGS SU (činné od r. 2010) umožnily získat prostředky, takže v dubnu 2010 mohli doktorští a magisterští studenti SU záchranný a zjišťovací výzkum ve spolupráci s MNJ a Archaiou Olomouc o. p. s. realizovat.³⁰ Zároveň proběhly v l. 2009 až 2011 terénní průzkumy v okolí Bílovce, Studénky a Fulneka; při nich byla mj. v říjnu 2011 objevena lokalita v Pustějově.

Průběh výzkumu ve Studénce a jeho výsledky, které se jeví v kontextu neolitického osídlení Oderské brány i severnější části střední Evropy vůbec jako velmi přínosné a významem daleko přesahující hranice českých zemí, jsou v dostatečné míře publikovány v odborném tisku,³¹ proto jen stručně. Bylo při něm zachyceno a úplně nebo zčásti prozkoumáno 12 (spolu s objektem z r. 2007, který se s nimi organicky pojí) zahloubených sídlištních objektů. Dohromady za oba roky (2007 a 2010) zde bylo získáno 755 ks zlomků keramických nádob, 3 keramická závažíčka tkalcovských stavů a fragment čtvrtého, nedokončeného, fragment navrtané destičky ze střepu, 105 ks štípané kamenné industrie, drobná kopytovitá sekerka s obloukovitým tylem a asymetrickým ostřím, vyrobená z metabazitu typu Jizerské hory, fragment zátěže rybářské sítě (drobového oblázku s bočními vruby), velká pískovcová těrka, rozbitá ve čtyři kusy a úštěpy z kulmské droby, příp. jemnozrného kulmského slepence, snad odpad při výrobě mlýnků.

Cenným přínosem jsou jistě nálezy typických hruškovitých tkalcovských závažíček, v obrovské oikumeně západní větve LnK velice vzácné,³² i kamenné sekerky, rozšiřující

²⁸ Emanuel GREPL, *Nález lineární keramiky ve Studénce*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 58, 2008, s. 166–174.

²⁹ T. KRASNOKUTSKÁ, *Sídliště; TÁŽ, Záchranný archeologický výzkum sídliště kultury s lineární keramikou v Bravanticích, okres Nový Jičín*, in: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2007–2008*, Katowice 2010, s. 25–33.

³⁰ Vratislav JANÁK – Aleš KNÁPEK, *Archeologický výzkum ve Studénce*, *Noviny Slezské univerzity*, r. 15/3–4, červen 2010, s. 16–17.

³¹ V. JANÁK – A. KNÁPEK – K. PAPÁKOVÁ, *Sídliště ve Studénce; TÍŽ, Záchranný a zjišťovací výzkum na sídlišti ve Studénce, okr. Nový Jičín*, in: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych*, Katowice, 2012, s. 15–23; TÍŽ, *Sídliště kultury s lineární keramikou ve Studénce*, in: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2010*, Nitra, v tisku.

³² V Čechách ještě Močovice a snad i Bylany (Ivan PAVLŮ, *Minulost a přítomnost archeologie v muzeu. Eneolitické sídliště v Močovicích u Čáslavi*, Praha 1998, s. 65–66), Mohelnice (R. TICHÝ, *Osídlení*, s. 277), v Dolním Slezsku Strachów (Anna KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, *Strachów. Osiedla neolitycznych rolników na Śląsku*, Wrocław 1997, s. 123, 185, obr. 22:13). T. Chmielewski uvádí ještě ze Slovenska, Maďarska, Polska, Německa, Belgie, Ukrajiny a Rumunska několik dalších sídlišť s hruškovitými závažíčky (Tomasz Jacek CHMIELEWSKI, *Po nitce do kłębka. O przędalnictwie i tkactwie młodszej epoki kamienia w Europie środkowej*, Warszawa 2009, s. 178, s lit.). Celkem jde jen asi o dvě desítky lokalit z celé oblasti západní LnK.

registr dalekých importů nástrojů z kvalitních metabazitů z podhůří Jizerských hor.³³ Ještě důležitější byl nález zátěže, který nastolil otázku, zda výrazné a na stovky kilometrů na všechny strany jediné centrum intenzivního neolitického a eneolitického rybolovu na březích řeky Opavy nebude nutno rozšířit i na blízký úsek Odry a zároveň sugeroval možnost příchodu osadníků kultury s LnK na oderské levobřeží právě z Opavska.

Daleko největší dosah měly ale výsledky zpracování ŠI. Ze 105 ks ŠI, získané ve Studénce, bylo 85,7 % vyrobeno ze silicitů krakovsko – čenstochovské jury (variety A),³⁴ což je dosud nejvyšší podíl v početně srovnatelných souborech, dokládajících průřezově zastoupení SKČJ na sídlišťích na Moravě, v Čechách a ve Slezsku (českém i polském),³⁵ a jistě jeden z nejvyšších v celém odběratelském okruhu SKČJ mimo Krakovsko.³⁶ Druhým závažným zjištěním byla skutečnost, že podle početního zastoupení hlavních morfologických skupin ŠI (nástroje – polotovary – jádra – úštěpy – odpad) lze lokalitu ve Studénce označit za sekundární zpracovatelské sídliště ve smyslu klasifikace J. Lecha a I. Mateiciucové.³⁷

Při srovnání výsledků analýzy materiálu ze Studénky s předběžně publikovanými výsledky výzkumu na osadě Bravantic zjišťujeme především, že obě blízká sídliště jsou rámcově stejně stará – podle vysokého zastoupení tzv. rozpadlého či degenerovaného stylu vevýzdobě keramiky³⁸ náležejí mladší fázi středního (II.) stupně LnK, tedy fázi LnK IIB. Při úplné absenci autentických elementů šareckého i železovského stylu, charakteristických pro pozdější vývoj (LnK III)³⁹, by se měla omezit pouze na tuto fázi a neměla by přežívat její konec.⁴⁰ Dále dlužno konstatovat, že podobně jako ve Studénce, i v Bravanticích je v surovinové skladbě ŠI podíl SKČJ enormně vysoký – z 369 ks ŠI je 297 (81 %) z SKČJ.⁴¹ Obě sídliště se přitom nacházejí v zóně přirozeného výskytu SGS, druhé hlavní suroviny, užívané při výrobě ŠI u LnK na Moravě, ve Slezsku i v Čechách. Bylo třeba vzít v úvahu i výsledky sběrů jak D. Fryče,⁴² tak našich vlastních na lokalitě Hladké Životice – „Velká strana“, ležící asi 7 km na západ od Studénky, která by měla podle fragmentů keramiky, jakkoli nepočetných, náležet mj. také k. s LnK a kromě ŠI (se zastoupením SKČJ, včetně jader se zbytky kůry) odsud pochází také část kopytovitého klínu a polotovar dalšího, konečně i starší údaj R. Tichého o keramice s výzdobou notové značky někde z katastru Suchdola nad Odrou.⁴³

³³ Srv. Antonín PŘICHYSTAL, *Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy*, Brno, 2009, s. 176 až 179.

³⁴ Za určení děkujeme prof. A. Přichystalovi z Masarykovy univerzity v Brně.

³⁵ Srv. V. JANÁK – A. PŘICHYSTAL, *Distribuce*, s. 7–10. Vůbec nejvyšší zastoupení SKČJ z počtem srovnatelných (t. j. v řádu stovek kusů ŠI) souborů na Moravě by mělo představovat 105 z celkem 112 ks (tedy 93,7 %) z lokality Přerov – Dluhonice II – „Dolní újezd“, číslo se však netýkáji lokality jako celku), ale jen jediného, výrobního, objektu č. 129 (Zdeněk SCHENK, *Jihozápadní část Moravské brány v době kultury s lineární keramikou*, rkp. magisterské diplomové práce, Masarykova univerzita, Brno, 2006, s. 44–45). V Dolním Slezsku procentuální zastoupení SKČJ ve srovnatelných souborech nepřekračuje 75% (nejvyšší Niemcza I–IV–74, 2 % při 66 ks celkem), v Muszkowicích je sice zastoupení SKČJ stoprocentní, ale soubor čítá pouhých 22 ks. Za laskavé sdělení děkujeme dr. M. Furmankovi.

³⁶ K jeho rozsahu srv. V. JANÁK – A. PŘICHYSTAL, *Distribuce*, s. 7–10.

³⁷ I. MATEICIUCOVÁ, *Talking Stones*, s. 99–102.

³⁸ Srv. pozn. 5.

³⁹ Zatím nic neukazuje na to, že bychom měli hypotetickou moravskou fázi LnK IIC (Z. ČIŽMÁŘ, *Nástin*, s. 120 až 124) vztahovat i na horní Poodří. Souborné zpracování LnK v horním Poodří ovšem dosud chybí.

⁴⁰ V. JANÁK – A. KNÁPEK – K. PÁPAKOVÁ, *Sídliště ve Studénce*, s. 53; TÍŽ, *Záchranný*, s. 21; T. KRASNOKUTSKÁ, *Sídliště*, s. 43; T. KRASNOKUTSKÁ, *Záchranný*, s. 31.

⁴¹ T. KRASNOKUTSKÁ, *Sídliště*, s. 42. Podíl jednotlivých morfologických skupin ŠI odtud zatím publikován není, takže nemůžeme s jistotou říci, zda i v tomto případě lze mluvit o sekundárním produkčním sídlišti, ačkoli je to vysoce pravděpodobné.

⁴² D. FRYČ, *Významné*.

⁴³ R. TICHÝ, *Osídlení*, mapa na obr. 27; tab. 1.

Vše dohromady pak bylo základem hypotézy o existenci zpracovatelského a asi i distribučního mikroregionu LnK na oderském levobřeží na trase přísunu SKČJ na Moravu, příp. i do Slezska. Mikroregion vznikl a fungovalv souvislosti s pohybem suroviny nejspíše ve fázi LnK IIB, kdy její přísun kulminoval a s jeho poklesem a pozdějším úpadkem ve stupni III⁴⁴ opět zanikl. Účelovost jeho existence je zřejmá z umístění v jinak pusté a souvisele zalesněné oblasti jak předtím, tak i dlouho potom v neolitu neosídlené a značně vzdálené od kompaktního osídlení LnK v tradičních sídelních územích. Předpoklad o trase přísunu levobřežní částí Oderské brány ještě podporovala skutečnost, že na lokalitách LnK (Štramberk – Kotouč, Blahutovice) v pravobřežní části koridoru, kam se až dosud trasa obvykle kladla, je výskyt SKČJ povýtce výjimečný, dosahuje nanejvýš několika procent a v postmezolitické industrii naprosto převládá SGS, doprovázený případně dalšími místními surovinami (bašské rohovce, chalcedonová hmota apod.).⁴⁵ Bereme-li v úvahu polohu známých lokalit a to, co víme o levobřeží v okolí Bílovce, Studénky a Fulneku na základě starších i novějších terénních průzkumů, pak by měl mít mikroregion podobu řetězce lokalit, orientovaných Odrou, ale na ni se nevážících; jednotlivé lokality leží totiž, každá samostatně, na krátkých vodotečích – levobřežních přítocích Odry, ve vzdálenosti cca 1–3 km od současného toku řeky a několik set metrů od hranice nivy. Mikroregion by představoval jakési „překladiště“ či „mezistanici“ na přísnové trase, kde se materiál přinejmenším zčásti zpracovával a odkud se distribuoval dále na západ.⁴⁶

Hypotézu záhy podpořil objev lokality v Pustějově (na Pustějovském potoce) při našem terénním průzkumu v r. 2011 a lokality na okraji vsi Kujav (na Kujavském potoce) D. Fryčem.⁴⁷ Z obou pocházel mj. SKČJ a poměrně značné množství broušené industrie LnK. Tyto lokality vyplnily mezeru mezi sídlišti ve Studénce a Životicích takovým způsobem, že odstupy jednotlivých sídlišť v řetězci jsou nyní $\pm 2,5$ –5 km: nejdále na severovýchod je prozatím vysunuto sídliště v Bravanticích, zkoumané v r. 2006, asi 3 km na jihozápad od něj je vzdáleno sídliště ve Studénce – „Záhumení“, zkoumané v r. 2010 a ve stejném směru od něj leží ve vzdálenosti asi 5,1 km sídliště v Pustějově.⁴⁸ V opačném směru se od pustějovského sídliště asi 2,5 km na severozápad nachází lokalita na okraji Kujav a 4 km na západ lokalita Hladké Životice – „Velká strana“, obě známé ze sběrů D. Fryče.⁴⁹

Logickým krokem byl pokus o verifikaci hypotézy zjišťovacím výzkumem na některé ze sběrem identifikovaných lokalit jako předmět projektu SGS na r. 2012. Po bližším seznámení se s nálezy D. Fryče, který nám je laskavě zpřístupnil zčásti fyzicky a zbytek alespoň na fotografiích, jsme vyloučili lokalitu Životice – „Velká strana“, která je příliš rozlehlá, leží uprostřed polí bez přirozeného ohraničení a má řadu majitelů jednotlivých parcel; navíc v ze sběrů tam dosti výrazně převládá SGS nad SKČJ. Ze zbylých dvou, podstatně menších a příhodněji položených lokalit, jsme pak volili Pustějov, jakkoli podíl SKČJ ze sběrů se zdál o dosti vyšší na kujavské lokalitě. D. Fryč nás však informoval o zásadně negativním postoji majitele k jakýmkoli výkopům na jeho pozemcích.

⁴⁴ K dynamice přísunu SKČJ v té době na Moravu srv. I. MATEICIUCOVÁ, *Talking Stones*, s. 126–127 a passim.

⁴⁵ V. JANÁK – A. KNÁPEK – K. PAPÁKOVÁ, *Sídliště ve Studénce*, s. 62.

⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 61.

⁴⁷ Daniel FRYČ, *Kujavy*, Přehled výzkumů 53, v tisku.

⁴⁸ Mezera cca 5,1 km mezi sídlištěm ve Studénce a sídlištěm v Pustějově se zdá být příliš velká. Z logiky věci – pokud přijímáme předpoklad rámcové současnosti (fáze IIB) levobřežních sídlišť – vyplývá, že ještě jedno sídliště by mělo být mezi nimi, nejspíše někde na břehu Butovického potoka. To podporuje např. i situace na Kutnohorsku, kde jsou v odstupech okolo 3 km od sebe dislokována podobně rámcově synchronní sídliště Nový Dvůr 2, Kutná Hora 1 a Bylany 2, sekce L (Ivan PAVLŮ, *Vývoj neolitického osídlení v mikroregionu Bylany*, in: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001*, Nitra 2002, obr. 2).

⁴⁹ Daniel FRYČ, *Významné*, s. 25–30; TÝŽ, *Kujavy*, v tisku.

Jaký je tedy konkrétní přínos aktivit na „Dolní roli“? Pokud jde o nosnou hypotézu, k níž se nyní badatelské úsilí upírá, sondážní výzkum ji nepodpořil, ale dodatečný intenzivní sběr vše uvedl na pravou míru. Jakkoli na lokalitě jsou dvě neolitická sídliště, navzájem nesouvisející, a výkopy zachytily zřejmě jen okraj a to spíše okraj lengyelského sídliště, jak nasvědčuje veliká převaha SGS⁵⁰ mezi nálezy ŠI ze sond, přece je sídliště LnK vynikajícím způsobem doloženo výsledky dodatečného sběru. Ten přinesl 36 ks SKČJ, tedy takřka polovinu (42,9%) vší industrie při něm získané a jen o maličko méně než SGS (37 ks, 45,5%). To je naprosto jiný obraz než jaký nabízejí výsledky sondážních výkopů a sběrů dále k severu, 10 ks (10,0%) z celkem 90 získaných ks. Navíc 14 vytěžených jader mezi oněmi 38 ks SKČJ, naznačuje dosti intenzivní výrobní činnost (ačkoli před dokončením analýzy ŠI nemůžeme typ zpracovatelského sídliště jednoznačně specifikovat). Většina z nich byla získána v jihozápadní části lokality (spolu se 7 jádry z SGS) ze dvou koncentrací (asi 170 x 30m a 150 x 50 m), vzdálených od sebe cca 100 m severojižním směrem. Tato dislokace naznačuje, kde by mohl být okrsek svýrobními objekty a kde by tedy měly být v příští sezóně položeny sondy.

Ke dvěma sídlištím (Studénka a Bravantice) s enormně vysokým podílem SKČJ a se zpracovatelským charakterem (který je v případě Studénky prokazatelný a v případě Bravantice předpokladatelný) přibývá sídliště třetí, rámcově s nimi synchronní (LnK IIB), se stejným typem dislokace (na příčné vodoteči levobřežního přítoku na okraji pahorkatiny, několik set metrů od okraje oderské nivy a 1–2 km od dnešního toku řeky)⁵¹, které je zjevně součástí jednoho a téhož řetězového mikroregionu a u kterého o produkční činnosti na bázi SKČJ nelze pochybovat; za pravděpodobné můžeme snad mít při takové míře shod i dosti vysoké zastoupení SKČJ.⁵² Základní hypotéza o existenci produkčního a pravděpodobně distribučního mikroregionu na trase přísunu SKČJ uprostřed neosídleného zalesněného prostoru daleko od známých sídelních komor LnK, ať již ho budeme nazývat „mezistanicí“, „překladištěm“ či jakkoli podobně, tedy aktivitami v rámci projektu SGS SU č. 21/2012 „Archeologický výzkum neolitického sídliště na katastru Pustějova“ nakonec výrazně posílila.

Mohli bychom uvažovat ještě o dalších momentech ve vztahu k této hypotéze, např. nález zátěže z Pustějova – již ze třetí lokality na levobřeží (další byly získány při sběrech na lokalitě Hladké Životice – „Velká strana“ a při výzkumu ve Studénce – „Záhumení“,⁵³) – svým způsobem posiluje možnost, že nositelé LnK zde opravdu alespoň zčásti přišli z Opavska.⁵⁴ Zároveň tento nezvykle častý výskyt zátěží (i když zdaleka nedosahuje intenzity obvyklé na Opavsku) naznačuje, že rybolov hrál větší význam v obživě mikroregionu, než bylo v rámci LnK běžné (pomineme-li samozřejmě „rybářské“ centrum na březích Opavy), což lze opět vysvětlit rozličným způsobem ve spojení s lokální specifikou, např. relativně krátkým trváním mikroregionu či jeho určující orientací k nezemědělské činnosti.

Pokud jde o pozůstatky lengyelského osídlení, výsledky jsou celkově nevalné. Přece však přinejmenším dokládají – v kontextu lengyelských nálezů z dalších lokalit (Hladké Životice,⁵⁵ Kujavy,⁵⁶ z Fryčových průzkumů podle nálezů ŠI a keramiky pak ještě snad dvě další,

⁵⁰ Srv. pozn. 12.

⁵¹ Pro srovnání: Studénka cca 2 km, Bravantice cca 3 km.

⁵² Podíl SGS na jeho produkci ovšem dosud nelze specifikovat ani přibližně. Mezi nálezy ŠI z SGS je i 7 jader, nicméně většinu z nich, stejně jako většinu této skupiny ŠI, musíme jistě spojovat se sídlištěm HLS.

⁵³ V. JANÁK – A. KNÁPEK – K. PAPÁKOVÁ, *Sídliště ve Studénce*, s. 58–59.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 61.

⁵⁵ D. FRYČ, *Významné*, uvádí dvě lengyelské lokality (podle nálezů, které nám umožnil si prohlédnout, zjistil ještě na tomtéž katastru třetí).

⁵⁶ D. FRYČ, *Kujavy*.

prozatím přesněji nelokalizované) – že několik set let po skončení epizodické existence levobřežního mikroregionu LnK a zpuštění krajiny se zde, zčásti na stejných lokalitách, zformoval mikroregion lengyelských osad. Co bylo vlastní příčinou jeho existence, prozatím nevíme.⁵⁷ Souhlasí však v každém případě s trendem zvýšení zájmu o prostor Oderské brány a nástup periferních oblastí v době závěru lengyelského vývoje v Poodří, která je i dobou následu nenolitů v této části střední Evropy.⁵⁸

V současné době dochází i k metodickému posunu při výzkumu neolitického osídlení v oblasti Oderské brány v souvislosti s řešením projektu OPVK reg. číslo. CZ.1.07/2.2.00/28.0014 „Interdisciplinární vzdělávání v ICT s jazykovou kompetencí“, a to aplikováním moderních metod, ať už při prospekci zkoumaného území, nebo při vyhodnocování získaných dat. Výsledky těchto aplikací se v současné době ještě zpracovávají, nicméně lze alespoň předelst základní zjištění, vyplývající z aplikace GIS při predikci sídelních zón osídlení LNK v prostoru Moravské brány.⁵⁹ V úvahu byly přitom vzaty dosud tyto základní geomorfologické determinanty dosud známých lokalit: 1) nejčastější rozmezí nadmořské výšky, 2) jižní orientace svahů (tj. od 90° na východě po 270° na západě), 3) interval vzdáleností cca 100–300 m od menších toků, 4) vzdálenost cca 200–3700 m od velké řeky. Zároveň ještě byly předem definovány 2 kategorie zamýšlených výsledných „obalových“ sídelních zón, a to a) zóny se sídelními areály předpokládaných lokalit většími než 3 km² (na mapách vyznačeny růžově) a b) zóny se sídelními areály předpokládaných lokalit většími než 3 km² (na mapách vyznačeny fialově). Při analýze, směřující ke stanovení zón, vhodných pro lokality osídlení k. s LnK, byly využity metody zónování (buffering), prostorového výběru (spatial select) nebo tzv. geoprocessingu (clip, merge).⁶⁰ Jasně vidíme, že v prostoru Oderské brány se převládá většina plochy predikovaných sídelních zón LnK nachází na levobřeží Odry ve shodě s umístěním doposud známých lokalit (srov. obr. 13). Z tohoto faktu lze usuzovat i průběh předpokládané trasy transferu SKČJ v tomto prostoru opět po levobřeží Odry. Předběžně se zdá, že nejvýraznějším faktorem limitujícím osídlení LnK na pravobřeží Odry bude zřejmě existence mnohem rozsáhlejšího záplavového území než na levobřeží, jak je předběžně patrné i z fotogrammetrických snímků.

V programu průzkumu levobřežního mikroregionu LnK v Oderské bráně chceme v souladu s badatelským zaměřením Ústavu archeologie FPF Slezské univerzity pokračovat i v příštích letech a námětem dalšího projektu SGS by mělo být pokračování terénního výzkumu v Pustějově – „Dolní roli“ v intencích, naznačených dosavadními výsledky.

---

⁵⁷ Možná šlo rovněž o produkci ŠI, v tomto případě o využívání SGS, v oblasti jejichž přirozeného výskytu se lokalita nachází.

⁵⁸ Srv. Vratislav JANÁK, *Slezsko v pravěku*, in: Z. JIRÁSEK – R. ANTONÍN – M. ČAPSKÝ – V. JANÁK – P. KOUŘIL – D. PRÍX, *Slezsko v dějinách českého státu. I. Od pravěku do r. 1490*, Praha 2012, s. 38–43.

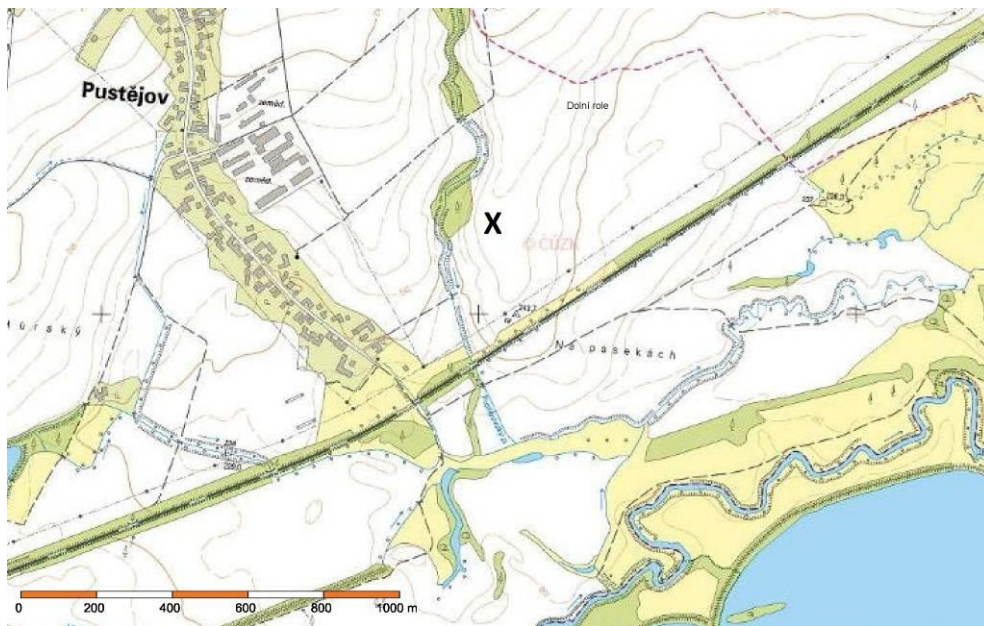
⁵⁹ Všechny mapy byly vytvořeny v prostředí softwaru ArcGIS 10. Jako podkladová data byly využity vektorové vrstvy z volně dostupné datové sady ArcČR© 500. Mapy jsou umístěny v souřadnicovém systému S-JTSK Křivák East North. K vytvoření analytických map byly využity nástroje GIS, které slouží k analytickému zpracování prostorových dat.

⁶⁰ P. LONGLEY (ed.), *Geographic information systems and science*, John Wiley & Sons, 2005.

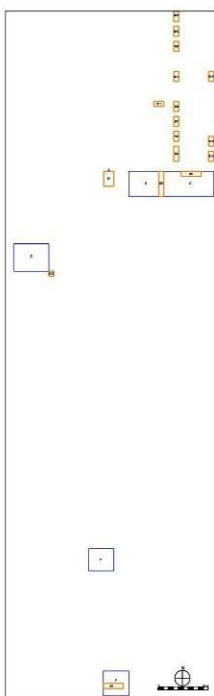
Summary

Neolithic Settlement in Pustějov

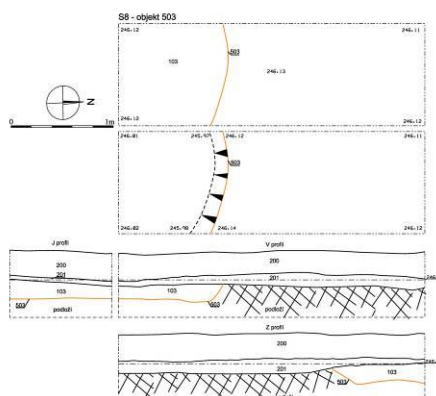
In 2012, in connection with the surface prospection of 2011 and within the project Student Grant Competition of Silesian University (SU) in Opava, no. 21/2012 „Archaeological Prospection of Neolithic Settlement in the Pustějov Area”, the Institute of Archaeology SU carried out magnetometric measurements, surface prospection and in the half of August also research in Pustějov – „Dolní role”. The facilities of the project OPVK no. CZ.1.07/2.2.00/28.0014 „Interdisciplinary Education in ICT with Language Qualification“ were also used for the evaluation of the results. 17 test pits were set and 5 recesses (possible objects) were detected. Additional surface collecting took place following the new ploughing at the end of August. In 2012, 259 fragments of ceramic, 176 pieces of chipped stone industry, 2 pieces of polished stone industry and 6 pieces of coarse-shaped stone industry were gained through these activities. According to the analysis of the found ceramic, the locality was settled partly by Linear Pottery Culture (phase LBK IIB), and partly by Upper Silesian Lengyel group (phase III?). According to their typology, both the pieces of polished stone industry could be connected with the Linear Pottery Culture. It is, with some exceptions, impossible to typologically distinguish the chipped stone industry. Not even the discovery circumstances are helpful – most of the artefacts were found in the plough layer 10 – 30 cm thick, none of the detected shallow recesses have any positively anthropogenic character. Only the distinction according to the used material remains. Within the Linear Pottery Culture, Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite usually represents a considerable part of the used material (in the phase II its use even culminates), but its occurrence at the close of the Lengyel development is rather rare. Thus it is possible to assume that of the gained 48 pieces of Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite, majority or all will belong into Linear Pottery Culture. The collection for that matter does not include a piece which could not possibly belong into Linear Pottery Culture. However, the proportion of Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite and Glacial Sediment Silicidite is impossible to determine under these circumstances. The most important indicator for the hypothesis about the existence of manufacturing and probably also (re)distribution micro region of Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite, episodically functioning in the phase of Linear Pottery Culture IIB, on the left bank of Oder on the transportation route of Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite to the West, possibly also North-West, which in the last several years determines the research efforts of the Institute of Archaeology SU, is the character and proportion of the main morphological groups of the chipped stone industry. From this point of view, regardless the insufficient size of the collection distorting the results, there is no doubt about the manufacturing character of the Linear Pottery Culture settlement as far as Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite is concerned (among the 48 pieces were also 14 pieces of flint core and 38 pieces with the remains of crust). Due to insufficient time framework, the chipped stone industry made of Glacial Sediment Silicidite was not used in the analysis and will be analysed later in the future. Thus Pustějov – „Dolní role” is (after Studénka „Záhumení” and Bravantice – they both belong also into the phase Linear Pottery Culture IIB) the third Linear Pottery Culture settlement of manufacturing character within the micro region of, for now, 6 (the other 3 – Hladké Životice – „Velká strana”, Kujavy and the newly discovered locality between Pustějov and Butovice – have been known only from collecting) similarly positioned settlements along Oder (on its own cross gutter of the left bank branch of Oder, at the border of a hilly area, several hundred metres from the edge of Oder plain or exceptionally over the edge, and 1–3 km from the present river). The distance between the settlements is currently 2–3 km. The micro region was situated in a secluded almost wholly wooded area far from the traditional Linear Pottery Culture settlements. If there existed any relations with the as the crow flies 15–20 km distant enclaves on the other bank of the river (Štramberk – „Kotouč” and Blahuňovice), they must have been only sporadic as the Krakow-Czestochowa Jurassic Silicidite hardly occurs there.

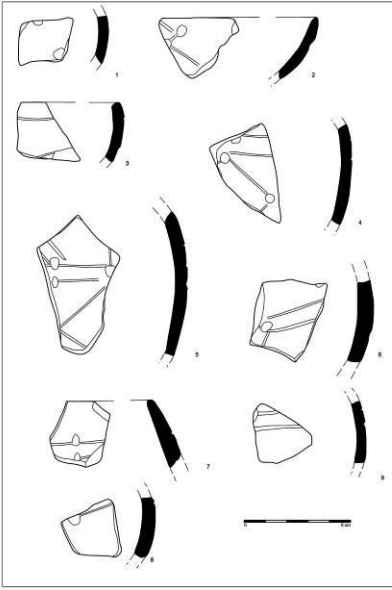
1. Pustějov – „Dolní role“; Výřez mapového listu (25-21-01) 1:10 000

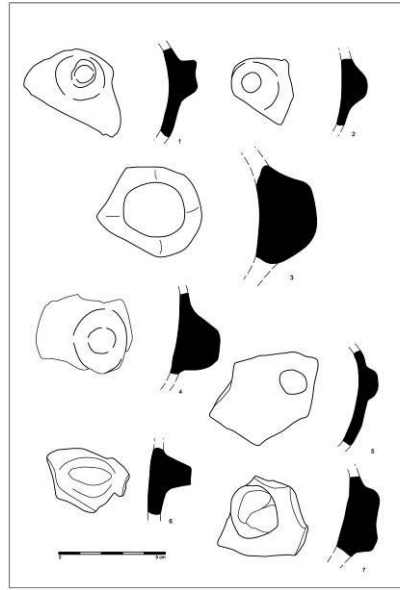
2. Rozmístění sektorů a sond na lokalitě

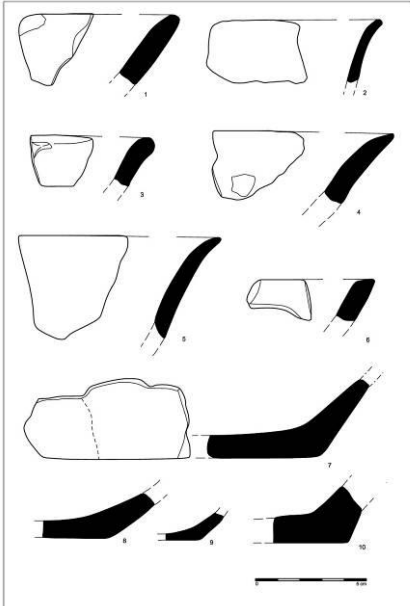
3. Sonda S8 s objektem 503

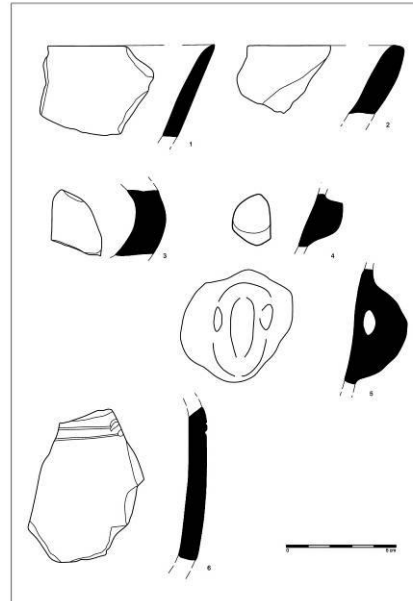
4. Keramika; 1-9 kultura s lineární keramikou

5. Keramika; 3 kultura s lineární keramikou; 1, 2, 4-7 hornoslezská lenglýská skupina

6. Keramika; 1-10 hornoslezská lenglýská skupina

7. Keramika; 1-6 hornoslezská lenglýská skupina

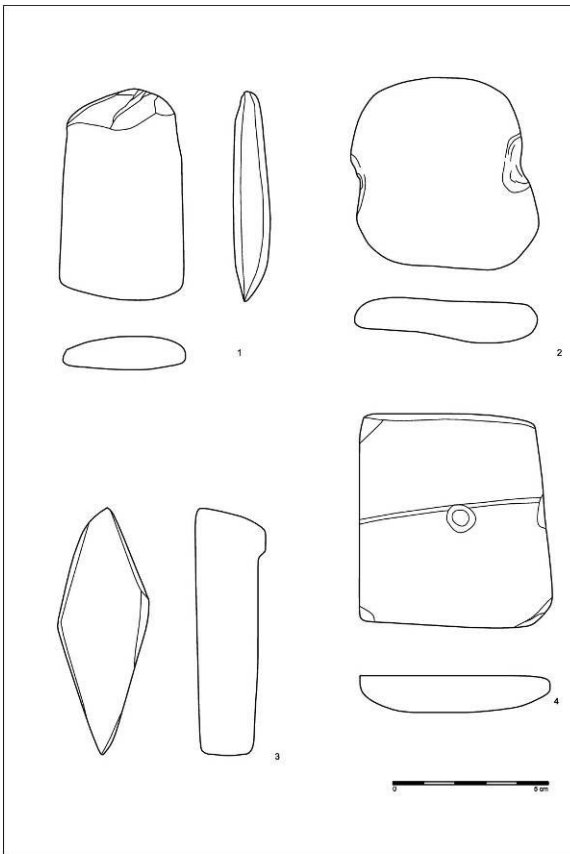

8. Týlová partie sekery z SGS

9. Vytěžená jádra z SKČJ

10. Kamenná broušená a hrubotvará industrie:

- 1 – plochá sekerka,
- 2 – zátěž rybářské sítě,
- 3 – brousek,
- 4 – sekundárně navrtaný fragment sekery

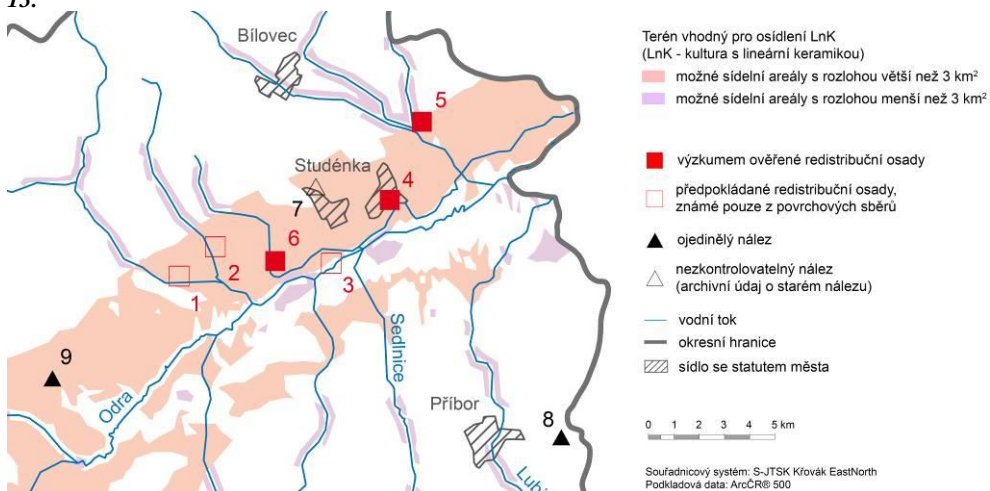

11. Rozsah plochy zkoumané při povrchovém průzkumu

12. Dvě místa s koncentrací nálezů v jihozápadní části lokality

13.

1 – Hladké Životice	4 – Studénka	7 – Butovice – U kostela
2 – Kujavy	5 – Bravantice	8 – Přebor – Hájov
3 – Butovice	6 – Pustějov	9 – Suchdol n. Odrou

Jiří Jung

SBÍRKA ORIENTÁLNÍHO UMĚNÍ KNÍŽAT LICHNOWSKÝCH

Abstract

The study is concerned with the origin, size and character of the Oriental and Exotic Art Collection of Lichnowsky Princes from Hradec-upon-Moravice Castle. The Collection was established and built in the second half of the 19th century under the reign of the Princes Karl Maria and his son Karl Max Lichnowsky. While the father bought the artefacts and works of art from European sellers, his son visited China and Japan in person in 1899. Substantial part of the Collection comprises of Japanese and Chinese porcelain, cloisonné, metal items, oriental weapons, Turkish textiles, various curiosities and works of art. It originally included over 500 items.

Keywords: Karl Max Lichnowsky, Hradec-upon-Moravice, Chuchelna, the Orient, collecting, oriental art, Asiatics, Chinese and Japanese art

Dokladem intelektuálních a múzických zájmů knížecího rodu Lichnowských, a zároveň svědectvím jejich mimořádného postavení v prostředí regionu rakouské i pruské části Horního Slezska, jsou jejich po více než 150 let budované sbírky, dodnes z podstatné části zachované a deponované na zámku v Hradci, dříve hlavním reprezentačním sídle rodu.¹ Pozoruhodná je především majorátní knihovna čítající více než 15 tisíc svazků.² Již více než století se velkému zájmu odborné veřejnosti těší sbírky výtvarného umění Lichnowských, především kolekce barokní holandské a vlámské malby, barokních rytin (především sbírka rytin Eliase Riedingera)³ či klasicistních a biedermeierových portrétů a miniatur.⁴ Zcela mimořádné postavení má sbírka moderního umění kněžny Mechtildy Lichnowské budovaná před první světovou válkou, která svou kvalitou a významem směle přesahuje oblast regionu, a to i přesto, že dnešní soubor je jen torzem původní sbírky a že ta nejpozoruhodnější díla se v ní již nenacházejí.⁵ Unikátem je i hradecká kolekce beethoveniak, jak jinak než nazvující na známé skladatelovy pobyty na zámku a již od této doby postupně budovaná.⁶ A nesporně mezi největší pozoruhodnosti sbírek knížat Lichnowských

¹ Karel ČERNOHORSKÝ, *O hradeckém zámku a jeho sbírkách*, Hradec (30. léta 20. století).

² František ČÁDA, *Rukopisné svazky v zámecké knihovně v Hradci u Opavy*, Slezský sborník 53, 1955, s. 283–292; Ivo BARAN, *Minulost a současnost zámecké knihovny v Hradci nad Moravicí*, Vlastivědné listy 36, 2010, č. 2, s. 4–7.

³ Milan TOGNER, *Rytiny Johanna Eliase Riedingera v grafické sbírce zámku Hradce*, ČSM–B 24, 1975, s. 64–68.

⁴ Eva KOLÁŘOVÁ, *Grafická sbírka zámku Hradce*, Muzejní a vlastivědná práce 20, 1982, s. 201–206; TÁŽ: *Zámecká obrazárna knížat Lichnowských*, in: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2005, s. 62–64; Pavel ŠOPÁK, *Výtvarná kultura a dějepis umění v českém Slezsku a na Ostravsku do roku 1970*, Opava 2011, s. 100–104; Pavel ŠOPÁK (ed.), *Město – zámek – krajina. Kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*, Opava 2012, s. 199–212.

⁵ Marie SCHENKOVÁ, *Ke sbírce 20. století na zámku v Hradci nad Moravicí*, ČSM–B 23, 1974, č. 2, s. 185–186; Jiří JUNG, *Julius Bühler – architekt knížete Karla Maxe Lichnowského*, Ostrava 2011.

⁶ Karel BOŽENEK, *Beethovenovská tradice ve Slezsku*, Slezsko, č. 2, 1967; Jan RACEK, *Z hudební minulosti zámku Hradce u Opavy. Příspěvek k hudebním dějinám Slezska*, ČSM–B 22, 1973.

patří také velká kolekce orientálií a exotik, doposud odborné veřejnosti prakticky neznámá,⁷ jež se má stát námětem této studie.⁸

Zájem o orientální umění se v Evropě objevil v 16. století, kdy začaly vznikat u nejbohatších dvorů ve specializovaných kunstkomorách exkluzivní sbírky především čínského a japonského porcelánu, ale i zbraní, lakovaných předmětů, textilí, oděvů či vždy atraktivních kuriozit. Díky importům holandské či britské Východoindické společnosti se centrem distribuce tohoto žádaného zboží dále po Evropě stalo především Nizozemí a Anglie, která si toto postavení udržela až do 19. století a kde se také započalo s výrobou finančně dostupnějších evropských imitací. Trend orientálních salónů se rozšířil do střední Evropy zejména na počátku 18. století, kdy měly povětšinou charakter porcelánových kabinetů. Ty nejvýznamnější byly v královských zámcích Oranienburgu či Charlottenburgu u Berlína, v Drážďanech či nedalekém Pillnitz. V 2. polovině 18. století byl čínský kabinet k vidění údajně téměř v každém německém zámku.⁹

České prostředí jakoby tato móda dlouho neoslovovala, a tak Čínský kabinet v pražském Šternberském paláci z druhého desetiletí 18. století byl, zdá se, na dlouhou dobu jediným zástupcem tohoto typu na našem území. Teprve na sklonku století a kontinuálně v průběhu století 19. vznikají na řadě aristokratických sídel četné orientální či čínské salony (Jaroměřice nad Rokytnou, Český Krumlov, Trója, Kynžvart, Vranov nad Dyjí, Sychrov, Lednice, Hluboká, Mnichovo Hradiště ad.). Předmětem skutečného sběratelského zájmu v kruzích české a rakouské aristokracie se orientálie stávají zejména v průběhu 19. století a nekončí ani ve století 20., tehdy ale často již v souvislosti s vlastními výpravami do Orientu či dalších exotických míst. Takovým příkladem mohou být např. sbírka čínského a japonského porcelánu, cloisonné a zbraní Erwina Dubského z Lysic (1836–1909), kolekce japonských zbraní Heinricha Coudenhove-Kalergiho (1859–1906) v Poběžovicích u Domažlic, soubor čínského a japonského nábytku Rudolfa Ferdinanda Lobkowitza (1840–1908) na zámku ve Velkém Meziříčí, sbírka tureckých a perských koberců Františka Ferdinanda d'Este (1863–1914) na Konopišti, kolekce japonského porcelánu, dřevotisků či knih Kuna Des Fours Walderode (1879–po 1954) v Potštátě či sbírka převážně etnografického a přírodovědného materiálu (doplňná o kolekci orientálního porcelánu) Josefa Seilerna (1883–1939) v Lešné u Zlína ad.¹⁰

Sbírka orientálního umění knížat Lichnowských má dvoudomý charakter. Její základ tvoří nevelké soubory čínského a japonského porcelánu, orientálních textilí či nábytku, které pořídil v 2. polovině 19. století v souvislosti s nákladným vybavováním upravených interiérů nedávno přestavěných zámků kníže Karl Maria Lichnowský (1819–1901).¹¹ Nakupoval je zcela jistě ve specializovaných obchodech či starožitnictvích ve (středo-)evropských metropolích a reagoval tak na aktuální dobový trend. Na tyto předměty pak nahlížel především jako na atraktivní a módní dekorace.

⁷ Zevrubně pouze Filip SUCHOMEL – Marcela SUCHOMELOVÁ, *Mistrovská díla japonského porcelánu*, Praha 1997.

⁸ Studie vznikla v rámci řešení grantového úkolu Grantové agentury ČR, grant č. 13-30321P *Lichnowští – mecenáši, sběratelé, tvůrci. Životní styl a kulturní aktivity vysoké slezské aristokracie v letech 1848–1918*.

⁹ Sabine THÜMLER, *Die Geschichte der Tapete. Raumkunst aus Papier*, Eurasburg 1998, s. 40; cit dle Lucie OLIVOVÁ, *Čínské salony na zámku Trója*, in: Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK (eds.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, Praha 2008, s. 93.

¹⁰ Jitka ZEMANOVÁ, *Sbírka japonského umění na zámku Hrubý Rohozec*, Bakalářská diplomová práce, Brno 2011.

¹¹ Do jaké míry se mohly do zámeckých sbírek dostat již během éry knížete Felixe (1814–1848, spravoval rodový majetek od roku 1845) či Roberta (1822–1879, spravoval panství Hradec v letech 1850–1857), není známo.

Podstatná část sbírky však pochází teprve ze samého konce 19., resp. počátku 20. století a je spjata s osobou syna a nástupce Karla Marii, tj. s knížetem Karlem Maxem Lichnowským (1860–1928). Ten velkou část kolekce zdejších orientálií nakupoval přímo během svých cest po Orientu, tj. Blízkém či Dálném východě. O orientální umění a kulturu se sám aktivně zajímal a otcovo sbírku nejen že výrazně kvantitativně obohatil, ale především kvalitativně několikanásobně překonal.

Kníže Karl Max Lichnowský se narodil 8. dubna 1860 na rodovém zámku v Křižanovicích jako prvorozený syn knížete Karla Marii, vysokého důstojníka pruské armády, majitele dvou velkých panství v rakouském i pruském Slezsku.¹² Otcovo přání, aby i jeho syn udělal kariéru v armádě, nemohlo být naplněno, neboť Karl Max pro daný obor projevoval jen pramalé vlohy. Nadřizení usoudili, že by bylo lepší, aby mladý princ zkusil štěstí v diplomacii, a tak ve svých 26 letech vystoupil z armády, složil diplomatické zkoušky a postupně pobýval na několika německých vyslanectvích a ambasádách po celé Evropě, což doprovázel přiměřený kariérní růst.¹³ Jakýsi politický a diplomatický talent v něm jako první rozpoznal až na počátku 90. let Bernhard von Bülow, tehdejší velvyslanec v Bukurešti, o deset let později říšský kancléř, a po celý život Lichnowského velký přítel. Právě on v něm vzbudil intenzivnější zájem o politiku a diplomacii a připravil jeho diplomatickou kariéru vrcholící postem německého ambasadora v Londýně v letech 1912–1914. A byl to také on, kdo jej od 90. let postupně uváděl do berlínské společnosti a seznamoval s tamním kulturním děním, se kterým v dalších letech Lichnowský naprosto splynul.¹⁴

Dokumenty, které by přiblížily zájmy mladého prince či by napověděly, kam směřovaly jeho první kavalírské cesty, se bohužel veskrze nedochovaly, a tak jediným dokumentem potvrzujícím, že letní měsíce trávil devatenáctiletý Karl Max na cestách, je dopis jeho vychovatele dr. Hendreicha ze srpna 1879.¹⁵ Během těchto prázdnin navštívil Lichnowský v doprovodu vychovatele Kolín nad Rýnem, Brusel, belgická přímořská letoviska Ostende (kde byl dopis napsán) a nedaleké Blankenberge, historická města Bruggy, Gent a zcela jistě i Antverpy (byť to není v pramenu výslovně uvedeno), Haag a Amsterdam.

Nepočítáme-li četné diplomatické pobyty a služební cesty v 80. a 90. letech v Evropě či Malé Asii, nemáme o dalších Lichnowského cestách až do konce 90. let žádné zprávy. Teprve tehdy (konkrétně pro období od prosince 1898 do června 1899) si Karl Max, toho času první sekretář na německé ambasádě ve Vídni, vzal půlroční dovolenou, kterou měl strávit plavbou, resp. cestou kolem světa. A byla to nesporně tato událost, která podnítila jeho zájem o kulturu a umění Orientu.

K tomuto odvážnému, neřkuli dobrodružnému kroku jej inspiroval jeho švagr hrabě Karl Lanckoroński-Brzezic (1848–1933), jehož třetí manželkou se rok předtím v červenci 1897

¹² Alexander MEESE, *Německý velvyslanec v Londýně a počátek světové války*, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 3, s. 36–39; Jiří JUNG, *Karl Max von Lichnowsky (1860–1928). Život a životní styl vysokého pruského aristokrata ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století*, dizertační práce, Ostrava 2010.

¹³ Londýn 1884–1885 atašé, Berlín 1885–1887 atašé, Stockholm 1887–1888 legační sekretář, Konstantinopol 1888–1890 legační sekretář, II. sekretář, Drážďany 1890 legační sekretář, Bukurešť 1890–1892 legační sekretář, Vídeň 1892–1899 II. sekretář, legační rada, I. sekretář, chargé d'affaires; Ferdinand SCHÖNINGH a kol., *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945. Band 3 L-R*, München 2008, s. 71–73.

¹⁴ Jiří JUNG, *Chuchelná – Berlín. Kulturní a společenské styky knížete Karla Maxe Lichnowského a Mechtilde Lichnowské s berlínskou společností v první třetině 20. století*, in: Jiří BRŇOVJÁK – Waclaw GOJNICZEK – Aleš ZÁŘICKÝ (eds.): *Šlechtic v Horním Slezsku. Šlechtic v horním Slezsku v novověku. Ke vztahu regionu a centra na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska / Szlachcic na Górnym Śląsku w epoce nowożytniej. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku*, Katowice – Ostrava 2011, s. 303–326.

¹⁵ ZA Opava, Rodinný archiv a ústřední správa statků Lichnowských (RAUSL), inv. č. 648, kart. č. 47.

stala Karlova nejmladší sestra Margarethe Eleonore zvaná Meggy (1863–1954). Tento známý milovník umění, sběratel a mecenáš ve svém vídeňském paláci na Jacquingasse, postaveném v 90. letech 19. století architekty Ferdinandem Felnerem ml. a Hermannem Helmerem, prezentoval svou ohromnou sbírku výtvarného umění zahrnující jak špičková díla starého umění, tak autorů dole de siècle (Makart, Burne-Jones, Courbet, Thoma, Segantini atd.). Byl však rovněž znalcem a sběratelem umění orientu.¹⁶ Zúčastnil se několika archeologických výprav do Malé Asie¹⁷ a znám byl i díky své cestě kolem světa, kterou podnikl přesně deset let před Lichnowským na přelomu let 1888 a 1889. Své dojmy sepsal a záhy vydal jako dvousvazkový cestopis *Rund um die Erde 1888–1889* (Stuttgart 1891). Tato kniha se nesporně o několik let později stala knížeti Lichnowskému společníkem na palubě parníku *Preussen*, na němž vyplul 13. prosince 1898 z Janova vstříc novému dobrodružství. A nepochybně jej cestou doprovázela ještě jedna tehdy stále populární kniha podobného námětu, a to cestopis hraběte Alexandra von Hübner *Promenade au tour du monde 1871* (Paříž 1873).¹⁸ Zatímco Lanckoroňského evidentně nejvíce zaujala Indie, pak Hübnerův zájem směřuje vedle Severní Ameriky především do Číny a Japonska, v čemž se, jak vyplývá z dochované korespondence, s Lichnowským shoduje.

O průběhu cesty i dojmech Karla Maxe z cizích kultur a krajů jsme dobře informováni z konvolutu 21 dopisů adresovaných matce kněžně Marii, roz. Croÿ-Dülmen (1837–1915).¹⁹ Loď, která vyplula z Janova a zastavila se ještě krátce v Neapoli, dále pokračovala přes Suezský průplav do Rudého moře a Indického oceánu, aby na Nový rok již přistála na ostrově Cejlon. Dalšími zastávkami byli Hongkong, Filipíny, Šanghaj, Peking, Kjóto, Nagasaki, Tokio a z Jokohamy přes Honolulu doplul do San Francisca, odkud napříč Spojenými státy putoval přes Salt Lake City, Colorado Springs, Chicago do Washingtonu. Koncem dubna odplul z New Yorku zpět do Evropy. V dopisech líčí především své okouzlení Čínou a Japonskem. Naopak dojmy ze Spojených států amerických nebyly zdaleka tak silné. Většinu ledna, celý únor a ještě počátek března strávil pobytem a cestováním po Číně, březen v Japonsku a duben již v USA.

A právě během těchto jarních měsíců došlo k výraznému rozšíření stávající knížecí sbírky asijského umění, protože počátkem března 1899 zaslal z Pekingu do Slezska deset beden různých kuriozit, uměleckých či starožitných předmětů (vzácný porcelán dynastie Ming a další porcelánové, měděné či bronzové nádoby, glazované či s emaily, sošky Buddhů, lvů či draků, zvonky, hedvábné látky, zbraně atp.; celkem 175 jednotlivin; z toho však přes 100 ks hedvábí a krajek) a koncem března dalších čtrnáct z Kjóta (porcelán Imari, četné bronzové lampy a vázy, lakované krabičky či skříňky, zbraně a zbroj válečníka, či japonské drnkací nástroje biwa, koto a šamisen, látky a kimona – celkem 42 jednotlivin)²⁰ a jistě následovaly ještě další. Dle několika dochovaných účtenek z Kjóta víme, že tyto kuriozity nakoupil u obchodníků *S. Ikeda & Co.* (meče a dýky), *Kin-Un-Ken* (vázy zdobené emaily, tj. cloisonné), *N. Nogawa* (bronzové nádoby), *S. Nishimura* (hedvábné ubrusy a přehozy), *K. Yamanaka* (socha Buddhy a vyšívaný oděv) a pak především u proslulého starožitníka

¹⁶ V roce 1890 uspořádalo rakouské K. K. Österreichisches Handelsmuseum ve Vídni v budově burzy na Ringstrasse výstavu Lanckoroňského východoasijské sbírky, kde bylo prezentováno přes tisíc předmětů především indické a japonské, v menší míře pak jávské, kočičínské či čínské provenience.

¹⁷ Výpravy v roce 1884 se na Lanckoroňského pozvání zúčastnil i tehdy mladý polský malíř Jacek Malczewski, který během výpravy či krátce po ní vytvořil soubor 42 kreseb ilustrujících průběh expedice; viz *Ausgewählte Kunstwerke der Sammlung Lanckoroňski*, Wien 1918.

¹⁸ Obě knihy jsou dodnes součástí knížecí majoritní knihovny na zámku v Hradci nad Moravicí, Hübnerova kniha v německém překladu *Ein Spaziergang um die Welt* z roku 1891.

¹⁹ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 659, kart. č. 47.

²⁰ Jednalo se o předměty zakoupené u starožitníka S. Hayaschiho; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 712, kart. č. 51.

S. *Hayaschi* (starožitné lucerny, bronzové i porcelánové vázy, lakovaný nábytek, hudební nástroje ad.). U fotografa R. *Okamoto* v Tokiu si pořídil bohatý konvolut kolorovaných fotografií Japonska.²¹ Sbírku dále rozšiřoval během četných dalších pobytů, ať už během diplomatického pobytu v Konstantinopoli (již v letech 1888–1890), během misí (Persie, snad 1902) či během velké cesty po Egyptě a Súdánu, kterou podnikl se svou manželkou Mechtildé (1879–1958) v roce 1912, kdy byla sbírka obohacena o četné egyptské artefakty a vykopávky, či jindy o umění Předního východu, zejména turecké koberce a zbraně.

Dochované účetní doklady potvrzují, že svou sbírku orientálií a exotik kníže Lichnowský rozšiřoval i četnými nákupy u řady evropských starožitníků. V dochovaných účetních knihách opakovaně nacházíme záznamy o nákupech u berlínských antikvářů, kteří se na daný sortiment specializovali, např. *Frick & Co.* na Königgrätzer Strasse 7, *Ludwig Glenk* na Unter den Linden 59, *C. Laux* na Markgrafenstrasse 60 či *R. Wagner* na Potsdamer Strasse 20.²² V květnu 1905 koupil kníže Lichnowský za 340 marek trojici japonských šálků od Edmunda Wilhelma Brauna, ředitele opavského uměleckoprůmyslového muzea²³, a v listopadu téhož roku u slavného obchodníka s orientálním uměním Samuela Binga v Paříži dokonce dekorativní panneau s malbou od významného japonského malíře přelomu 17. a 18. století Ogata Korin, vůdčího představitele umělecké školy Rimpa.²⁴ Z dochovaných pramenů jsme však informováni pouze o zlomku nákupů a pořízení jednotlivých artefaktů. V hradecké zámecké knihovně se ale např. dochoval katalog k výstavě *Objets d'art et peintures du Japon et de la Chine (Die Japonika Ausstellung)*, která se konala v červnu 1907 ve věhlasné pařížské galerii Paula Durand-Ruela a při níž byla prezentována Suminokurova sbírka z Kiota.

Živý zájem Karla Maxe o orientální kulturu a umění dokládá fakt, že se v roce 1903 stal členem společnosti *Deutsche Orient-Gesellschaft*.²⁵ Ta se stala krátce po svém založení v roce 1898 nesmírně populární, mj. i proto, že na rozdíl od podobně zaměřené *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* byla otevřena i laikům a zájemcům mimo vědecké kruhy. Proto se mezi členy *DOG* setkáváme s celou řadou příslušníků aristokracie, mj. i té hornslezské (Fritz Friedländer-Fuld, Oscar Huldshinsky, Georg Caro ad.) či Lichnowského berlínských přátel z politických kruhů (Friedrich Rosen, Hary Kessler či Heinrich Schoeneich-Carolath, který byl prvním předsedou představenstva spolku). Avšak těžiště zájmu společnosti neleželo na Dálném východě, ale v oblasti Malé Asie či Egypta, kde tou dobou probíhaly pod vedením německých archeologů (Robert Koldewey, Friedrich Delitzsch, Ernst Walter Andrae, Ludwig Borchardt ad.) četné archeologické výzkumy (Babylon, Asýrie, Fénicie, Egypt).

Ostatně řada knižních děl členů této společnosti obohatila tou dobou hradeckou majorátní knihovnu. Za všechny uvedme např. dílo významného asyrologa Friedricha Delitzsche *Zweiter Vortrag über Babel und Bibel* (Stuttgart 1903) či slavného orientalisty Theodora Nöldkeho *Orientalische Skizzen* (Berlín 1892). V knihovně se setkáváme také s řadou knih tematicky zaměřených na Dálný východ a kulturu Číny a Japonska, např. *Thing Japanese* anglického japonologa Basila Halla Chamberlaina (Londýn 1898), oblíbené *L'art japonais* (Paříž 1883) francouzského historika umění Louise Gonseho, titul *Bilder aus Japan* (Berlín 1897) sběratele a zakladatele kolínského muzea východoasijského umění Adolfa Fischera, tři čísla specializovaného časopisu *Le japon artistique* (Paříž 1890) Samuela Binga, slavného

²¹ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 950, kart. č. 63.

²² ZA Opava, RAUSL, inv. č. 943.

²³ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 928; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 952, kart. č. 64.

²⁴ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 952, kart. č. 64.

²⁵ *Mittheilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 6, Nr. 19, 1903, s. 4.

sběratele a obchodníka s orientálním uměním,²⁶ který od 70. let 19. století do západní Evropy systematicky importoval a popularizoval japonské umění, esejistické dílo *Aus China und Japan* (Berlín 1896) německého diplomata působícího na Dálném východě Rudolfa Lindaua či cestopis žurnalisty Paula Goldmanna *Ein Sommer in China* (Frankfurt n. M 1899), které v zámecké knihovně našly místo vedle starších cestopisů ze 17.–19. století. Atraktivní byly také četné fotografické publikace japonských autorů, např. tři díly z cyklu *Illustrations of Japanese Life* (Tokio 1894) Sutety Takashimi nebo *Types of Japan* či *Japanese Costumes and Customs* Kazumase Ogawy.

K Lichnowského blízkým přátelům se řadil Friedrich Rosen (1856–1935), německý diplomat a především významný orientalista. V září 1912, tedy záhy poté, co knížecí pár absolvoval svou plavbu na Nilu a procestoval tak Egypt a severní Súdán, hradecký zámek dokonce navštívili excelentní německý egyptolog Georg Steindorff (1861–1951) a spolu s ním ředitel islamistického oddělení císařského muzea v Berlíně Friedrich Sarre (1865–1945),²⁷ který při této příležitosti věnoval kněžně Mechtilde jakýsi starověký džbán.²⁸ A je již dostatečně známým faktem, že dojmy z této plavby po Nilu kněžna Mechtilde zvěčnila ve své literární prvotině *Götter, Könige und Tiere in Ägypten* (1912), kterou zároveň doprovodila četnými vlastními ilustračními kresbami.²⁹ Faktem však zůstává, že všichni z výše uvedených odborníků svou pozornost soustředili právě do oblasti Egypta či Předního východu. Kontakt s některým z odborníků na umění a kulturu Dálného východu se prozatím objevit nepodařilo.

Představu o genezi a zevrubné podobě této sbírky nám nabízí pohled do dochovaných inventářů ze zámku Hradec a Chuchelná či další dokumenty týkající se berlínského bytu knížete Karla Maxe Lichnowského na Bendlerstrasse 37 (1900–1904), bytu kněžny-vdovy Marie Lichnowské, roz. Croÿ-Dülmen na Roonstrasse 5 (1905–1915) a vily Lichnowských na Buchenstrasse 2 (1916–1927). Jen zřídka bývají jednotlivé předměty blíže charakterizovány. Asijská provenience je definována přívlastky *čínský* či *japonský*, popřípadě *turecký*, *perský*, *egyptský*, *indický* či *orientální* (tzn. *chinesische*, *japanische*, *türkische*, *persische*, *aegyptische*, *indische*, *orientalische*). Badatel musí k tomuto provenienčnímu zařazení přistupovat s notnou rezervou, neboť zejména přívlastky *čínský* a *japonský* se často i v případě jednoho předmětu v různých inventářích a jejich konceptech zaměňují.³⁰

V nejstarším dochovaném hradeckém inventáři z konce 60. let 19. století (doplňovaném v průběhu let 70.) nacházíme hledaný přívlastek pouze v jediném případě, a to u osmi japonských vějířů zavěšených v kulečnickovém sále.³¹ Během následujících dvaceti let intenzivního vybavování přestavěného zámku za knížete Karla Marii se však situace výrazně

²⁶ Již výše byla zmínka o tom, že právě od něj zakoupil v roce 1905 v Paříži kníže K. M. Lichnowsky dekorativní paneau s obrazem Ogaty Korin, a to za 1200 Franků; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 952, kart. č. 64.

²⁷ Státní zámek Hradec nad Moravicí, *Fremden-Buch des Fürstlichen Schlosses Grätz*, s. 101.

²⁸ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 539, kart. č. 35.

²⁹ Naposledy Johanna HOLAUBEK, *Mechtilde Lichnowsky: Götter, Könige und Tiere in Ägypten. Ein „besonderes“ Ägyptenbuch*, in: *Timelines: studies in honour of Manfred Bietak*, Leuven – Paris – Dudley 2006.

³⁰ Např. v případě konceptu inventáře bytu Karla Maxe Lichnowského na Bendlerstrasse 37 v Berlíně (viz ZA Opava, Velkostatek Chuchelná, inv. č. 89, kart. č. 11) a definitivního inventáře (viz ZA Opava, RAUSL, inv. č. 526, kart. č. 33).

³¹ ZA Opava, Velkostatek Hradec, inv. č. 35; stejné umístění těchto 8 vějířů nacházíme také v inventářích z let 1886 a 1904; v případě malých porcelánových figurek císaře a císařovny v ložnici kněžny (pokoj č. 63), o nichž se F. Suchomel domníval, že by mohly být orientální provenience, se pravděpodobně jedná o figurky rakouského císařského páru, neboť ani v dalších letech, kdy se již běžně přívlastky *čínský* či *japonský* v inventářích vyskytují, není u tohoto předmětu příslušné určení uvedeno, viz Filip SUCHOMEL – Marcela SUCHOMELOVÁ, *Mistrovská díla japonského porcelánu*, Praha 1997, s. 60.

změnila. Jak dokazuje zámecký inventář z roku 1886, počet předmětů orientální proveniencce či charakteru se rozrostl na 124 kusů, z čehož největší část představovala sbírka porcelánu (39 ks) a japonských a čínských vějířů (47 ks).³² Orientálie byly soustředěny především do půlkruhového salonu (*Halbrunder Salon Nr. 78*) vybaveného čínským černým lakovaným nábytkem, doplněného (mimo olejové obrazy italských mistrů) o dřevěné vykládané a lakované krabičky a kazety, čínskou hrací skříňku, dvě velké kovové čínské vázy a kuriózní starou čínskou porcelánovou pagodu. Několik porcelánových váz, mís či čajový servis pro dvanáct osob doplňovalo vybavení portrétního sálu (*Portrait Zimmer Nr. 79*). V pracovně kněžny (*Schreibzimmer Ihrer Durchlaucht Nr. 77*) stála již tehdy vysoce ceněná desetidílná španělská stěna (paraván) s čínskou malbou. Nejatraktivnějším kusem tehdejší sbírky ale bezesporu byla kompletní čínská válečnická zbroj, která společně s trojicí čínských kopí, dvěma šavlemi a čínskou palicí vykládanou perletí doplnila sbírku evropských sečných, bodných a palných zbraní v Hubertově světnici (*Hubertussaal Nr. 34*), zařízené jako zbrojnice.

Situace na zámku v Chuchelné nebyla o mnoho jiná. Inventář z roku 1885 sice zmiňuje větší počet čínského porcelánu, resp. porcelánu s čínskou malbou (30 talířů, 18 dezertních talířů, 2 misky a 4 mísy), avšak ty uvádí ve výčtu veškerého kuchyňského inventáře a jednalo se tak pravděpodobně o nádobí určené k užívání, nikoliv primárně sbírkové.³³ Zbývajících deset předmětů (2 vázy, šálek s pokličkou, 3 misky, popelník, 2 stínítka lamp či lucerna) bylo roztroušeno po jednotlivých místnostech obou zámeckých budov. O mnoho jiná nebyla situace v roce 1896, kdy bychom v zámeckých pokojích napočítali osm orientálních váz, pět popelníků, čtyři porcelánové figurky, dvě lucerny, dva lakované stolky, dva koše na papír, jeden malovaný talíř, stínítko lampy a slunečník.³⁴ Zcela neudržitelná je tak úvaha, že kníže Karl Maria Lichnowský zřídil na zámku v Chuchelné v roce 1885 soukromé orientální muzeum, neboť by zde jednoduše nebylo co prezentovat.³⁵ Naopak informací, že na zámku již za knížete Felixe (1814–1848; správu rodového majetku převzal po smrti otce knížete Eduarda Marii v roce 1845) existovala sbírka několika desítek kusů orientálního porcelánu, zcela vyloučit nelze.³⁶

Situace se zásadně mění po návratu prince Karla Maxe Lichnowského z Orientu, resp. z již zmiňované cesty kolem světa v roce 1899. Jak dokládá koncept inventáře zámku v Chuchelné z roku 1900, byla zámecká jídelna (*Speisesaal Nr. 21*) ozdobena celkem 79 čínskými porcelánovými mísami (20 velkých, 39 středně velkých, 16 malých a 4 osmihranných mís) a několik dalších starožitností a předmětů orientálního původu ozdobilo pracovnu knížete Karla Marii (*Fürsten-Schreibzimmer Nr. 25*) a salon kněžny Marie (*Fürstinsalon Nr. 31*). Celkem se zde nacházelo 95 předmětů provenienčně určených jako čínské.³⁷

Avšak gros předmětů a kuriozit, které princ Karl Max Lichnowský během cesty kolem světa a pobytu v Číně a Japonsku zakoupil, neputovaly primárně na rodové zámky, které byly nota bene ještě stále pod správou jeho osmdesátiletého otce, ale do jeho nového služebního bytu na Bendlerstrasse 37 v Berlíně v Tiergarten, kam přesídlil z Vídně poté, co byl v prosinci 1899 pověřen vedením personálního referátu na zahraničním úřadě v Berlíně.

³² Vějíře a slunečníky (47 + 3), výrobky z porcelánu (39), dřevěný lakovaný nábytek (11), kovové předměty a nádoby z kovu (8), zbraně (7), dřevěné kazety a krabičky (7), textil (1), papírnaše (1); ZA Opava, Velkostatek Hradec, inv. č. 35.

³³ ZA Opava, Velkostatek Chuchelná, inv. č. 3.

³⁴ ZA Opava, Velkostatek Chuchelná, inv. č. 4; inventář neobsahuje výčet kuchyňského vybavení a nádobí.

³⁵ P. ŠOPÁK (ed.): *Město – zámek – krajina*, s. 200.

³⁶ Za tuto informaci děkuji PhDr. Evě Kolářové.

³⁷ Porcelánové mísy (81), vázy (5), talíře (2) a figurky (3), nábytek (4 – 2 lakované čínské skříňky a 2 kulaté stolky); ZA Opava, Velkostatek Chuchelná, inv. č. 89, kart. č. 11.

Jak je z dochovaného inventáře (zřejmě z roku 1903) patrné, Lichnowský se zařízením svého bytu programově prezentoval jako milovník a sběratel orientálního umění, jako odvažný cestovatel, který před nedávnom oboplul zeměkouli, obě země navštívil a místa spjatá s tradicí a historií tamního umění osobně poznal.

Prostorný byt sestávající ze dvou předsíní, jídelny, ložnice, pracovny a nezbytného salonu (a devíti dalších provozních místností) byl doslova přeplněný předměty a kuriozitami orientální proveniencí.³⁸ Celkem se jich zde nacházelo 244 o odhadované hodnotě 25.700 M, což představovalo plných 11% z celkové ceny vybavení bytu (236.542 M).³⁹ Vyjma několika ne příliš cenných kusů umístěných v obou předsíních, bylo nejvíce orientálií soustředěno do knižecí pracovny (130 ks), v salonu byl jejich počet sice výrazně menší (58 ks), avšak jednalo se zdaleka o nejcennější kusy.⁴⁰ Vysoce ceněné byly např. velké čínské paravány a lakované skříňky, excelentní příklady japonského a čínského porcelánu (předně vázy a mísy), bronzová vykuřovadla či drobné sošky ze stříbra.⁴¹ Mimo standardní škálu běžných sbírkových předmětů zaujmou nesporně kuriozity jako čínské stavební kameny se symboly draka, japonské hudební nástroje (biwa, šamisen a koto) nebo sedm párů čínských, japonských či tureckých dámských bot.

Na starožitném mahagonovém stole v salonu bylo vystaveno album fotografií z Lichnowského cesty Čínou a mimo další tituly krásné, odborné či populární literatury opět řada děl tematicky spjatých se světem Dálného východu. Z knih, které ještě zmíněny nebyly a které dnes již součástí hradecké knihovny nejsou, uveďme např. objemné dílo katolického misionáře a stavebníka pekingské katedrály Alphonse Faviera *Pécking*, knihu amerického misionáře působícího v Šan-tungu Arthura Smitha *Chinesische Charakterzüge*, fotografické album *Tagebuch in Bildern (Peking)* německého mimořádného vyslance v Číně Philippa Alfonse Mumm von Schwarzenstein, *Japanischer Humor* německého metalurga Curta Netta působícího v 70. a 80. letech 19. století v Japonsku či průkopnické dílo německého indologa Hermanna Oldenberga *Buddha: Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde*.

Poté, co se kniže Karl Max Lichnowský v srpnu 1904 oženil s komtesou Mechtilde, roz. Arco-Zinneberg (1879–1958), opustil berlínský úřad a ujal se konečně po třech letech od smrti otce správy rodového majetku ve Slezsku. Berlínský byt na Bendlerstrasse 37 opustil a tamní vybavení, včetně sbírky orientálií, bylo převezeno na slezské zámky Hradec a Chuchelná.

Jak dokládá inventář z roku 1904, na hradeckém zámku se po návratu Karla Maxe z cesty kolem světa počet předmětů orientální proveniencí a charakteru oproti stavu v roce 1886 (126 ks) ztrojnásobil na 380 kusů.⁴² Především se zásadně rozšířila sbírka porcelánu (202 ks), z níž stěžejní část tvořila výzdobu zámecké jídelny (*Speisezimmer Nr. 5*). Jednalo se

³⁸ Skutečnost, že koncept inventáře berlínského bytu na Bendlerstrasse je součástí téhož pořadače, který obsahuje koncept inventáře zámku v Chuchelné a plynule na něj navazuje, zmátla F. Suchomela a vedla k zavádějícímu tvrzení, že na zámku v Chuchelné se nacházela sbírka čítající několik set kusů orientálního porcelánu, viz F. SUCHOMEL – M. SUCHOMELOVÁ, *Mistrovská díla japonského porcelánu*, s. 60.

³⁹ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 526, kart. č. 33.

⁴⁰ I. předsíň 11 ks v ceně 256 M (průměrná cena 23 M), II. předsíň 1 ks v ceně 30 M, jídelna 44 ks v ceně 3.810 M (průměrná cena 86,5 M), pracovna 130 ks v ceně 11.261 M (průměrná cena 86,5 M), salon 58 ks v ceně 10.330 M (průměrná cena 178 M); v knižecí ložnici předměty daného typu vůbec nefigurují.

⁴¹ Výrobky z porcelánu (81), z kovu (zejm. bronzová vykuřovadla, vázy a mísy, figury či lucerny – 56), textil (47), předměty ze stříbra (14), nábytek (10), dřevěné kazety a krabičky (9), zbraně (9), čínské, japonské a turecké boty (4 + 2 + 1), hudební nástroje (3), kamenina (2), kámen (2), slonovina (2), obrázky (2).

⁴² Výrobky z porcelánu (202), z kovu (zejm. bronzová vykuřovadla, vázy a mísy, figury či lucerny – 25), textil (22), japonské vějíře (44), nábytek (12), dřevěné kazety a krabičky (24), zbraně (45), kamenina (2), papírové ozdoby a lampiony (2+2), slonovina (2), obrázky (2); ZA Opava, Velkostatek Hradec, inv. č. 39.

o 94 kusů porcelánových mís rozličných velikostí a forem čínské či japonské provenience. Stávající orientální vybavení půlkruhového salonu (*Halbrunder Salon Nr. 78*) bylo doplněno o pěti velkých čínských porcelánových váz a o čtyři čajové soubory velkých, středních a malých šálků s podšálky (40 šálků, 39 podšálků). Se zájmem rozšiřoval Karl Max sbírku zbraní v Hubertově světnici (*Hubertushalle Nr. 38*), kde ke starší čínské válečné zlatem vyšívané zbroji přibyla v Kiotu zakoupená zbroj japonského samuraje s praporcem⁴³ a také zbroj kavkazských Čerkésů. Mimo dýky a šavle či devět čínských kopí vystavených v hlavním sále (*Festsaal Nr. 41*) bylo velké množství dalších zbraní (celkem 31 ks) provizorně deponováno na zámecké půdě. Jednalo se o čínské luky s šípy v toulcích vykládaných perletí, šavle, meče a další sečné zbraně, dýtky, sedlo, řetězy či válečnický buben. Na půdě byla také uskladněna bedna čínských výšivek a hedvábí v hodnotě 1000 marek a také lakovaná krabička ukrývající množství pomalovaných mušlí, tedy bezesporu japonskou společenskou hru kai awase. V kuřáckém salonu (*Rauchsalon Nr. 69*) byl na starodávném velkém stole na knihy z ořechového dřeva hrdě vystaven soubor dvanácti alb fotografií a pohlednic z cesty kolem světa Karla Maxe Lichnowského – šest alb z Japonska, čtyři z Číny, jedno ze Suezského kanálu a Singapur, jedno z Honolulu a Severní Ameriky.

Ačkoliv počet orientálií na hradeckém zámku k roku 1913 je velmi blízký stavu o devět let dříve (380 předmětů v roce 1904 oproti 379 v roce 1913), proměnila se poněkud jeho skladba.⁴⁴ Znova se tu setkáváme se stříbrnými soškami z berlínského bytu (šest lodiček, vůz s koňmi a další dekorativní předměty). Inventář zmiňuje hedvábím vyšívaný obraz (*Toiletzimmer Ihrer Durchlaucht Nr. 76*), snad dodnes dochovaný exponát hradeckého zámku s červeným mostem v krajině, a dvanáct japonských obrázků v kněžnině budoáru (*Budoar Ihrer Durchlaucht Nr. 75*), avšak bez bližší charakteristiky. Trojice egyptských váz je nesporně suvenýrem z cesty po Egyptě v roce 1912. Za zmínku jistě také stojí přítomnost díla *Chinesische Geister und Liebesgeschichten* od rakouského filozofa Martina Bubera z roku 1911. V inventáři oproti roku 1904 výrazně ubylo zbraní (jen 15 ks oproti původním 45) označených příslušným přívlastkem a můžeme se pouze domnívat, že se staly součástí výzdoby jiného knížecího sídla, a to nejspíše Chuchelné, neboť na ambasádu v Londýně, kde od roku 1912 Lichnowský působil jako německý velvyslanec, byly odesílány jen předměty nejvyšší kvality.

To dokládá vpisek v inventáři upozorňující na obzvláště cenné předměty převezené do Londýna, kde vedle pláten připsaných Anthonisu van Dyckovi, Petru Paulu Rubensovi či Fransi Florisovi figurují i vzácné orientálie – pětice perských koberců, trojice paravánů, včetně již zmiňovaného a nejvíce ceněného desetidílného čínského paravánu, pětice velkých čínských váz s poklicemi, dva japonské akvarely a na závěr jakási tibetská malba, bohužel blíže nespecifikovaná, v hodnotě 500 marek. Fotografie kněžnina budoáru na londýnské ambasádě dokládá přítomnost i řady dalších předmětů orientálního původu, především porcelánu, keramiky a textilií.⁴⁵ Londýnský salon kněžny Lichnowské byl zařízen

⁴³ Paradoxně v inventářích vždy označována jako čínská; nesporně pozoruhodné je, že ze všech orientálií, které se na zámku nacházely ve 30. letech, zmiňuje K. Černohorský ve svém průvodci hradeckým zámkem a jeho sbírkami pouze dva exponáty orientálního původu, a to právě čínskou a japonskou zbroj v hale, tj. Hubertově světnici; viz Karel ČERNOHORSKÝ, *O hradeckém zámku a jeho sbírkách*, Hradec (30. léta 20. století), s. 5.

⁴⁴ Výrobky z porcelánu (194), z kovu (zejm. bronzová vykuřovačla, vázy a mísy, figury či lucerny – 23), textil (21), japonské vějíře (53), nábytek (19), zbraně (15), předměty ze stříbra (13), dřevěné kazety a krabičky (12), fotografie (12), japonské malované obrázky (12), kamenina (3), kámen (1), slonovina (1); ZA Opava, Velkostatek Hradec, inv. č. 41.

⁴⁵ *Bei der Fürstin Lichnowsky im Londoner Botschaftspalais*, Die Dame 41, 1913.

věrně dle jejího budoáru na zámku v Chuchelné a fotografie z Londýna i Chuchelné dokazují, že např. skleník obsahoval na obou místech stejné předměty, i shodně rozmístěné.⁴⁶

Dobové fotografie nás informují i o hojném zastoupení předmětů orientální provenience ve vybavení vily v Berlíně na Buchenstrasse 2, kterou Lichnowští vlastnili v letech 1916–1927. V seznamu předmětů, které byly po prodeji vily na podzim roku 1927 odeslány do Chuchelné, figuruje i 52 položek čínského či japonského původu a 19 tureckých koberců.⁴⁷ Jednalo se především o vázy, mísy, talíře, šálky či podnosy (33 ks), lampy (5 ks), dřevěné podstavce (3 ks), japonský nůž či blíže nespecifikované dva japonské předměty. Nesporně však zaujme přítomnost japonského a čínského obrazu a šesti kamenných či porcelánových figur.

Po smrti Karla Maxe v únoru 1928 vedly spory o dědictví k rozkolu mezi kněžnou vdovou Mechtilde a jejím synem a dědicem rodového jmění Wilhelmem. Část majetku, která dle závěti kněžně náležela, si Mechtilde odvezla roku 1929 do Berlína, resp. 1930 do Cap-d'Ail. V seznamu těchto předmětů figurují hojně vedle nábytku a užitného inventáře četné umělecké předměty či starožitnosti a také řada orientálií.⁴⁸ Jednalo se o 30 jednotlivin, především textilu (9 ks), kde vedle perských koberců či japonských vyšívaných příkrývek zaujme fialovo-zelený tibetský koberec zakoupený v Londýně. Nechyběly čínské mísy a vázy, patrně porcelánové (6 ks), japonský paraván s motivem koní, devět figur a soch různého typu (egyptská kočka, kráva, portrét krále Achnatona a egyptská hlava, v Londýně zakoupené terakotové figury velblouda s honcem, patrně čínské provenience, figura indické krávy zebru, úlomek perské sošky zakoupený v Káhiře a socha Buddha) a šestice v Berlíně zakoupených japonských dřevorytů.

Představu o četnosti sbírky ve 30. letech 20. století za Wilhelma Lichnowského (1905–1975), tj. po vyrovnání s Mechtilde a poté, co byly z finančních důvodů některé starožitnosti a sbírkové předměty prodány, nám poskytuje poslední dochovaný inventář z roku 1930, mylně však identifikovaný jako inventář zámku Hradec.⁴⁹ Jedná se totiž beze vší pochybnosti o inventář zámku v Chuchelné, resp. jeho hlavní zámecké budovy. Tato identifikace je nesmírně cenná především proto, že nám poskytuje konkrétnější představu o vybavení a charakteru interiérů zámků po Bühlerově přestavbě (kolem 1915)⁵⁰ a poté, co se pro knížecí rodinu stala vůbec nejpreferovanějším sídlem, skutečným intimním domovem.

Položek, u nichž je jejich asijská, popřípadě egyptská provenience jednoznačně definována příslušným přívlastkem, je v tomto inventáři uvedeno celkem 416, a to o celkové odhadované ceně 380 000 Kč, což představovalo plných 11% z celkové ceny vnitřního vybavení zámku (3 500 000 Kč; bez provozního zázemí kuchyně).⁵¹ Nejbohatší byla kolekce porcelánu, která svým rozsahem 309 kusů značně převyšovala sbírku hradeckou (v letech 1904 a 1913 okolo 20 ks). Mezi kovovými předměty bychom mimo běžné nádoby narazily na několik vysoce ceněných bronzových okuřovadel, tabulí zdobených emaily a kaligrafickými znaky či soch. Orientálních figur a soch z různých materiálů bylo zinventarizováno 33 a mezi ty vůbec nejvzácnější patřily velká bronzová figura jezdce na bájném zvířeti (6 000 Kč), bronzový pozlacený Buddha (4 000 Kč), porcelánová dámská postava (4 200 Kč), dřevěná sedící postava (2 400 Kč) či figura ze slonoviny (2 400 Kč). Tyto všechny byly

⁴⁶ V horní příhrádce lze identifikovat v Londýně zakoupeného terakotového velblouda s honcem.

⁴⁷ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 526, kart. č. 33.

⁴⁸ ZA Opava, RAUSL, inv. č. 539, kart. č. 35.

⁴⁹ ZA Opava, Velkostatek Hradec, inv. č. 42.

⁵⁰ Jiří JUNG, *Julius Bühler – architekt knížete Karla Maxe Lichnowského*, Ostrava 2011.

⁵¹ Výrobky z porcelánu (309), z kovu (zejm. bronzová vykuřovadla, vázy a mísy, figury či lucerny – 22), textil (46), figury a sošky bez definice materiálu (12), nábytek (4), dřevěné sochy a dózy (4 + 1), zbraně (12), hudební nástroje (4), terakota (1), slonovina (1); ZA Opava, Velkostatek Hradec, inv. č. 42.

provenienčně určeny jako čínské. Další trojice sošek je charakterizována jako egyptské vykopávky. Desítku tureckých mečů, šavlí a dýk doplňovaly dvě čínské jezdecké přílby zdobené draky. V inventáři nacházíme i trojici japonských hudebních nástrojů biwa, šamisem a koto, zakoupených v březnu 1899 v Kiotu u obchodníka Hayashiho. Drobnou kuriozitou bylo šest knoflíků z oděvu čínského mandarína. Sbirka textilu zahrnovala především turecké koberce a různé orientální hedvábné a damaškové přehozy či výšivky. Vůbec nejcennějším předmětem orientální provenience měla být čínská hedvábná výšivka oceněná na 8 500 Kč. Podobně ceněné na 8 000 Kč byly některé velké čínské porcelánové vázy či nástěnné mísy, kovová tabule zdobená emaily nebo turecké šavle.

Jak na zámku v Hradci, tak v Chuchelné byly orientálie instalovány do místností a pokojů podobného charakteru či společenské role. Vstupní prostor haly, analogicky k hradecké Hubertově světnici chápané nejen jako zbrojnice, ale také jako slavnostní entré, ozdobil částí zbroje či velké bronzové okuřovadlo. Ranní salon v přízemí (*Frühstückzimmer*) byl zařízen nebyvalým množstvím (228 ks) užitného čínskému a japonskému porcelánu. Jídelna v patře (*Speisezimmer*) sice takovou hojností porcelánu neoplývala, zato zde ale byly vystaveny cenné sbírkové kusy (30 ks oceněných na bezmála 75 000 Kč). Především dekorativní porcelánové sošky a nádoby zdobily pracovnu kněžny (*Schreibzimmer Ihrer Durchlaucht*), stejně tak jako její apartmá na Hradci. Značné množství orientálií (53 ks) bylo v Chuchelné soustředěno do velkého salonu (*Grosser Salon*), jehož výzdobu tvořila především rozsáhlá portrétní galerie členů rodu, sestávající mimo jiné z pozoruhodného souboru miniatur, a kolekce pamětních medailí a mincí doplněná velkým množstvím čínskému a japonskému porcelánu, a to kusů té nejvyšší kvality a ceny. Zde byl také instalován vysoce ceněný soubor tureckých šavlí a dýk či soubor japonských hudebních nástrojů (vše za téměř 145 000 Kč; celkově bylo vybavení velkého sálu odhadnuto na 550 000 Kč).

Sbirka orientálního umění knížete Lichnowského nebyla nikdy na rodových zámcích prezentována v tematicky uzavřených celcích, tzn. nikdy se nevytvářely specifické orientální salony či kabinety, jak tomu velela tradice 18. a 19. století a jak to známe z jiných aristokratických sídel. Zámecké interiéry na přelomu 19. a 20. století, a to zejména pokoje, v nichž se skutečně žilo a které nesloužily toliko reprezentaci, již povětšinou opouštěly dosavadní praxi koncepce stylově homogenních interiérů a namísto toho dochází k mnohačetnému vrstvení artefaktů z různých epoch, kdy majitel více než stylovou jednotu dobového gesamtkunstwerku upřednostňuje pestrost a kdy podstatnou roli hraje především kvalita či umělecká hodnota jednotlivých kusů mobiliáře. Takto vytvářené prostředí působí pitoresknějším, zabydlenějším dojmem a mnohem více vypovídá o individuálních zájmech a vkusu uživatele. A právě v tomto duchu bylo nakládáno také s jednotlivinami z knížecí sbírky asijského umění na hradeckém i chuchelenském zámku, např. staroněmecký charakter hradecké zámecké jídelny narušila na počátku 20. století instalace bohaté sbírky čínských a japonských porcelánových talířů a mís. Pouze výjimečně vznikaly prostory, které měly orientální charakter (např. půlkruhový salon na zámku v Hradci). Nečetné dobové fotografie z doby po první světové válce ukazují stav i v dalších salonech v Chuchelné a Berlíně, kde bylo s orientáliemi nakládáno podobným způsobem, tj. k dotvoření specifické atmosféry pokojů milovníků umění formou aranžmá působícího mnohdy až bazarovitým charakterem.

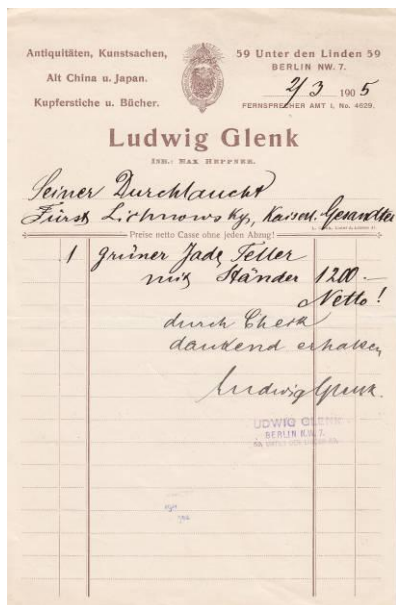
Sbirka orientálií knížat Lichnowských čítala před druhou světovou válkou několik set kusů velice cenných artefaktů, jak jednotlivin, tak celých kolekcí. Část sbírky byla bezprostředně po válce a zestátnění knížecího majetku rozchváčena a její zbytek, věrme však, že stále ta podstatná část, je součástí sbírkového fondu státního zámku Hradec nad Moravicí. Koncept aktuálně uplatněné instalace zámeckých interiérů odpovídá návratu k jejich podo-

bě v první polovině 20. století, tedy tak, jak ji známe z četných dobových fotografií či inventářů. Část sbírky tak znova dotváří specifickou atmosféru zabydlených zámeckých pokojů, pro část byly uměle vyčleněny dva pokoje, kam byly nainstalovány nejkurióznější exponáty a zbroje (pozornému čtenáři je však jasné, že podobně koncipované prostory na zámku za Lichnowských nikdy neexistovaly), zbytek stále odpočívá v zámeckém depozitáři. Bude úkolem blízké budoucnosti zrevidovat aktuální stav sbírky s jeho původním rozsahem a její plné uměleckohistorické zhodnocení.

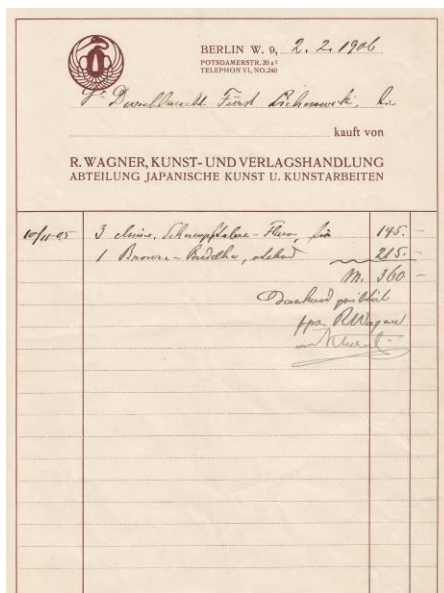
Summary

Oriental Art Collection of Lichnowsky Princes

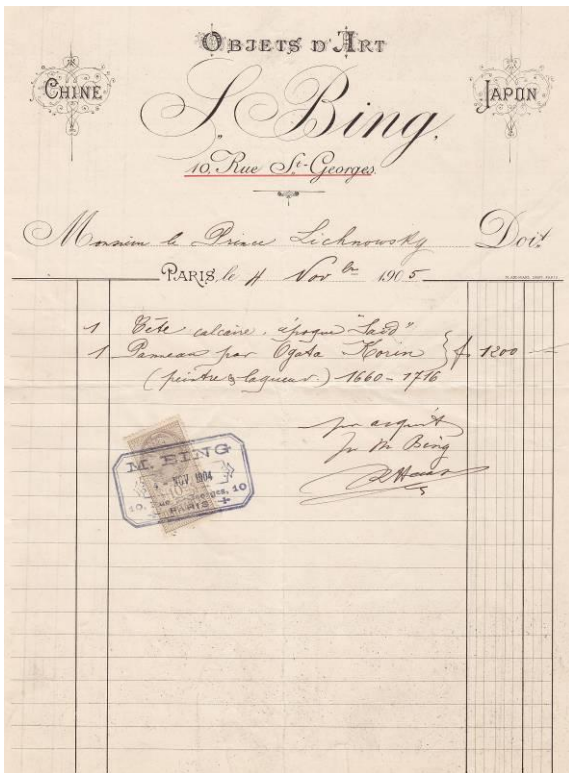
The One of the most valuable collections of Hradec-upon-Moravice Castle is the Lichnowsky Princes' Oriental and Exotic Collection, which was established by Karl Maria Lichnowsky in the second half of the 19th century through occasional purchases from European antiquary dealers. It was substantially extended by his son Prince Karl Max Lichnowsky in particular by purchases made during his visits to China and Japan in spring 1899, which were part of his journey around the world. Since that time the Prince had continued improving the Collection mainly through purchases made in specialised antique shops in Europe or during his further journeys. The evidence of his interest is also his membership in Deutsche Orient-Gesellschaft, specialist literature concerned with history as well as culture and art of the Orient and also his personal acquaintance with several orientalists (F. Rosen, F. Sarre, G. Steindorf). The Collection consisted of over 500 items before the Second World War and decorated castle interiors in Hradec, Chuchelna or Berlin. It comprised mainly Chinese and Japanese porcelain, cloisonné, metal items, weapons, Turkish carpets, textiles and works of art and artefacts. Substantial part of the Collection is still part of the Hradec-upon-Moravice Castle collection.

1. Účtenka za nákup japonského zeleného talíře z jadeitu u berlínského obchodníka Ludwiga Glenka, 2. března 1905; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 952, kart. č. 64

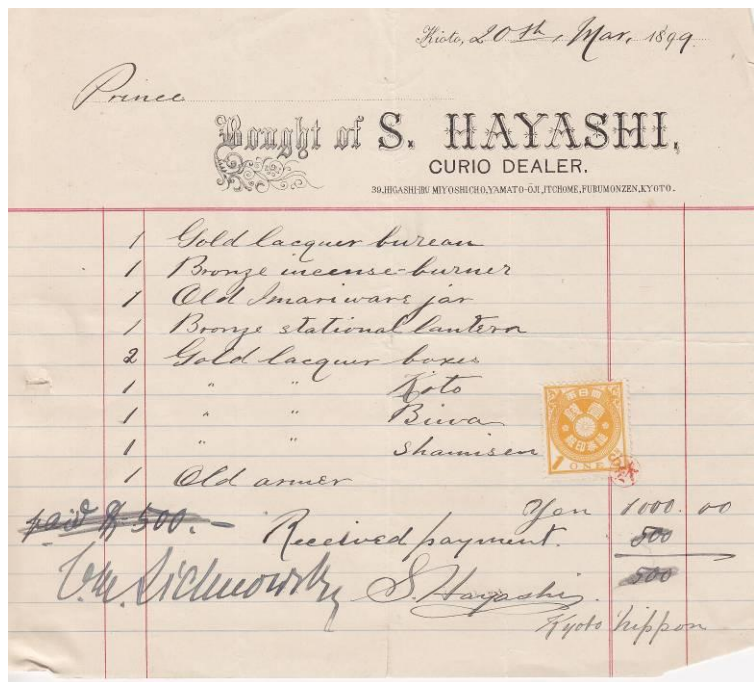

2. Účtenka za nákup tří čínských flakónů se šňupavým tabákem a bronzovou soškou Buddhy u berlínského obchodníka R. Wagnera, 2. února 1906; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 952, kart. č. 64

3. Účtenka za nákup dekorativního paneau s malbou od japonského malíře Ogata Korin u obchodníka s orientálním uměním Samuela Binga v Paříži; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 952, kart. č. 64

4. Účtenka za nákup japonského lakovaného a bronzového zboží, porcelánu Imari a japonských hudebních nástrojů u obchodníka S. Hayashiho z Kjóta, 20. března 1899; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 950, kart. č. 63

5. Salon Mechtilde Lichnowské na zámku v Chuchelné, kol. 1915; sbírka fotografického pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě.

6. Budoár kněžny Lichnowské na německé ambasádě v Londýně, kol. 1912; Bei der Fürstin Lichnowsky im Londoner Botschaftspalais. Die Dame 41, 1913

Pavel Š o p á k

STAVEBNÍ KULTURA MEZI HISTORISMEM A MODERNOU – PŘÍKLAD FERDINANDA ZDRALKY A SIGMUNDA KULKY

Abstract

The study is concerned with the architectonic company Ferdinand Zdrlek & Sigmund Kulka in the years 1900–1914. On examples of realised buildings, especially dwelling houses, from Opava we distinguish two authorial personalities of the company, different in the attitude towards the classic and non-classic foundation, but always with emphasis on rational structure of the building which is complementary to the construction effectivity required by modernism around the year 1900.

Keywords: *Czech Silesia, residential architecture, late historicism, Art Nouveau, Ferdinand Zdrlek, Sigmund Kulka*

Návraty k opavským stavitelům přelomu 19. a 20. století mají různé důvody: jsou to příležitosti jubilejních připomínek těchto osobností, které dnes doceňujeme jako tvůrce opavské stavební kultury, jejíž hodnoty nezpochybnil ani odstup více než století; jsou to důvody památkářské nebo kulturněhistorické. A jsou to bezesporu i důvody uměleckohistorické, totiž neustálá snaha prohlubovat a zpřesňovat pohled na architektonický vývoj Opavy a současně zjemňovat výklad staveb jako součástí uměleckohistorického profilu města a celého regionu. Ferdinand Zdrlek spolu se Sigmundem Kulkou jsou osobnosti, které si takovýto inovovaný pohled zaslouží stejně tak, jako jména známější – namátkou vzpomeňme stavitele Julia Lundwalla, Augusta a Viktora Bartely, Aloise Geldnera, Josefa a Huberta Kmenttovy, dvojici Carl Kern a Carl Blum, Alberta Schmela, Richarda Faiku nebo Johanna Koschaného.

Ferdinand Zdrlek se Sigmundem Kulkou představují dvojici poměrně nesourodou. Ferdinand Zdrlek se narodil 21. února 1865 v Hrabyni jako syn rolníka Jana Zdrálka a Karolíny, rozené Ostermanové, dcery Jana Ostermana z Opavy; podle jmen rodičů můžeme tedy uvažovat o česko-německém původu. Roku 1889 se oženil s Karolínou Münsterovou, původem z Oder; z manželství vzešly dcery Hedvika (nar. 1889) a Karolína (nar. 1890).¹ Při sňatku v opavském Proboštském kostele Nanebevzetí Panny Marie (6. srpna 1889) je uváděn jako *Bauführer*² a lze předpokládat, že tehdy pracoval ve firmě Josefa Hruschky. Tento letopočet je současně dolní časovou hranicí, vymezující jeho angažmá v opavské stavební kultuře; tu horní představuje datum úmrtí (1. březen 1910). Dvacet let mezi těmito daty bylo naplněno intenzivní prací, díky níž Zdrlek získal nesporné renomé zkušeného projektanta, takže jeho úmrtí ve švýcarském Davosu, kam odjel na léčení, zaznamenaly opavské noviny i vídeňský odborný tisk.³ Pohřeb se konal v Opavě 7. března, bohužel hrob na opavském městském hřbitově se do dnešní doby nedochoval.

¹ SOkA (Státní okresní archiv) Opava, Okresní úřad Opava, inv. č. 1184, fasc. 164, Ensova ulice č. 328/9 (dnes Veleslavínova ul. č. or. 9).

² ZA v Opavě, Sbírká matrik, sign. Op–I–42, fol. 136.

³ Troppauer Zeitung 3. března 1910, s. 3; tamtéž 6. března 1910, s. 7; Silesia č. 51, 4. března 1910, s. 1; Wiener Bauindustrie-Zeitung 27, 1910, č. 24 (11. března), s. 183. – Úmrtí zaznamenala kronika farního úřadu u Proboštského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Opavě 2. díl (1896–1926), s. 193, a kronika stavebního

Zdralkův společník Sigmund Kulka se narodil 30. června 1868 v Opavě jako syn majitele kamenolomu Hermanna Kulky (1839–?), původem z Lipníka nad Bečvou, a jeho ženy Evy, pocházející z Osoblahy.⁴ Studoval na opavské reálce (maturoval v roce 1889) a minimálně v letech 1890–1891 na vídeňské technice.⁵ Stavitelská koncese mu byla udělena ke dni 31. ledna 1905.⁶ Zemřel dne 19. srpna 1923 v Opavě v domě na Zacpalově ulici č. 28. Neměl potomků; jako pozůstalí jsou připomínány dvě sestry Marta a Dorota a bratr Viktor Kulka, žijící ve Vídni.⁷

Společný stavitelský podnik pod názvem *Ferdinand Zdralek & Sigmund Kulka – následovníci stavitelské firmy Josefa Hruschky* byl založen v roce 1904.⁸ Jeho činnost tak, jak ji dokumentují dochované plány, vyplňuje časový interval přibližně let 1905–1914, přičemž zlom v podnikání představuje Zdralkovo úmrtí (1910). Po Zdralkově smrti pokračoval v projekční aktivitě Sigmund Kulka samostatně, uskutečňujíc podle svých projektů několik důležitých staveb. Avšak i jeho tvorba se záhy uzavřela, protože poslední dochované předválečné projekty z let 1913–1914 podepisoval za firmu stavitel [Franz?] Friedel.⁹ Pro postavení dvojice Zdrlek & Kulka mezi opavskými staviteli a jejich zakázkami jsou důležité dvě skutečnosti: kontinuita se stavitelskou firmou Josefa Hruschky a konfesní orientace, když Ferdinand Zdrlek inklinoval ke katolické církvi a některé zakázky to prozrazují, naproti tomu Sigmunda Kulku vyznačoval židovský původ. Stavebníci, kteří si u firmy stavby zadávali, se rekrutovali ze živnostenských i z velkostatkářských kruhů, jmenovitě šlo o Heinricha Janottu (1856–1944) a Friedricha hraběte Stolberg-Stolberg (1877–1954).¹⁰ A najdeme mezi nimi osobnosti hospodářského i kulturního života Opavy, což naznačuje užší provázanost s místními společenskými elitami. Ty, jak je obecně známo, bezprostředně přijímaly kulturní podněty z vídeňského centra, což se týká i moderní architektury.¹¹

---

spolku Proboštského kostela, uložená v ZA v Opavě ve fondu Němečtí rytíři Opava, v níž se konstatuje, že Zdrlek provedl všechny odborné stavební práce při obnově kostela.

⁴ K tomuto podniku např. ZA v Opavě, Krajský soud Opava, inv. č. 1976, kamenné doly H. Kulka a spol., s. r. o., Opava, spisy z let 1913–1929.

⁵ Údaje o vzdělání obsahuje zápis v indexu osob povinných odvodem s domovským právem v Opavě, viz SOKA Opava, Archiv města (AM) Opava, inv. č. 2318, ročník 1868. Za upozornění na tento cenný pramen jsem zavázán díky Mgr. Marku Skupienovi.

⁶ SOKA Opava, AM Opava, karton 125, inv. č. 1099, odhlášení a zrušení živnosti.

⁷ Úmrtí oznámila Deutsche Post č. 194, 21. srpna 1923, s. 6; SOKA Opava, Okresní soud Opava, pozůstalostní spisy let 1923–1925, karton 2, spis sign. A IV 362/23/1, zde testament ze 17. května 1919, sepsaný u notáře dr. Richarda Pollaka z Vítkova, v němž se hovoří o manželce Lině Kulkové a o Sigmundu Kulkovi jako o staviteli činném v Klokočově. Za upozornění na spis děkuji Mgr. Markovi Skupienovi. Dále srv. SOKA Opava, Okresní úřad Opava, inv. č. 1412, fasc. 409, Na Rybníčku čp. 1–1a (dnes U Synagogy č. or. 6); *Vollständiges Adreß-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau 1911*, s. 106.

⁸ SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 1098, karton 123, spis Zdrlek & Kulka, spisy z roku 1907.

⁹ SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 2031, dostavba na domě Johanna Kubetzky (březen 1913); inv. č. 2042, plán přístavby sušárny k hospodářskému objektu v areálu chemické a pamí prádelny Josefa Sommera na Nákladní ulici (říjen 1914). – Snad jde o Franze Friedela, uváděného jako spolubydlícího na adrese Na Rybníčku 6, kde bydlel (k roku 1911) jak Hermann Kulka, tak jeho syn Sigmund. Viz *Vollständiges Adreß-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau 1911*, Troppau 1911, s. 175. Franz Friedel se narodil v roce 1844 v Sedlnicích a od roku 1900 působil v Opavě jako *Platzmeister*, viz SOKA Opava, Okresní úřad Opava, inv. č. 1412, fasc. 409.

¹⁰ ZA v Opavě, Velkostatek Kyjovice, inv. č. 396, projekt stodoly pro velkostatek (1908); tamtéž, inv. č. 400 až 401, projektová dokumentace k přestavbě lihovaru v Pusté Polomi (1909).

¹¹ Příkladem budiž osoba Leonharda Ponižila (1845–1911), mj. člena obchodní a živnostenské komory v Opavě, a z toho titulu člena kuratoria Muzea pro umění a živnosti císaře Františka Josefa v Opavě. O Ponižilově zájmu o soudobé umělecké trendy vypovídá rovněž působivá secesní hrobka na opavském hřbitově, jejíž původní stav před zcizením sochy a luceren dokumentuje historická fotografie viz SZM, fotopracoviště, č. neg. D 782.

Při uměleckohistorické analýze profilu firmy Zdrlek & Kulka je třeba odmyslet komunální zakázky,¹² sice finančně zajímavé a jistě také prestižní, avšak z estetického hlediska naprosto bezvýznamné, stejně jako všemožné utilitární přístavby, dostavby a drobné adaptace soukromých objektů, doložené projektovou dokumentací.¹³ Naproti tomu umělecky cenné jsou ty projekty, v nichž se mohl naplno uplatnit projektční um obou společníků, podpořený odborným školením a zkušeností se soudobou středoevropskou architekturou. Školení a praxe Ferdinanda Zdralka nejsou dosud objasněny, je však nesporné, že disponoval vzděláním podobným, jaké měl jeho společník Kulka. Každopádně pro oba byl určující vztah k pozdnímu historismu a s ním důvěrná znalost historizujícího tvarosloví a morfologie jednotlivých stylových epoch. Tomu se adeпти stavitelství učili již na reálkách. Nejinak tomu bylo na opavské reálce, kde kreslení vyučoval akademický malíř Florian Maschek (1835 – po 1906), a to právě v době, kdy zde studoval Kulka. Maschek vydal pojednání o užití malby akvarelem při dekorování dřeva, které doplnil několika vlastními předlohami výzdoby nábytku – a byly to motivy zdobné, symetricky komponované, spojující individuální přístup se závazným kompozičním principem renesanční rozviliny.¹⁴ Na tomto více méně náhodném příkladu soudobé dekorátérské praxe, cenném o to více, že vzešel přímo z Opavy, je možné ukázat obecně platnou zásadu, vyznačující pozdní historismus: historický motiv, vzor či předobraz je předmětem volného nakládání, resp. individualizované stylizace, kdy pouze určité kompoziční principy zůstávají v trvalé platnosti, avšak morfologie je v detailech podstatně inovovaná, ba dokonce natolik, že z hlediska uměleckohistorického je obtížné výsledný produkt zařadit pod konvenční stylové kategorie, nebo jej označit za projev *secese*. A co jiného tuto ambivalenci mezi historismem a secesí vyjadřuje, než právě fasády Kulkových a Zdralkových staveb!¹⁵

Nejlepší příležitostí, kde bylo možno v městském prostředí uplatnit dekorátérskou schopnost, byla uliční fasáda vícepodlažního, nejlépe trojpodlažního řadového domu. Plány objektu s takovouto plasticky řešenou fasádou, určeného k výstavbě na Nákladní ulici, vypracoval v srpnu 1906 patrně sám Sigmund Kulka (byť by výkres signoval rovněž jeho společník), a to pro tesařského mistra Josefa Steuera [obr. 1]. Parter trojpodlažního řadového prolomily velké výkladce, hořejší část dvouosé fasády velká okna, prosvětlující obytné místnosti, adjustovaná do výrazně plastických šambrán se suprafenestrami. Hloubkově orientovaná dispozice si vyžádala opatření schodišťového tělesa, vloženého mezi uliční a nádvoří trakt, světlíkem.¹⁶ Větší plochu k prokázání dekorátérského umu poskytla uliční fasáda trojpodlažního nájemního domu Karla a Laury Heisigových na Olomoucké ulici, projekčně připraveného v únoru 1910 [obr. 2]. Průčelí, členěné v rytmu 1–3–1, obdrželo postranní risality, svírající trojosou střední část; část morfologie (balustrády v parapetních

¹² Např. rekonstrukce městského divadla po požáru roku 1909 nebo rozšíření městského hřbitova (1912–1913?).

¹³ SOkA Opava, AM Opava, inv. č. 1972, plán adaptace prádelny v domě Adolfa Schittenhelma (srpen 1909); inv. č. 1194, plán kanalizace domu Leopoldiny Zentzytzké č. 6 na pozemku č. 506 na Jaktánském předměstí (1911).

¹⁴ Florian MASCHEK, *Die Anwendung der Aquarellmalerei auf Holz mit Rücksicht auf Farben und Farbenwirkung*, in: Jahres-Bericht der Staats-Oberrealschule in Troppau für das Schuljahr 1887–1888, Troppau 1888, s. 3–16 a příloha. – Analogicky, jistěže více s praktickým uplatněním v řemesle, seznamovali s trendy v dekorativním umění frekventanti pokračovací školy pro malíře pokojů a lakýrníky, organizované obchodní a živnostenskou komorou a svazem živnostenských společenstev Rakouského Slezska. Uměleckým garantem kursů byl akademický malíř Adolf Zdrzil (1868–1942), protagonista středoevropské secese v Rakouském Slezsku. Schlesisches Tagblatt č. 60, 4. března 1910, s. 2.

¹⁵ Samostatným předmětem zájmu může být kresebné zpracování plánového listu. Jestliže Sigmund Kulka se omezil na kresbu na čisté ploše papíru, u Zdralkových kreseb se objevuje secesní stylizace mračen v pozadí navrhované stavby.

¹⁶ SOkA Opava, AM Opava, inv. č. 1943, projektová dokumentace obsahuje půdorys, čelní pohled a řez.

výplních oken 2. NP, suprafenestry, nízké atiky nad risality) má původ v neobaroku a je stylizována tak, aby bylo zjevné, že fasádu navrhl architekt obeznámený se soudobými trendy (ve stavitelské praxi se tomuto stylovému modu říkalo také *moderní baroko*). Pozoruhodné je, že vstup do domu není akcentován; důraz je položen na celkové harmonické vyznění, na rytmus obdélných výplní sdružených jedno- a trojkřídlych oken,¹⁷ na vyváženost horizontálních a vertikálních elementů a na přiměřenou plasticitu detailů. Projekt domu jinak zaujme též velkými tří- a čtyřpokojovými byty s koupelnami a s verandami, orientovanými do zahrady.¹⁸

Některé úkoly poskytly Sigmundovi Kulkovi možnost nejen dovedně dekorovat průčelí, ale rovněž inovovat objemový rozvrh – to v případě, že dům byl posazen do nároží. Tak je tomu zejména u obytné a správní budovy opavské rafinerie cukru (1909),¹⁹ jejíž půdorys ve tvaru paraboly je rozvíjen směrem do dvora cylindrickým risalitem schodiště. Řešení zevního pláště pak projektanta natolik zaměstnávalo, že pořídil dvě alternativy členění [obr. 3]. Progresivním prvkem, v Opavě nepříliš zdomácněným, se kterým se zde setkáváme, je provázání suprafenester druhé ze tří etáží do kontinuálního plastického útvaru, aby tento vyjadřoval kontinuitu vlnivého pohybu. Portál, uzavřený půlkruhem, má nakresleny dvoukřídle dveře a detaily přejaté z luisézu; atika je jednou vyplněna balustrádou, jednou reliéfním štukovým dekorem. Z hlediska napětí mezi secesizující a historizující složkou je tedy důležité, že struktura fasády spočívá v tradičním, řekněme v barokním tektonickém provázání adjustace okenních otvorů nad sebou (podezdívka – parapetní výplň okna v 1. NP – okno 1. NP v profilované šambráně – suprafenestra/parapetní výplň okna v 2. NP – suprafenestra okna v 2. NP – korunní římsa), přičemž všechny horizontální úrovně tektonické výstavby jsou k sobě důsledně provázány a současně proporčně se ocitají ve vzájemném poměru. Na straně druhé dekorativní elementy jsou již neklasické a jejich umístění v ploše je výrazně asymetrické, přičemž dekorace jednostranně zdůrazňuje korunním římsu, na kterou je jako by zavěšena bohatá florální dekorace, rytmizovaná stylizovanými vězami s rozvilinami. Máme tedy co dočínění s principem „zavěšení“ dekoru na římsu, pod níž zůstává obnažený „skelet“ domu, jak vyjadřuje wagnerovské pojetí středoevropské secese, byt – a to budíž patřičně zdůrazněno – dekor je oproti Wagnerovi a jeho škole nesrovnatelně tradičnější, baroknější a plastičtější. Z hlediska soudobé vídeňské praxe odpovídá realizacím, publikovaným v prvním deceniu 20. století na stránkách *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, kde se uplatňovali jednak žáci jiných ateliérů vídeňské Akademie, jednak absolventi vídeňské techniky. Nepochybně právě z jejich staveb mohl Sigmund Kulka odpozorovat soudobý trend, totiž redukci dekoru jen na plochu vlysu korunní římsy při současném zachování tektonické struktury zbytku fasády, provedené v nízkém reliéfu; u nich také mohl objevit způsob, jak tvarovat nároží do konvexního objemu, od nich mohl převzít motiv zvlnění říms, resp. suprafenester, jakož i podobu štítů a frontonů, kombinujících konvexní a konkávní tvary. Vídeňský původ mají i dílčí motivy Kulkova vokabuláře, zejména motiv hroznů, seskládaný z drobných kapek, jež jsou zavěšeny k dolnímu okraji architrávu korunní římsy (podobný nalezneme na realizacích architektů Jakoba Moderna nebo Oskara Marmorka), výrazný plastický akant, rozvilinovitě se rozebíhající po ploše fasády, a horizontál-

¹⁷ Alternativa z dubna 1907 počítala s jednoduchými okny.

¹⁸ Dnes Opava-předměstí čp. 43, Olomoucká č. or. 43. – SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 1985.

¹⁹ Dnes Opava-předměstí čp. 890, Těšínská č. or. 2. – SOKA Opava, Archiv města Opava, inv. č. 2189; Dana KOUŘILOVÁ, *Opava – urbanistická koncepce rozvoje města a její realizace na přelomu 19. a 20. století II.*, ČSVM-B 41, 1992, s. 250.

ní členění meziokenních ploch rustikou, jejíž úroveň nedosahuje horního okraje okenního otvoru.²⁰

Tyto dva dekorativní motivy nalezneme na menším a o něco mladším z dvojice nájemních domů císařského rady Leonharda Ponižila v Opavě. Jeho stavba byla projekčně připravena mezi únorem a zářím 1911.²¹ Podobně i sousední dům, navržený k realizaci v listopadu 1910, ještě dnes upoutá velkorysostí řešení a ušlechtilostí provedení fasády a stylizace jejích elementů. Ta je směřována zčásti do ulice U Jaktařské brány a zčásti do ulice Na Valech, kde se dochoval i hlavní vstup s původními dveřmi.²² Parter je dnes zcela zničen, mimo fasády se zčásti zachovaly interiéry, zejména schodiště, jejichž okna zdobí geometrické vitráže z barevných skel. Dodejme, že dlouhodobý nedostatek preventivní péče znehodnocuje tyto důležité příklady opavské obytné architektury let před první světovou válkou, které přitom snesou mezinárodní srovnání.

Jiným cenným příspěvkem do repertoáru forem opavských nájemních domů je obytný dům, projektovaný v lednu 1910 Sigmundem Kulkou pro otce Hermanna (jakož i pro sebe samotného). Řadový trojpodlažní objekt s trojosým průčelím vyznačuje asymetrické členění fasády na tři části středovým rizalitem, jehož zvalbený štít je předložen většímu, rovněž zvalbenému štítu, vyrůstajícímu z koruny zdíva. Efektní motiv dvou štítů se zvlněnými okraji, které jsou asymetricky řazeny za sebou, je prostorovou hříčkou; zbytek fasády je naopak kultivovanou aktualizací neobaroka a chodbový vestibul má stěny pojednané v geometrizovaném luisézu, což vše v úhrnu potvrzuje syntetičnost Kulkova východiska a současně neobyčejný dekoratérský důvtip.²³

Jiný smysl má v soudobé stavební kultuře Opavy a regionu „kontextový“ neobarok, jenž si ve středoevropské praxi udržoval vitalitu až do druhého decennia 20. století. V Kulkově projekční práci jeho osvojení přesvědčivě dokládá projekt nových stájí a garáže pro automobil (1914), vypracovaný pro Heinricha Janotta, majitele stěbořického statku a tamního zámku. Zaujme symetrická skladba, svírající jako by čestný dvůr s tím, že střední hmotu převýšila mansardová střecha s vikýři. Způsob řešení úkolu koresponduje se snahou navázat na objemovou skladbu sousední zámecké budovy.²⁴

Mezi léty 1910–1911 se v Kulkově projekční praxi udála nápadná změna: zdobný detail se náhle vytratil a stylizace architektonických forem se omezuje výlučně na okna v profilovaných šambránách, dveřní konstrukce a na podobu střechy. Tak je tomu u formově blízké dvojici dvoupodlažních řadových domů na nynějších ulicích Stojanově a Mánesově, projekčně připravených v dubnu 1911. V obou případech šlo o symetrická průčelí, ve střední části převýšená o střešní vestavbu, s vysokou podezdívkou, hladkým omítaným povrchem kontrastující s hrubou omítkou vyšších podlaží. Okna sdružená, obdélného tvaru, střídala okna se zaoblenými rohy; střecha, z ulice řešená jako mansardová, tedy se střešními

²⁰ Motivы horizontální členění plochy fasády nad kordónovou římsou rustikou, stylizované hrozny, zavěšené pod vlýs korunní římsy, jenž je vyplněn bohatým plastickým dekorem a konečně vlnivý pohyb atiky, v jejíchž amplitudách vznikla plocha pro oválná okénka, to vše nalezneme na nerealizovaném návrhu fasády domu čp. 157, Na Valech č. or. 1. – Magistrát města Opavy, archiv odboru výstavby a dopravy, spis čp. 157 město, Na Valech č. or. 1.

²¹ Dnes Opava-město, čp. 369, U Jaktařské brány č. or. 12. – Magistrát města Opavy, archiv odboru výstavby a dopravy, spis čp. 369 město, U Jaktařské brány 12.

²² Dnes Opava-město, čp. 157, Na Valech č. or. 1. – Magistrát města Opavy, archiv odboru výstavby a dopravy, spis čp. 157 město, Na Valech č. or. 1; Dana KOUŘILOVÁ, *Opava – urbanistická koncepce rozvoje města a její realizace na přelomu 19. a 20. století I*, ČSZM–B 41, 1992, s. 140. Jako stavebník obou domů je uvedena Sophie Ponižil.

²³ Dnes Opava-předměstí čp. 1140, Zápčalova č. or. 28. Plán uložen viz SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 1193.

²⁴ SOKA Opava, Archiv obce Stěbořice, inv.č. 76, karton 7.

rovinami nestejného sklonu, měla z nádvoří strany obě střešní roviny umístěné do jedné plochy.²⁵

Oproti Sigmundu Kulkovi Zdralek inklinoval k neklasické, resp. romanticky cítěné struktuře fasády. Na ní se sporadicky uplatnila mediévalní komponenta, kombinace materiálů, zvláště režného cihlového a kamenného lomového zdiva a dřevěný konstrukční aparát. Ze Zdralkových staveb je bezesporu nejvýznamnějším dílem kaple sv. Kříže při klášteře sesterské odnože řádu německých rytířů v Matiční ulici, projekčně připravená v roce 1907 a stavebně dokončená roku následujícího [obr. 4], jejíž přípravu včetně alternativy zaklenutí sít'ovou nebo hvězdicovou klenbou dokumentuje řada skvělých kreseb, výkresů a studií.²⁶ Úkolem bylo vystavět řádovou kapli s přímým vstupem z budovy kláštera ženské odnože řádu německých rytířů a současně s dostatečně dimenzovaným vstupem z ulice, která by stavebně a pohledově uzavřela areál kláštera na nynější Beethovenově ulici. Kaple byla řešena jako neorientované, podsklepené jednolodí s odsazeným polygonálně ukončeným presbytářem, sledující linii dnešní Matiční ulice a navazující na budovu kláštera, s nímž je provázána spojovacím krčkem s průjezdem do dvora na úrovni parteru. Plášť rytmizují dvakrát odstupňované opěráky. Vstup z ulice je veden přes síně se štítovým nástavcem se znakem řádu, kterou z ulice uzavírají plné dvoukřídlé dveře s výtvarně náročně zpracovanými závěsy. Následuje hluboké podkruchtí, odkud se třemi, segmentově ukončenými arkádami přichozímú otevírá prostorné jednolodí, prosvětlené z obou stran sruženými lancetovými okny se zešíkmenými špaletami. Povinnou součástí zevního habitu novogotické svatyně je sanktusníková vížka, přikreslená v projektu až později a umístěná nikoliv nad závěr kaple, nýbrž nad vstupní partii, resp. vetknuta do vrcholu průčelní stěny. Střecha byla zvolena sedlová, její konstrukční podstatu tvoří krov hambalkové soustavy, podkroví prosvětily obdélné vikýře. Výtvarný účinek interiéru posiluje uplatnění motivu sružených sloupů a probrání hran arkád a dveřních otvorů, což je obligátní motiv novogotické architektury. Kruchta byla prostorově velkoryse dimenzována, což odpovídá potřebě umístit zde stupňovitě lavice pro sestry, tak aby byly odděleny od účastníků bohoslužby z řad laiků, a dále varhany. Poprseň kruchty je plná, vynesena krakorci, na horním a dolním okraji opatřena profilovanou římsou.²⁷

Funkčně i formálně propastně odlišnou realizací Ferdinanda Zdralky, ukazující ovšem na romantičtější založení, než jaké vyznačovalo Sigmunda Kulku, byl areál hospodářského dvora opavské rafinerie cukru, a. s., situovaný na konci města při Olomoucké ulici, projekčně připravený v letech 1905–1906 a dodnes alespoň v základní prostorové konfiguraci a objemové skladbě jednotlivých částí dochovaný. Nejvýpravněji byla pojata obytná a kancelářská budova, mající podobu dvoupodlažní vilové stavby, kryté polovalbou se zdůrazněnou krovovou konstrukcí a s profilovaným zhlavím trámů. Podezdívka z režného kamenného zdiva přecházela do plochy z režných cihel, dosahujících přibližně poloviny výšky okenních otvorů parteru; zbytek fasády byl pojednán strukturovanou omítkou, s okny ve

²⁵ Fasády obou domů byly v nedávné minulosti předmětem radikální modernizace, která zcela setřela jejich tvářnost; s projektovou dokumentací mají společný pouze rytmus okenních otvorů a vedení vstupu z ulice. Plány viz SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 2002, dům Josefa Banta, dnes jako čp. 1153 v Mánesově ulici č. 22, inv. č. 2003, dům Johanna a Hedviky Schneiderových, dnes jako čp. 1152, Stojanova č. or. 5.

²⁶ Složka označená *kaple svatého Kříže* je uložena v archivu odboru výstavby a dopravy Magistrátu města Opavy. Obsahuje řadu cenných výkresů k detailům, zejména k truhlářským prvkům, jakými jsou dveře (Zdralek řešil individuálně dvoukřídlá vrata do dvora, dvoukřídlé dveře do kaple i dveře v interiéru) a lavice (dochoval se výkres s pěti alternativami čel lavic).

²⁷ *Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1906 bis einschliesslich 1910*, s. 356; Pavel ŠOPÁK, *Tradice et/versus moderní společnost – příklad architektury řádu německých rytířů na severní Moravě a ve Slezsku v 19. století a na počátku 20. století*, in: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha, KLP–Konias Latin Press 2007, s. 212–226.

špaletách z režných cihel nebo – v patře – s nápadně historizujícími špaletami s překladem se stylizovaným motivem záclonového oblouku. Tentýž prvek se objevil u dvojice obdél-
ných okének ve štítu, prosvětlujících podkroví. Plasticky nejvýraznějším prvkem průčelí,
orientovaným k ulici, byla oválná kartuš s mušlí při dolním okraji a s letopočtem 1906
a iniciálami TZ (*Troppauer Aktiengesellschaft*), umístěná mezi okny patra. Z kreseb fasády,
méně pak už z dochovaného exteriéru, který byl pozdějšími úpravami zjednodušen, vyvstá-
vá konfúzní charakter řešení fasády, jinak řečeno viditelná neschopnost nebo spíše neochota
se přimknout k modernismu a zbavit se osvědčených motivů historizujícího stykového
modu. Ze zbytku areálu, tvořeného chlévy, stájemi, kůlnami, seníky a podobnými objekty,
zaujme projekt ubikace pro zemědělské dělníky, dnes zcela zmodernizovaný a opatřený
hladkou břizolitovou fasádou.²⁸

Problém stavění s užitím dřevěných konstrukcí představuje jeden z důležitých prostředků
rozšíření formálního aparátu pozdního historismu, jehož obliba se udržela hluboko do
20. století. Způsoby využití dřeva byly různé: když pomíneme zcela utilitární formy stavě-
ní, kdy zeď je tvořena dřevěnou konstrukcí, aniž by byl sledován nějaký výtvarný účín,²⁹
šlo jednak o akcentaci zastřešení, resp. krovů s pohledově exponovanými a tesařsky umně
zpracovanými konstrukcemi jednak na štítové straně, jednak při přesahu střechy na straně
okapové, o zdůrazněné podhledy, výjimečně též o lomenice ve štítech nebo častěji o hráz-
dění, a to jak štítů, tak nejvyšších pater věžicových nástaveb. Příležitosti k takovýmto kon-
strukčně-dekorativním formám skýtaly zejména výpravné obytné, zejména vilové objekty,
lázeňské budovy, dále rozličné pavilony a kolonády apod. V Opavě dodnes nalezneme
různé formy využití pohledově upraveného dřeva, na stavbách z doby kolem roku 1900
autorsky spjatých se jmény August a Viktor Bartelové, Johann Koschani, Carl Kern & Carl
Blum, Moritz Hartel nebo Alois Geldner: jsou to hrázděná patra věžic,³⁰ hrázděné štíty,³¹
zdobné verandy,³² dřevěné pavlače nebo zádveří.³³ Nahlédneme-li touto optikou stavby
Ferdinanda Zdralka, analogickou formu održel dům hudebníka Adolfa Nitscheho, u něhož
je Zdralkovo autorství doloženo jen pro jednoduchou přízemní dostavbu, rozšiřující jádro
obytné budovy, přecházející do půdní vestavby. Určující pro exteriér je neomítané cihlové
zdivo, v němž jsou plasticky akcentovány partie oken se šambránami a s návějovými říms-
sami, podepřených středovým klenákem.³⁴ Jedinečnou příležitost pro rozvinutí celodřevěné
stavby poskytl pavilon Prvního slezského spolku pro chov ryb v Opavě, projekčně připra-
vený v březnu 1907³⁵ a veřejnosti patrně prvně představen v září 1907 v rámci slezské vý-

²⁸ Dnes Opava-předměstí čp. 2911, Olomoucká č. or. 90. – Plán schválen k realizaci v červnu 1906, za
stavebníka jej signovali Heinrich Janotta a Eduard Zentztyzki.

²⁹ Takový je Zdralkův projekt hospodářské základny firmy Adolfa Schmacka na Hradecké ulici z roku 1907,
sestavající ze dvou přízemních objektů – kanceláře a dílny. SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 2203.

³⁰ Krommerova vila patrně od Moritze Hartela, Sluneční č. or. 2.

³¹ Trojdům stavitele Carla Kerna čp. 1684, 1684 a 409, Mánesova č. or. 5, 7 a 9; vila Viktora Bartela Soví
hrádek čp. 871, Tyršova č. or. 40;

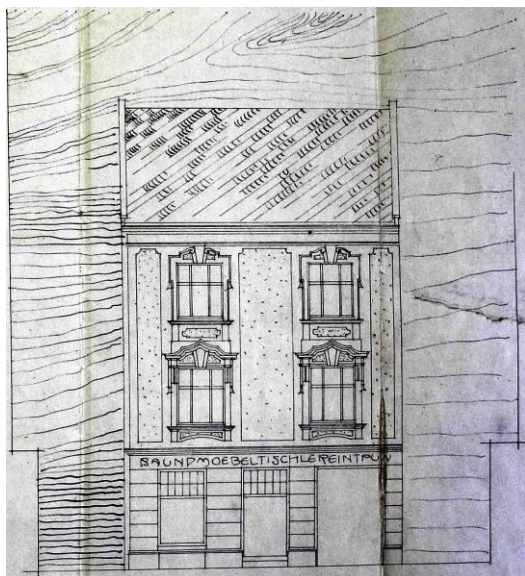
³² Dostavba Freisslerovy vily od Aloise Geldnera (1912), Zborovská č. or. 3; vily čp. 1066, Holasická č. or. 69
a čp. 292, Nákladní č. or. 19; obytné domy čp. 2799, Pekařská č. or. 59 a čp. 868, Tyršova č. or. 38.

³³ Nedochovaná vila Else od Josefa a Huberta Kmentů (1910), kdysi stojící na Holasické ulici. Plán viz SOKA
Opava, AM Opava, inv. č. 1979.

³⁴ Dnes Opava-předměstí, čp. 412, Stojanova č. or. 8. – Hudební pedagog a skladatel Adolf Nitsch (1866–1937),
původně činný ve Vídni, v letech 1905–1928 varhaník a učitel hudby v Opavě. Plán přístavby domu uložen
viz SOKA Opava, AM Opava, inv. č. 1966.

³⁵ Sekce chovu ryb při Zemědělské a lesnické společnosti Rakouského Slezska v Opavě. – Pavel ŠOPÁK,
Pavilon Prvního slezského spolku pro chov ryb v Opavě, in: Sborník Národního památkového ústavu
v Ostravě, Ostrava 2005; Pavel ŠOPÁK a kolektiv, *Město – zámek – krajina. Kulturní krajina českého Slezska
od středověku po první světovou válku*, Opava, Slezské zemské muzeum 2012, s. 319. Plán viz SOKA Opava,
AM Opava, inv. č. 2168.

stavy chovatelství a loveckých trofejí (*Jagd- und Geweihausstellung*).³⁶ Na čtvercové základně byla vztyčena přízemní budova, překrytá valbovou střechou s profilovanou hrotnicí, konstrukčně ze dvou třetin celodřevěná, postavená na zvýšených zděných základech, z jedné třetiny vyzděný až do výšky koruny zdiva. Základní objem byl směrem k přichozímu rozšířen o vstupní rizalit, jenž byl prolomen dveřmi s předloženými dvěma nízkými stupni a s postranními okénky. Tento motiv, jenž vzal při pozdější modernizaci za své, je dokumentován Zdralkovým plánem a lze jej vyložit jako svéráznou vernakulární reinterpretaci palladiánského motivu. Boční stěny byly prolomeny nízkými obdélnými otvory tak, aby do nich mohly být vloženy vany pro potěr. Plocha před pavilonem byla zahradnický upravena, přičemž určující osu symetrie sledovaly bazénky pro potěr, umístěné po stranách. To umožňovalo pohodlně výběr násady ze strany zákazníků – členů spolku chovatelů ryb. Vzhledem ke své přísně utilitární funkci vyhlíží pavilon jako exkluzivní bibelot, ne náhodou situovaný do společensky exponované části města, do sousedství sídel zemských úřadů a škol. Také to stvrzuje sociální prestiž, která byla stavbě vlastní. A současně ukazuje na Zdralkovo uplatnění v opavské společnosti (Zdralek totiž vystupuje jako člen uvedeného spolku) a odtud zpětně osvětluje vazbu mezi místní klientelou a „jejími“ architekty.³⁷

1. Ferdinand Zdralek – Sigmund Kulka, Obytný dům Josefa Steuera, 1906, kresba perem, SOkA Opava, Archiv města Opava, inv. č. 1943

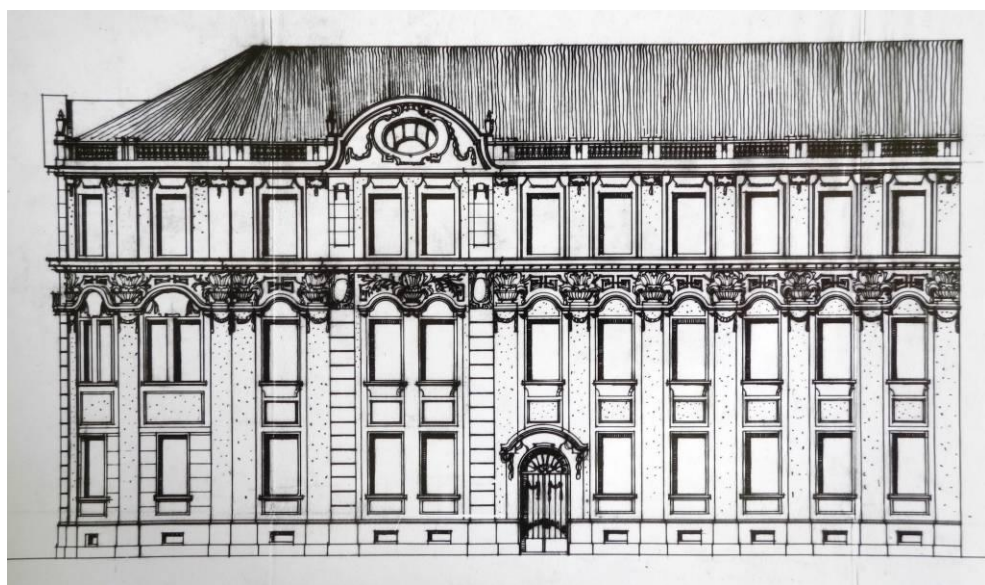
³⁶ Katalog výstavy jasně hovoří o tom, že v návaznosti na zahradu výstavy ve vlastním zařízení proběhla výstava Prvního slezského spolku pro chov ryb, viz *Katalog der Jagd- und Geweihausstellung in Troppau (14. bis einschliesslich 22. September 1907) in der städtischen Turnhalle*, Troppau, Jagdschutzverein für Westschlesien in Troppau 1907, s. 22. Dále srv. *Jagd- und Geweihausstellung in Troppau*, Troppauer Zeitung č. 215, 19. září 1907, s. 3, zde zmíněna dvojice Ferdinand Zdralek a Sigmund Kulka pro podíl na dekoraci výstavy. Připomenut rovněž podíl stavitelů Geldnera, Kmentta a opakovaně zásadní podíl Hanse Kalitty, hlavního autora expozice.

³⁷ Příspěvek určen pro mezinárodní workshop Pavilon Prvního slezského spolku pro chov ryb v Opavě: drobné stavby v urbánní krajině 19. století a dnešek, konaný dne 15. května 2014. Pořadatelem byl Ústav historických věd FPF Slezské univerzity v Opavě. Příspěvek zpracován v rámci OPVK 2.3 Historizace střední Evropy (č. projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož nositelem je Slezská univerzita v Opavě.

2. Sigmund Kulka, Obytný dům Karla a Laury Heisigových, 1910, kresba perem, SOkA Opava, Archiv města Opava, inv. č. 1985, reprofoto autor

3. Sigmund Kulka, Obytný a administrativní dům Opavské rafinerie cukru, a. s., 1909, kresba perem, SOkA Opava, Archiv města Opava, inv. č. 2189, reprofoto autor

4. Ferdinand Zdralek, kaple svatého Kříže kláštera sester řádu německých rytířů, 1907–1908, černobílá pohlednice z doby rokem před 1938, Slezské zemské muzeum, foto anonym

Summary

Architecture between Historicism and Modernism – Ferdinand Zdralek and Sigmund Kulka

The Literature has mentioned the architects Ferdinand Zdralek (1865–1910) and Sigmund Kulka (1868–1923) only in connection with some important realisations. The study offers more detailed and chronologically arranged view of their creative careers. It distinguishes the personality of Sigmund Kulka interested in baroque and its modernizations from the personality of Ferdinand Zdralek who tended to romanticism. He used greige stone or brick masonry and put the accent to artistic quality of wooden structures. In this respect, the Pavilion of the First Silesian Association for Fish Breeding in Opava (1907) represents the peak. Zdralek & Kulka, following in the building entrepreneurship of Josef Hruschka, found their clientele among traders and landowners. Especially Heinrich Janotta and Friedrich Count Stolberg-Stolberg were interested in their work. Ferdinand Zdralek also designed the Chapel of the Holly Cross in Opava (1907–1908) for the Teutonic Order.

Romana R o s o v á

PROMĚNY NÁZORŮ PAMÁTKOVÉ PÉČE NA TZV. ČERVENÝ ZÁMEK V HRADCI NAD MORAVICÍ A JEJICH VLIV NA STAVEBNÍ VÝVOJ OBJEKTU

Abstract

The so called Red Castle in Hradec-upon-Moravice was built according to the design of Wrocław architect Alexis Langer in the years 1872–1883 as a complex of Neo-Gothic stables. It served its purpose rather shortly. At the beginning of the 20th century, the owners had considerable problems with its use. In the 30s of the 20th century, they first tried to include the building among historic sights in order to free themselves from household tax, but when they failed they demanded demolition of a part or even the whole complex. The archival sources clearly show this turn as well as the attitude of the state administration bodies – the Heritage Institute as well as the local self-governing bodies. After the Second World War, it was decided to preserve the building as part of the castle premises. Not even then did the professional public have unified attitude towards the future use of the premises. The study attempts to depict the development of the heritage conservation and art history attitude towards the Red Castle from the beginning of the 20th century up to the present.

Keywords: *Hradec-upon-Moravice, Alexis Langer, Karel Gajovský, Vladimír Meduna, Red Castle, stables, Neo-Gothic*

Tzv. Červený zámek v Hradci nad Moravicí, který je součástí národní kulturní památky Zámek Hradec nad Moravicí, dostal svůj název až v 50. letech 20. století, kdy někdejší komplex hospodářských budov severně od zámku získal novou funkci. Hospodářský areál byl vybudován na místě někdejšího předhradí bývalého hradeckého hradu, později přestavěného na zámek. Předhradí v té době již neexistovalo, místo něj bylo vystavěno městečko, jehož západní stranu v letech 1874–1886 nahradily právě budovy koníren, kočárovny a dalších budov, jejichž stavbu inicioval tehdejší majitel hradeckého velkostatku Karel Maria Lichnovský (1819–1901, majitelem statku od 1857) podle projektu vratislavského architekta Alexise Langer. Karel Maria, který byl od roku 1854 členem pruského sněmu a v pruské armádě měl hodnost generála jízdy, se spíše než na Rakousko orientoval právě na Prusko. Jeho prupruské zaměření (přátelil se s kancléřem Otto von Bismarckem, ale i císaři Vilémem I. a Vilémem II.) se projevilo i v architektonickém výrazu staveb, které vznikly za jeho éry. Nebylo jich málo, protože Karel Maria byl úspěšný hospodář – zbavil své statky dluhů a vybavil je moderními hospodářskými stavbami i průmyslovými podniky. Novogotické úpravy si již vyzkoušel v roce 1856 při přestavbě zámku v Křižanovicích, který byl centrem pruských statků Lichnovských.

Již před započítím výstavby hradeckých koníren byly budově ze strany obce uděleny urbanistické i architektonické limity. Stavba měla být „vedena zcela věrně podle stavebních plánů a nákrešů, vyhotovených a předložených architektem A. Langerem z Vratislavi, zvláště co se týká fasády proti městu Hradec, okna v konírně mají být nekrytá a jejich velikost, uvedená na plánu, dodržena. Dále musí být přední roh stavení na okraji parku proti náměstí veden ve vzdálenosti 30 stop – měřeno od druhého okna – od naproti stojícího stavení čís. 2 na levé straně průjezdové cesty. A aby nezůstala průjezdová cesta zejména na rohu zámecké zahrady zúžena, musí být vytvořena přímá linie u oplocení parku od rohu nového

stavení až k dolnímu rohu kůlny s trhovými potřebami.“ Kniže musel také faráři zaplatit 1000 zl. jako náhradu za kus farské zahrady, který byl ke stavbě potřeba.¹

Areál po dokončení v 1. polovině 80. let 19. století² sestával z komplexu budov, obklopujících obdélné nádvoří, uzavřené z jihu velkou kovanou branou a brankou pro pěší. Východní stranu tvořila budova konírny s provozními prostory v patře, kolmo připojená k severní budově kočárovny s hranolovou obytnou věží v nároží. Západní stranu uzavírala hradební zeď s „bastiony“ a budovou malé vozovny (později kovárna), do hradby na jižní straně byla zakomponovaná vysoká válcová hodinová věž. Část nádvoří byla podsklepena vysokými klenutými sklepy, které se dnes nazývají dolními konírnami³ a jsou přístupné samostatně ze svahu pod Červeným zámekem.

Komplex stáji se brzy stal nedílnou součástí romantického obrazu hradeckého zámku. František Sláma ve svém průvodci po Slezsku z roku 1884 a poté i v české fotografické publikaci *Letem českým světem* z roku 1898 o areálu zámku s hospodářskými budovami píše: „*A přikročíme-li již k samým zdem tohoto paláce, i nyní ještě lahoditi budou oku našemu nádherné ty brány, vkusné zdi a umělecky na nich nastavené vížky, dílo to doby nejnovější, avšak jaké zklamání, až zvíme, že okrasy tyto královským přepychem překypující zdobí nikoliv zámek, ale – knížecí konírny. Za nádhernými těmito zdmi stojí v nádvoří budova starší, skromná, velice skromná proti přepychu a nádheře, jakým jsme se byli právě obdivovali, a to je zámek knížecí...*“⁴

Tato nádhera však neměla dlouhého trvání. Po necelých 20 letech, na konci 19. století, již byly konírny prázdné, což František Sláma v roce 1898 neopomněl zdůraznit. Roku 1914 byly konírny zabrány rakouskou vojenskou správou pro potřeby koňské nemocnice. Armáda (nejprve rakouská, poté československá) měla komplex koníren pronajatý až do roku 1927. V té době byly již stáje značně zchátralé. Obecní kronika v roce 1925 ke stavu koníren píše: „...knížecí nádhera za světové války zmizela a neozbije již více. Stáje prázdné, kočárny, postroje a liveje jsou tu uloženy jako muzeální sbírky a budí podiv návštěvníků zámku.“⁵ Vilém Lichnovský bydlel od roku 1913 v Chuchelné a zámek navštívil jen občas. Navíc se v té době již rozvíjel automobilismus a množství jízdních koní a kočárů se omezovalo, konírny s kočárovnou tedy přestávaly sloužit svému původnímu účelu.⁶

Poté, co areál opustila armáda a přestal být využíván, se správa statku snažila, aby byly hospodářské budovy alespoň osvobozeny od domovní daně. V prosinci 1935 oznámila berní správě, že z celé budovy jsou obývané jen tři pokoje, ve dvou místnostech byly uloženy staré kočáry a nábytek. Ostatní obytné místnosti a prostory byly prázdné a zcela nepoužitelné. Správce velkostatku sdělil, že se nemůže snažit o osvobození od daně na základě památkové hodnoty objektu, protože budova kvůli svému malému stáří ještě není památkou, vzhledem k tomu, že byla postavena až ve 2. polovině 19. století. Svým osobitým

¹ Český překlad blíže neidentifikovatelného materiálu z archivu zámku v Hradci poskytla dr. Eva Kolářová.

² K výstavbě areálu viz Romana ROŠOVÁ, *Stavba koníren v Hradci nad Moravicí*, Prameny a studie 51. Z historie zemědělství IV, Národní zemědělské muzeum Praha 2013, s. 139–158, Dana KOUŘILOVÁ – Romana ROŠOVÁ – Dagmar ALTEROVÁ, *Hradec nad Moravicí, Červený zámek*, Ostrava 2012 (nepublikovaný stavebně historický průzkum v archivu NPU-ÚOP v Ostravě).

³ Konírny zde ale byly umístěny zřejmě až od r. 1914, kdy si komplex pronajala armáda.

⁴ František SLÁMA, *Vlastenecké putování po Slezsku. Obrazy národopisné, historické a kulturní z rakouského i pruského Slezska*, Praha 1884, s. 455–456; TÝŽ, *Hradec, Letem českým světem I.*, Praha 1898.

⁵ Státní okresní archiv v Opavě (dále SOKA Opava), fond Archiv obce (dále AO) Hradec, inv. č. 27.

⁶ Již v r. 1904 koupil kniže Karel Maxmilián Lichnovský první automobil. Pro něj nechal přestavět dosavadní kovárnu (někdejší malá vozovna) v areálu konírny na garáž. Poté vystřídal několik dalších vozů. R. 1928 si vůz zakoupil také jeho syn Vilém. K tomu viz Petr HAVRLANT, *Počátky automobilismu v Hradci nad Moravicí aneb „španělský šlechtic“ z hradeckého zámku*, in: Sborník NPÚ v Ostravě 2011, Ostrava 2011, s. 108–112.

stavebním stylem, zdůrazňuje správce, však stáje dotvářejí charakter Hradce a jsou součástí historického hradeckého zámku, jehož památková hodnota byla již prokázána a trvalé osvobození od daně mu bylo uděleno. Údržba exteriéru stáji stála majitele velké náklady, pokud neměla budova zaniknout. V roce 1934 bylo na tyto účely vynaloženo 17.500 Kč. Interiér budovy velmi utrpěl umístěním koňského špitálu v letech 1914–1915 a následujícím devítiletým ubytováním dělostřeleckého regimentu, ale kvůli specifickému stavebnímu charakteru budovy nepřicházela v úvahu adaptace čeledníku, ani velkých a vysoko klenu- tých stájí a kočárovny. Správa statku dále uváděla, že rozsáhlá budova z 2. poloviny 19. století byla postavena v „*uměleckém provedení*“ (v „gotickém“ stylu) a tvořila celek se zámkem a parkem. Potomci stavitele budovy přeložili své stálé bydliště do Chuchelné a budova tak ztratila původní účel a nebyla, po odchodu vojska v roce 1927, ani obydlena, ani užívána, měla pouze **uměleckou hodnotu**. Červená cihlová stavba stáji se podle správy statku svým množstvím věžiček a cimbuří stala pro Hradec charakteristickou a také dotvářela již z velké dálky obraz krajiny. Adaptace pro účely bydlení byla velmi obtížná, navíc budova stála na odlehleém a těžko přístupném kopci, což jen těžko přiláká nějaké nájemníky.⁷

V listopadu 1936 odpověděla berní správa, že osvobození od domovní daně není možné, protože správa statku nedoložila potvrzením památkového úřadu, že budova je kulturní památkou a její konzervace byla uznána za nutnou ve veřejném zájmu, navíc sama správa přiznala, že se o památku nejedná.⁸ Tehdy se situace zcela otočila. Zatímco ještě v roce 1935 správa statku zdůrazňovala architektonické, urbanistické i krajinotvorné hodnoty objektu stáji, v květnu 1938 požádala Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko v Brně (SPÚ) o vyjádření k plánu zbourat tzv. maršálské stáje,⁹ postavené „v roce 1890“ (sic!). Podle sdělení správy si budova každoročně vyžádala velké náklady na údržbu, **neměla uměleckou ani historickou cenu** a Lichnovští ji již nezamýšleli užívat. Získané stavební místo se mělo upravit tak, aby se hodilo k okolí zámku. Majitelé tam plánovali postavit domek a na zbývající ploše zřídit sady. Již 7. května 1938 nabídla správa velkostatku stavební firmě Benedikta Pracného z Branky demolici stáji „za stavební materiál stržením získaný.“¹⁰

V této chvíli se názory profesionální památkové péče na řešení problému rozdělily. 15. června 1938 prohlédl objekty dr. Karel Černohorský, ředitel Slezského zemského muzea a konzervátor památkové péče. Konstatoval, že budovy, postavené v novogotickém slohu v letech 1880–1886 (sic!), jsou nerentabilní, údržba vyžaduje velké náklady. Podle názoru Černohorského nemají žádnou výtvarnou hodnotu. Konzervátor prohlédl i interiér stáji a horních prostor, kde objevil značné trhliny ve zdivu, které správa statku vysvětlovala nepevností základů, a také zcela zteřelé trámy stropů. Zboření těchto budov označil Černohorský z památkového hlediska za „*bezzávadné*“. Naopak zástupce SPÚ se podle dopisu z 22. června domníval, že správa statku požaduje zboření přízemní novogotické budovy u brány, vedoucí do prostoru před zámkem. Poté, co získal fotodokumentaci objektu, však bylo zřejmé, že chce správa zbořit celý komplex několikapatrových budov, které se již „*vžily svou celkovou hmotou v obraz zámku a účastní se vynikajícím způsobem na rázu zámeckého celku*.“ SPÚ připomněl, že Lichnovští drží budovy dle § 20 přídelového zákona s povinností je zachovat a udržovat. Demolice by musela být schválena ministerstvem školství a národní osvěty a ministerstvem zemědělství. Podle názoru SPÚ si chtěl majitel uleh-

⁷ Zemský archiv Opava (dále ZAO), fond Velkostatek (dále Vs) Hradec, inv. č. 550.

⁸ ZAO, f. Vs Hradec, inv. č. 550.

⁹ Název maršálské stáje vznikl zkomolením německého slova *Marstallen*, čili konírny.

¹⁰ ZAO, fond Rodinný archiv a ústřední správa Lichnovských (dále RAUSL) II, inv. č. 132.

čit udržování rozsáhlého objektu. Nicméně bylo dohodnuto provést šetření přímo na místě, které mělo naznačit, zda by nebylo možné odstranit aspoň část komplexu, která není pohledově významná, „*aby velkostatku bylo ulehčeno udržování rozsáhlých stavebních objektů a zájem památkový byl zachován.*“ 21. července proběhlo šetření a 6. září 1938 odpověděl SPÚ lesní správě knížete Lichnovského, že tzv. maršálské stáje nelze zbourat ani částečně zrušit. Zpráva doslova uvádí: „*Celý tento novogotický komplex tvoří uzavřený celek, který za více než půlstoletí se vžil a při své dominující poloze tvoří podstatu současného krajinného obrazu. Budovám nelze upřít význam památkový a prostory tzv. maršálských stájí jsou příkladem ušlechtilého řešení prostorového.*“¹¹

Poté snaha o demolici na několik let utichla, zřejmě z důvodů vypuknutí 2. světové války. Ale 13. března 1941 oznámila lesní správa knížete Lichnovského stavebnímu společenstvu v Opavě svůj záměr zbourat vodní věž (dnes Bílá věž) a eventuálně i stáje. Stavebnímu společenstvu nabízel zakázku – demoliční práce – a také materiál získaný demolicí. K demolici se ihned vyjádřil starosta Hradce. Obě budovy podle něj sice nebyly památkově chráněné, ale byly pro Hradec a jeho cestovní ruch velmi charakteristické. Jejich zboření by turistickému ruchu velmi ublížilo a poškodilo by krajinný ráz celého městečka. Památkový úřad se sídlem v Liberci oznámil své stanovisko k bourání stájí zemskému svazu cestovního ruchu v květnu 1941. Stáje byly podle něj „*jakž takž*“ (minéno nepříliš kvalitně) postaveny opavským stavitelem a nemají žádnou historickou ani uměleckou hodnotu. V protikladu k posudku hradeckého starosty poznamenal okresní konzervátor památkové péče, kterým byl v té době někdejší ředitel opavského muzea dr. Edmund Wilhelm Braun, že naopak novostavba stájí znetvořila předchozí pěknou kompozici zámeckého kopce se starým zámkem a parkem, který byl v minulosti zobrazen na řadě grafických děl, např. od Rudolfa Alta. Tato kompozice byla podle Brauna novostavbou stájí zničena. Dříve bylo z balkonu zámku vidět přímo do Opavy a také naopak. Tento pohled byl ale zmařen tím, že mezi zámek a klesající zámecký kopec byla „*strčena*“ budova stájí, vybudovaná ve „*falešné a doširoka se rozprostírající monumentalitě.*“ Pokud tyto „*monstrózní*“ budovy zmizí, bude podle názoru konzervátora obnoven „*kus staré krajinné krásy.*“ Braun se domníval, že kníže Vilém Lichnovský nebude proti zbourání stájí (a Bílé věže) protestovat a naopak ho podpoří.¹²

Přes nesouhlas konzervátora památkový úřad demolici stájí nakonec nepovolil a správa velkostatku musela objekt udržovat ve stávající podobě. Nicméně doufala, že po návratu „*normálních*“ časů (myšleno zřejmě po válce) se bude moci k původnímu plánu vrátit a dostane povolení zbořit tuto „*i do budoucna bezúčelnou*“ stavbu.¹³

To se mohlo stát velmi brzy, i když pro Lichnovské by to již nemělo žádný význam. V dubnu roku 1945 při přechodu fronty byly konírny zapáleny leteckými fosforovými pumami. Na mnoha místech byly zbořeny hradby, konírny byly vypáleny, také byla pobořena nárožní budova proti někdejší kašně. Poškozeny byly především střechy a klenby, také římsy z červeného pískovce. Ušetřena byla jen část západního křídla. Místní obyvatelé

¹¹ ZAO, f. RAUSL II, inv. č. 132.

¹² Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště (dále NPÚ-ÚOP) v Brně, archiv bývalého Státního památkového úřadu (dále SPÚ) pro Moravu a Slezsko, složka zámek Hradec, sig. P 90-24. Tento názor zastávala sudetoněmecká památková péče i přes to, že areál koníren byl jakousi esencí německví a německé tradice a historie – byl ovlivněn pruskou středověkou architekturou (A. Langer se zjevně inspiroval hradem v Malborku), ke středověké historii a německé tradici odkazovala i výzdoba tzv. Staroněmeckého pokoje, který byl vymalován scénami z rytířských turnajů a různými příslovími, v popisech areálu se uvádějí „*staroněmecká*“ (*altdaute*) okna, „*staroněmecká*“ kamna, „*staroněmecké*“ malby apod. Viz R. ROŠOVÁ – D. KOUŘILOVÁ – D. ALTEROVÁ, *Hradec nad Moravicí, Červený zámek.*

¹³ ZAO, f. Vs Hradec, inv. č. 550.

požadovali demolici objektu, protože velkostatek s budovami byl po ukončení války Lichnovským zkonfiskován a stát neměl na opravu peníze, navíc byl zámek pro místní symbolem německví jeho předchozích majitelů. Budovy se také zdály být levným zdrojem tolik potřebného stavebního materiálu.¹⁴

Tyto hlasy ale nebyly vyslyšeny a po válce se začalo s postupnou opravou celého areálu, přestože nebylo zatím určeno jeho budoucí využití. Prvním návrhem bylo v roce 1947 umístění státního hřebčince a hřibárny pro Slezsko. Konírny prý byly jediným objektem, který tomuto účelu vyhovoval, a zároveň se tím mělo zajistit využití a zachování této památky. Tento záměr by znamenal alespoň částečný návrat k původnímu účelu budovy. Ministerstvo zemědělství si představovalo, že památkový úřad přispěje částkou na opravu válkou poškozených stájí do původního stavu, další údržbu by již hradilo samo ministerstvo. Ředitel Slezského muzea v Opavě dr. Karel Černohorský (tentýž, který v roce 1938 v podstatě odsouhlasil demolici areálu) umístění hřebčince ve stájích odmítal, protože počítal s tím, že na zámku budou soustředěny umělecké sbírky. Ty měly být přechodně uskladněny ve stájích, které byly suché a k tomuto účelu vhodné. Navíc se s částí stájí a kočárovnou počítalo v rámci plánovaného zřízení reprezentativního ubytování pro významné hosty, příp. prezidenta republiky, pokud by zavítal na Ostravsko. V kočárovně měly být zřízeny garáže, v budoucnu, při dostatku finančních prostředků, mohla být upravena pro výstavní účely. Proto Černohorský žádal ministerstvo, aby od zřízení hřebčince v hradeckých stájích upustilo. Poté, co se zvedla vlna nevole v kulturní obci, ministerstvo svůj záměr přehodnotilo a k umístění hřebčince vybralo jiný objekt.¹⁵ Zajímavé je v této souvislosti sledovat změnu názoru Karla Černohorského, která se odehrála v průběhu 9 let – před válkou vyjádřil souhlas s demolicí areálu, který nepovažoval za hodnotný, nyní naopak bojoval za jeho kulturní a společenské využití.

V září 1948 převzal zámek Národní pozemkový fond a v roce 1949 Krajský národní výbor (KNV) v Ostravě, který z něj chtěl vybudovat kulturní zařízení – Krajské osvětové středisko. Z velké kočárovny měla být zřízena tzv. Velká dvorana, určená pro koncerty a společenské události, ze stáje se měl stát sál restaurace. Nad konírnami měly vzniknout hromadné noclehárny a byty pro restaurátéra a pomocný personál.¹⁶

V roce 1950 se začaly podnikat kroky, které měly vést k rozsáhlé adaptaci celého areálu, kde stále ještě nebyly opraveny všechny válečné škody. Budovy již byly opatřeny novým krovem, nebyla však dokončena krytina a dozděny štitové zdi, oprava hodinové věže ještě nezačala. Opěrná zeď s balkony byla na mnoha místech poškozena granáty a hrozilo její sesutí, těžce poškozena byla také samostatná terasa s opěrnou zdí u řeky.¹⁷ Již v říjnu 1950 byla kočárovna upravena na kulturně-společenský sál a také používána. Ve stájích byly opraveny klenby a otlučeny vnitřní omítky. Místnosti mezi kočárovnou a stájemi, které byly silně zborcené, však ještě stále nebyly opravené. Brněnský architekt Vladimír Meduna¹⁸ vypracoval „*ideový plán*“¹⁹, podle něhož se k sálu (bývalé kočárovně) mělo připojit

¹⁴ František KOŽANÝ, *Tvář hradeckého zámku*, in: Za Bohuslavem Valuškem – slezským osvětovým pracovníkem, Olomouc 1994, s. 45–46.

¹⁵ Slezské zemské muzeum Opava (dále SZMO), umělecko-historické oddělení, tzv. Braunův archiv, složka Hradec.

¹⁶ F. KOŽANÝ, *Tvář hradeckého zámku*, s. 45–46, Adolf TUREK, *Dějiny zámku Hradce*, Ostrava 1971; ZAO, fond Krajský národní výbor (dále KNV) Ostrava I, inv. č. 2589, sig. 807.

¹⁷ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. P 90-24.

¹⁸ Vladimír Meduna (1909 Brno – 1990 Brno), architekt, profesor urbanismu, v letech 1958–1968 a 1970–1978 rektor VUT v Brně. Po r. 1948 se ve své tvorbě přiklonil k ideologicky podmíněnému stylu socialistického realismu. Jako urbanista vytvořil po r. 1951 koncepci výstavby nových socialistických měst na Ostravsku. Především tzv. Nové Ostravy (dnes Ostrava-Poruba), kde působil ve funkci generálního projektanta. Viz Martin STRAKOŠ, *Průvodce architekturou Ostravy*, Ostrava 2009, s. 400.

příslušenství a z bývalých stájí upravit restauraci s kuchyní, výčepem a bytem nájemce. Architekt Meduna navrhl i větší změny interiéru a také značné změny exteriéru s úpravami a zvětšováním oken v celé budově. S tímto plánem ale nesouhlasili zástupci jak MNV v Hradci a KNV v Ostravě, kteří se vyjádřili pro zachování současného exteriéru budov s provedením jen nejnutnějších adaptačních prací, tak především SPÚ v Brně. Ten požadoval, aby objekty, určené pro restaurační a společenský provoz, byly z vnějšku dotčeny adaptacemi co nejméně, stejně jako uvnitř klenuté prostory. Všichni zúčastnění souhlasili s celkovým řešením a dislokací jednotlivých místností tak, jak je navrhl arch. Meduna, námítky byly ale k umístění kuchyně do přízemí, což by bylo spojeno se snesením klenby. Bylo navrženo její přemístění do 1. patra na úkor šaten a záchodů pro účinkující, které byly naopak předimenzované. Také bylo zamítnuto Medunou navržené odbourání přístavků (předsíní) u sálu restaurace, které mohly sloužit jako závětrí vstupů z nádvoří, a projektovaná noclehárna v půdním prostoru nad restaurací (pův. stájemi), především kvůli značnému zásahu do střešní konstrukce a tím i do vnějšího vzhledu. Projekt se měl přepracovat tak, aby byly využity veškeré stávající otvory ve fasádách a aby se do nich násilně nezasahovalo.²⁰

K těmto připomínkám se arch. Meduna vyjádřil následovně: Budovy koníren byly podle něj postaveny v duchu německé romantické architektury, „*ve tvarech tudorské (sic!) gotiky*“, v režném cihlovém zdivu. Tyto přístavby značným způsobem ovlivňují celkovou podobu zámku a strhávají na sebe pozornost návštěvníka. Tím trpí hlavní zámecká budova, která „*jest v proporcích velmi ušlechtilá a nevítavá*“, jak je vidět na starých pohledech z počátku 19. století, kdy budovy koníren ještě nestály. Podle Meduny je nutné, pokud má být ze zámku vybudováno krajské kulturní středisko, „*s tímto stavem se ideově vyrovnati*“. Doslova píše: „*Domnívám se, že nelze provozovati kulturu, která musí býti samozřejmé naše národní, česká v prostředí, které jest výtvarně velmi ovlivněno německou romantickou ideologií, pramenu to německého imperialismu. Bylo by proto třeba všechny přístavby jednoduchými stavebními úpravami upravití tak, aby z nich byl setřen německý náter, a současně uklidniti, aby vynikla stará zámecká budova. Viděti v těchto přístavbách stavební památku nebylo by na místě, protože jednak vadí ideové náplni krajského kulturního střediska a kromě toho nemají výtvarných hodnot. Jsou spíše kuriositou, která by mohla býti zachována u běžného zámeckého objektu, který nehraje tak významnou roli v krajském měřítku.*“²¹ V této souvislosti je zajímavé, že ačkoliv se Meduna vymezuje vůči „*německé romantické ideologii*“, jeho argumenty jsou stejné, jako argumenty Němce Edmunda Wilhelma Brauna v roce 1941 – konírny bez jakékoliv výtvarné hodnoty poškozují urbanistický kontext zámeckého kopce, potlačují působení zámku, který v jejich monumentálním sousedství zaniká. S tím rozdílem, že Meduna chtěl tento problém řešit „*ideovým očištěním*“ objektu od veškerých výzdobných romantizujících prvků, zatímco Braun navrhoval budovy rovnou zbořit.

Ing. Vladimír Dufka ze SPÚ reagoval zopakováním, že konírny jsou součástí památkově chráněného komplexu a je nutné je zachovat „*v jejich vnějším zjevu i v podstatě jejich vnitřní prostorové struktury*.“ Ideový náčrt adaptací podle arch. Meduny se snaží „*o účelné využití a uzpůsobení objektů pro nové potřeby, zasahuje však podstatně i do jejich vnějšku hlavně úpravou a zvětšováním okenních otvorů, což je v rozporu se zmíněným zásadním*

¹⁹ Ideový návrh arch. Meduny se bohužel nedochoval, základní principy známe z dochované korespondence, ale je pravděpodobné, že navržená úprava interiérů se v základu shodovala s později provedeným stavem. Exteriéry však podle Meduny upraveny nebyly.

²⁰ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. P 90-24.

²¹ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. P 90-24.

hlediskem památkovým“. SPÚ souhlasil s nevyhnutelnou úpravou za války poškozených prostorů mimo hlavní sál, kde bylo možné vytvořit příslušenství. Bylo by ale škoda zničit místnost, určenou jako kuchyň, zbořením klenby. Nicméně předložený ideový náčrt označil za dobrý výchozí bod pro určení přesného stavebního programu, neboť ujasňuje možnosti a meze využití objektu. SPÚ požadoval, aby tato součást památkově chráněného zámku II. kategorie byla zachována jak v exteriéru, tak ve vnitřní prostorové struktuře jako charakteristický doklad romantické architektury. Ministerstvo školství a národní osvěty areál dokonce označilo za „romantickou část zámku v Hradci, kterou lze považovat na území ČSR za unikát navazující přímo na severskou tradici středověku.“²² Očištění exteriéru koníren v intencích, diktovaných idejemi socialistického realismu a prosazovaných Vladimírem Medunou, se tedy neuskutečnilo. Nicméně i přes zdůrazňování památkových hodnot areálu byly provedeny některé zásadní adaptační zásahy, které zcela změnilly část dispozice i některé komunikační vztahy a projevíly se nakonec i na exteriéru budovy, např. změnou okenních otvorů.

Od roku 1954 byl zámek adaptován podle plánů architekta Karla Gajovského z Ostravy. Stavební práce začaly již v březnu 1954 a pokračovaly až do konce roku 1955, kdy byly vyčerpány finanční prostředky. Budova byla při přestavbě rozdělena na 4 dílčí celky podle účelu a způsobu využití – kulturní a osvětový sál (bývalá kočárovna), pohostinská a restaurační část (bývalé stáje),²³ obytná část s příslušenstvím restaurační části (bývalé vedlejší místnosti stájí a pokoje kočích), kancelářská a provozní část (někdejší obytná věž). Zásadní změnou bylo vytvoření zcela nového vstupu s recepcí přes bývalou oslárnou (původně hnojště) v suterénu provozní věže, spojující východní a severní křídlo, odkud vedlo nové hlavní schodiště, osazené žulovými žlaby z koníren, do nového předsálí restaurace v 1. NP. Z tohoto důvodu také Gajovský nově řešil východní průčelí této části, když posunul vstup do střední osy a vyprojektoval zcela nové okenní otvory. Nové okenní otvory byly zřízeny také v souvislosti s úpravami 1.–3. NP tohoto prostoru, kde vznikly kanceláře a pokoje. V dispozici doznala největší změnu malá stáj, rozdělená příčkami na kuchyň se zázemím a chodbu, která spojovala restauraci s nově vzniklým vestibulem v 1. NP. Zároveň nahradila původní komunikační trasu z malé stáje do prostor provozní věže – tato trasa zanikla při zřízení hlavního schodiště z nové vstupní části v suterénu. I přes nesouhlas KNV byla provedena vestavba v podkroví nad bývalými stájemi, kde vznikly salonky, klubovny a přednáškový sál. To si vyžádalo zásah do střešní plochy vytvořením nových vikýřů. V tzv. dolních konírnách (původně sklepech) vznikla přestropením části prostoru a zasypáním jeho spodního úseku nová kotelná a sklad paliva, čímž bylo přerušeno původní komunikační spojení z hodinové věže přes dolní konírny do obytné věže na západním konci severního křídla.²⁴

Při adaptacích exteriérových částí byla zvolena syntetická metoda obnovy, kdy se pokud možno zachoval původní stav, v případě nových prvků se použil původní materiál – červený pískovec (především na okenní a dveřní ostění), i původní styl – novogotický, kterým se tyto novotvary zcela přizpůsobily původnímu charakteru budovy.²⁵ V případě přestavby interiérů však již byly používány nové materiály i technologické postupy, v rámci úspor

²² NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. P 90-24.

²³ Zde byly bohužel zcela otlučeny původní omítky.

²⁴ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. P 90-24, Městský úřad (dále MěÚ) Hradec nad Moravicí, stavební archiv, A. TUREK, *Dějiny zámku Hradce*.

²⁵ Nejlépe je to patrné na vstupním průčelí restaurace (bývalá oslárna), kde byly vytvořeny zcela nové okenní a vstupní otvory s použitím nových pískovcových ostění, které jsou od původních k nerozeznání, obdobně jako u prodloužení oken v západním průčelí někdejší konírny (dnes restaurace).

ných opatření i „falešné“ konstrukce.²⁶ V červenci 1959 byla adaptace Červeného zámku dokončena. Nákladem 3 mil. Kčs bylo vytvořeno kulturní středisko s koncertním a tanečním sálem, klubovny a učebny pro stovky návštěvníků. Restaurace a vinárna měly na ploše 370 m² 300 míst u stolů. Červený zámek se stal nejlépe vybaveným a využitým památkovým objektem v Ostravském (později Severomoravském) kraji.²⁷

Přestože již téměř nikdo nezpochybňoval historickou a památkovou hodnotu bývalých hradeckých koníren a (nejen odborná) veřejnost souhlasila s jejich zachováním a adaptací pro kulturní účely, někteří umělci historici o kvalitě stavby nebyli úplně přesvědčeni. Např. Viktor Kotrba nehodnotil v roce 1962 v monografii o hradeckém zámku komplex bývalých koníren nijak vysoko: „...v 80. letech [19. století] následovala další pseudogotická přestavba, které již nelze přiznat onu vyspělou výtvarnou kvalitu... Jako projev hluché reprezentace tehdy vznikly mohutné kulisy čtyřboké věže, uvnitř nedostavěné [miněna tzv. Bílá věž, pozn. autorky], vstupní brány a dolního nádvoří s konírny a kočárovny... Architektonický výraz se těsně přimyká k oficiálnímu slohu severoněmecké cihlové gotiky i interpretaci úpadkové gründerské kapitalistické éry...“²⁸ Ještě v 90. letech 20. století označil Miroslav Plaček budovy Červeného zámku za „projev tvrdého německého eklekticismu.“, které znamenají „jen dílčí naplňování odkazu 19. století.“²⁹ Rovněž Dana Kouřilová ve své studii o podílu Alexise Langerera na výstavbě koníren uvádí, že se jedná o komplex „s romantismem pouze náznakově koketující, výrazově silně inklinující k severoněmecké cihlové novogotice vilémovského Pruska.“³⁰ Také podle Pavla Zatloukala byly nové budovy pojednány „v kulisovité cihelné novogotice severoněmeckého stylu“, která vyjadřovala orientaci knížete Karla Marii na Prusko.³¹ Naopak Jiří Kuthan považoval Červený zámek za stavbu podobou a stylovou orientací v rámci českých zemí i monarchie výjimečnou.³²

Mezitím v roce 1967 vypracoval arch. Karel Gajovský návrh na adaptaci části zámku na hotel. Adaptace zasáhla celé 4. NP severního křídla, čili dvorany (bývalé kočárovny) včetně tzv. obytné věže, kde mělo být vybudováno 22 hotelových pokojů se dvojným příslušenstvím (každé na jedné straně křídla). Bylo nutné zvýšit zdivo a osadit nový krov s vikýři. Ty Gajovský vyprojektoval shodně s vikýři, které byly při předchozí adaptaci vloženy do střechy východního křídla, a stále tím zachovával jednotný charakter celého objektu. Stávající břidličná krytina měla být demontována tak, aby se dala co nejvíce znovu použít.³³

O pět let později byl Červený zámek opět v ohrožení. 17. ledna 1972 v nočních hodinách vypukl požár, při němž byla zasažena tzv. Velká dvorana a k ní přiléhající obytná věž. V důsledku silného mrazu bylo hašení požáru velmi obtížné, takže se oheň rychle rozšířil a zničil téměř celé severní křídlo. Klenba neunesla váhu břidličné krytiny a ledu a zřítla se. Příčinu požáru se nepodařilo vyšetřit. Při následné prohlídce 20. ledna bylo zjištěno, že v části s dvoranou je nutné sejmut úseky zdiva vikýřů a arkýřové věžičky v horní části. Obvodové zdivo nevykazovalo statické poruchy a bylo možné ho využít jako nosné zdivo

²⁶ Např. tzv. respiria ve 3. NP východního křídla byla oddělena příčkami, vytvořenými dutou bedněnou konstrukcí, která byla zvenku opatřena omítkou. Obdobnou konstrukcí mají i stropní podhledy v této části.

²⁷ Ladislav SONNEK, *Červený zámek*, Sbirka L. Sonnka.

²⁸ Viktor KOTRBA, *Zámek Hradec*, in: Hradec. Slezské kulturní středisko, státní zámek a památky v okolí, Praha 1962, s. 3–16, zde s. 15.

²⁹ Miroslav PLAČEK, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 167–168.

³⁰ Dana KOUŘILOVÁ, *Tvůrčí podíl architekta Alexise Langerera z Vratislavi na stavbách Červeného zámku v Hradci nad Moravicí*, in: Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice, Sychrov 1997, s. 112–116.

³¹ Pavel ZATLOUKAL, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 369–371.

³² Jiří KUTHAN, *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*, Praha 2001, s. 132 ad.

³³ MěÚ Hradec, stavební archív.

při rekonstrukci. Věž byla v dobrém stavu, ale bylo třeba zajistit klenby v přízemí a odstranit rumoviště, zatěžující klenby i schodiště. Rekonstrukce měla začít ve dvou etapách. První měla přijít na řadu věž, kterou bylo možné obnovit do původního stavu. Jako podklad měl sloužit původní projekt arch. Gajovského.³⁴ Rekonstrukce měla začít již v únoru a skončit v červnu. V druhé etapě se mělo pokračovat opravou dvorany a hotelu. Tato část byla zničena úplně až na obvodové zdivo, které zůstalo neporušené a bylo možné ho plně využít při rekonstrukci. Prostor dvorany měl být obnoven v původní podobě, stejně jako hotel, kde se ale uvažovalo o rozšíření kapacity adaptací někdejších bytů rovněž na hotelové pokoje.³⁵ Především se mělo obnovit původní zaklenutí dvorany s cihlovými žebry a svorníky.³⁶

Při rekonstrukci se mělo postupovat citlivě k původnímu stavu. Projektová zpráva doslova uvádí: „*Touto výstavbou byl vhodným způsobem uzavřen urbanistický vývoj objektu. Jedná se o dílo, které bylo ve své době velmi citlivě architektonicky vyřešeno a také řemeslně provedeno. Obnovení vyhořelé části objektu v původním architektonickém výrazu je nezbytně nutné, neboť vytváří významnou kulisu na cestě k hlavnímu zámeckému objektu.*“ Podle požadavků na architektonické a technické řešení měla památková obnova vycházet z původního návrhu z 2. poloviny 19. století.³⁷ Mimořádná pozornost měla být věnována provedení klenby nad dvoranou s použitím cihlových tvárníc a klenáků, které se dochovaly po požáru. Technologické provedení klenby bylo ponecháno na projektantovi. Původně se počítalo, že nová klenba nad dvoranou bude zavěšená kašírovaná. Již v srpnu 1972 ale Ing. Leopold Plavec z Krajského střediska státní památkové péče rozhodl vytvořit klenbu jako železobetonovou skořepinu se žebry a s ponecháním fragmentu po původní klenbě. Mělo se jednat o přesnou kopii původního stavu. Proto také měla být upotřebena původní žebra a nosníky, doplněná novými cihlovými tvarovkami.³⁸

Hotelová část byla kolaudována 27. června 1974, rekonstruovaná dvorana až 19. prosince 1975. Přestože se původně požadovalo, aby nově řešené vikýře hotelové části byly architektonicky sladěny s vnějším výrazem budovy, jak se o to snažil v 60. letech Karel Gajovský, byly nakonec místo původních Gajovského vikýřů s pískovcovým ostěním a valbovou stříškou nepochopitelně vytvořeny masivní „krabicové“ vikýře s pultovou stříškou, kompletně obložené břidlicí. Tím byl poměrně závažně narušen dosud kompaktní vzhled stavby a znehodnocena dosavadní snaha o co nejlepší přizpůsobení všech nových úprav původnímu stavu a vzhledu budov. Projektanti se zřejmě pokusili o „moderní“ vklad do historické stavby, ten však nebyl nikterak kvalitní a výrazu Červeného zámku uškodil.

Přes všechny tyto zásahy posledních 60 let je tzv. Červený zámek stále nezaměnitelnou dominantou Hradce nad Moravicí, bez níž si není možné představit žádný pohled na zámecký areál. A stejně jako v 19. století, i dnes je považován spíše za druhou zámeckou budovu (čemuž napomáhá i poněkud zavádějící pojmenování Červený zámek) a daleko více než tzv. Bílý zámek se podílí na romantickém charakteru celého areálu.³⁹ To je možné především díky tomu, že byly již po roce 1945 rozpoznány hodnoty této rozsáhlé stavby a bylo rozhodnuto o jejím zachování a hlavně bylo určeno adekvátní využití. Dnes se dá asi jen poměrně těžko představit, jak by zámecký kopec vypadal, pokud by se naplnily plány

³⁴ Nakonec právě obytná věž doznala při rekonstrukci největší dispoziční změny.

³⁵ Nakonec byly v bývalých bytech v I. a 2. patře umístěny kanceláře zámku.

³⁶ SOKA Opava, fond Okresní národní výbor (dále ONV) Opava III, inv. č. 1010.

³⁷ Návrat k původnímu vzhledu z 2. poloviny 19. století ale nebyl možný zcela. Především proto, že komplex doznal v 50. a 60. letech řady dispozičních změn, zejména přístavěním patra nad bývalou kočárovnou, které muselo být osvětleno vikýři, což narušilo mimo jiné i původní vzhled střešní plochy.

³⁸ SOKA Opava, f. ONV Opava III, inv. č. 1010. Nové tvarovky vyrobila cihelna v Olomouci.

³⁹ O tom svědčí i vítězství v anketě O nejpohádkovější zámek z r. 2008. V případě Hradce bylo vítězství zcela jistě také zásluhou malebného a současně impozantního Červeného zámku.

na demolici ze 30. let 20. století, nebo pokud by se realizovalo odstranění romantizujících prvků a celkové zjednodušení exteriéru, jak je v 50. letech požadoval Vladimír Meduna. A přes všechny výhrady, které dnešní památková péče může mít k adaptaci na kulturně-společenské zařízení z 50. a 60. let 20. století, je nepochybné, že se v té době jednalo o nejlepší možné řešení. Areál Červeného zámku tak byl zachován v téměř nezměněné vnější podobě a především v celém původním rozsahu, veškeré změny exteriéru byly provedeny citlivě s ohledem na původní podobu stavby.

Summary

The perception of Red Castle in Hradec-upon-Moravice from the heritage conservation point of view

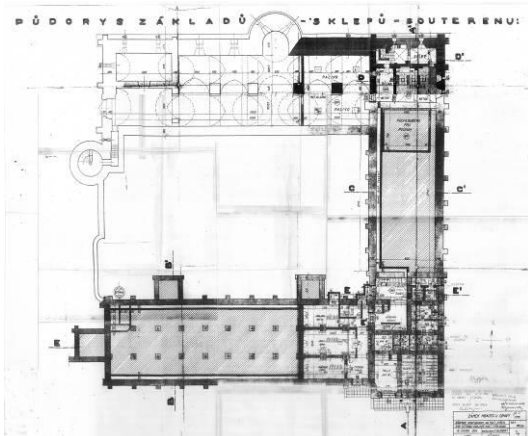
The so called Red Castle in Hradec-upon-Moravice was built according to the design of Wrocław architect Alexis Langer in the years 1872–1883 as a complex of Neo-Gothic stables. It served its purpose rather shortly. At the beginning of the 20th century, the owners had considerable problems with its use. In the 30s of the 20th century, they first tried to include the building among historic sights in order to free themselves from household tax; they accented its artistic value as well as its indispensability for the surroundings of the castle. When they failed they demanded demolition of a part or even the whole complex. The Heritage Institution did not authorise the demolition. During the Second World War the demolition was attempted once again but this time with the consent of the Heritage Institute, though the war events prevented it. In April 1945 the chimneys were put on fire by air phosphorous bombs and damaged considerably. Fortunately the requests for the demolition of the building were not granted and after the war the gradual reconstruction of the whole premises began. It was decided to establish Regional Education Centre there – the carriage hall was transformed into a Great Hall designed for concerts and cultural events, the stables were rebuilt into a restaurant. In the years 1954–1959, the premises were rebuilt according to the design of Karel Gajovský, an architect from Ostrava. Radical changes were done in the dispositional arrangement as well as on the outside of the buildings, nevertheless, Gajovský tried to maximally preserve the original appearance of the premises. Synthetic method of reconstruction was chosen for the exterior, the original state was preserved where possible and in case of new elements the original material was used – red sandstone (mainly for window and door reveal). Even the original style – Neo-Gothic and the novelties were rebuilt to suit the original character of the building. However, for the reconstruction of the interior modern materials as well as modern methods were used. In 1967, the attic of the northern wing over the great hall was rebuilt into a hotel, which unfortunately burned down 5 years later. Even though the reconstruction should have been carried out with respect to the original state, the new dormers have seriously disrupted the compact appearance of the building. Regardless all these changes carried out over the last 60 years, the Red Castle has remained the unmistakable dominant feature of Hradec-upon-Moravice, without which the Hradec Castle premises are impossible to imagine.

1. Pohled na areál Červeného zámku od severu – původní řešení východní a severní fasády, střechy provozní věže, východní fasády a střechy východního křídla, 1910. (SZMO, fotoarchív, sig. FP 6363/1)

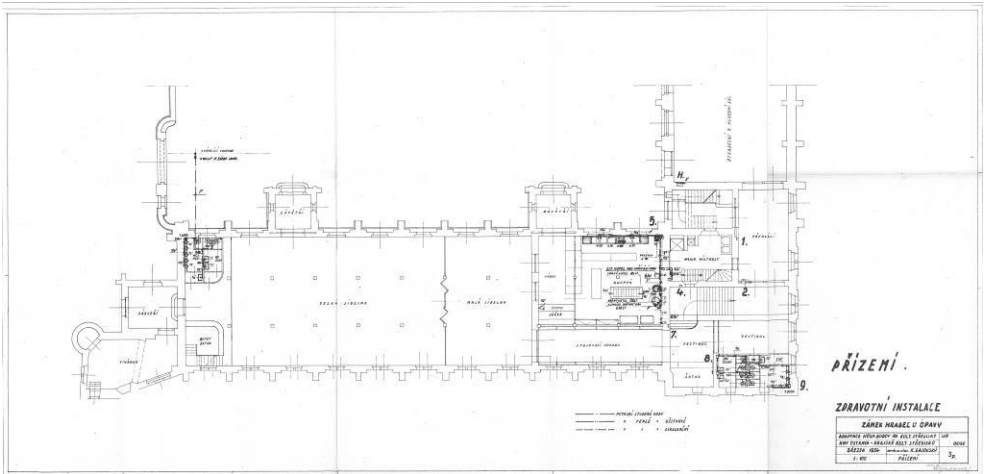
2. Původní interiér stáje ve východním křídle, pohled směrem k jižnímu vstupu, poč. 20. století. (SZMO, fotoarchív, sig. A 12.026)

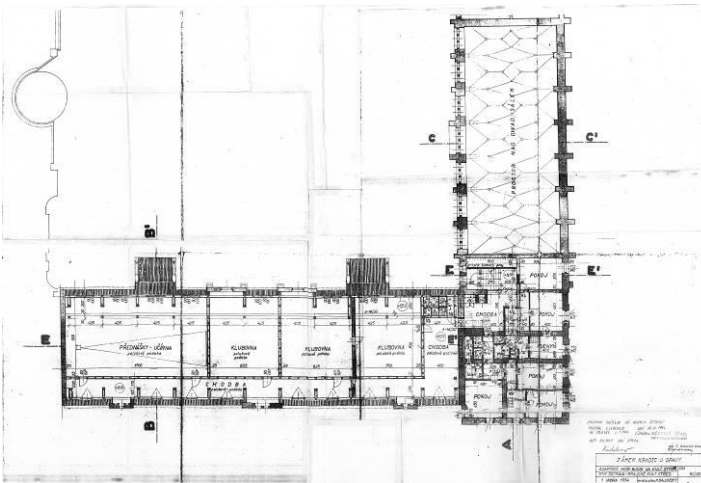
3. Karel Gajovský, návrh adaptace Červeného zámku – půdorys základů a suterénu, únor 1954. (MěÚ Hradec nad Moravicí, stavební archív)

4. Interiér restaurace, pohled k baru v jižní části, 1967. (SZMO, fotoarchív, sig. B 68.204/3)

5. Karel Gajovský, návrh adaptace Červeného zámku – půdorys 1. NP, březen 1954. (archív SZ Hradec nad Moravicí)

6. Karel Gajovský, návrh adaptace Červeného zámku, půdorys 3. NP, únor 1954. (MěÚ Hradec nad Moravicí, stavební archív)

7. Adaptace 1. NP východního křídla – zřízení spojovací chodby z haly k jídelně, foto Josef Solnický, 1959. (SZMO, fotoarchív, sig. B 7.366)

8. Adaptace 3. NP východního křídla – výstavba kluboven, foto Josef Solnický, 1959. (SZMO, fotoarchív, sig. B 7.369)

Martin P e l c

HELENA ŽELEZNÁ-SCHOLZOVÁ – ZNOVUZROZENÁ POVÁLEČNÁ LÉTA SOCHAŘKY V DOPISECH PŘÍTELI (1946–1949)

Abstract

The text consists of an introductory study and a critical edition of 28 letters written by the sculptress Helene Zelezny-Scholz to a writer Rudolf Jeremias Kreutz in the years 1946–1949. The correspondence depicts how the sculptress originally from the Czechoslovakia finally left the country and also the post-war peripeteia of her life. It follows the author through Europe, describes the over two years she spent in the USA and concludes with the return to her Roman home. The study also contributes to the regional history: when Helene Zelezny-Scholz left, the cultural phenomenon of Třebovice Castle connected mainly with the sculptress' mother definitively ended as well.

Keywords: *Helene Zelezny-Scholz, Rudolf Jeremias Kreutz, Třebovice, USA, sculpture, correspondence*

I. Úvod

Necelé čtyři roky zachycují dochované dopisy Heleny Železné-Scholzové (1882–1974) příteli Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi (1876–1949).¹ V poměru k jejímu jedenadevadesátiletému životu se zdají být jen epizodou, a přece před námi při jejich čtení vyvstává poměrně plastický obraz silné umělecké osobnosti v jednom z osobně i historicky zlomových období. Existenční potíže se v korespondenci mísí s úvahami nad budoucností i retrospektivou do sugestivní reflexe vlastního místa v měnícím se světě. Sochařka, která kdysi při osobních audiencích portrétovala prezidenta Masaryka a ještě dříve císařovnu Zitu se synem Ottou nebo šéfa rakousko-uherského generálního štábu Hötendorfa se nyní potýkala s chudobou a byla nucena vydělávat si na živobytí ztvárněním domácích mazlíčků amerických *Miss*. Třebaže se svým manželem *Johnem* Zelezným nepodléhala odsunu, stála před obdobnými starostmi jako její vysídlení krajané. Listy z let 1946 až 1949 vyprávějí pohnutý příběh její anabáze, završené vytouženým návratem obou manželů do římského domova, který byl ale jen o několik dní později vykoupen smrtí důvěrníka Rudolfa Jeremiase Kreutze.

Helena Scholzová, provdaná Železná,² patří bezesporu k nejpozoruhodnějším uměleckým postavám vzešlým z Rakouského Slezska. Přestože označení „slezská sochařka“ naprosto neodpovídá jejímu rozhledu a významu, je třeba zdůraznit, že zveřejněné dopisy představují také příspěvek k regionálním dějinám, neboť sochařčiným definitivním odchodem z Československa se uzavírá existence kulturního centra na zámku Třebovice ve Slezsku, které vybuodovala její matka, spisovatelka Marie Stona. Shodou okolností je zahradní ateliér Heleny Železné-Scholzové jedinou budovou dřívějšího zámeckého areálu, která se zachovala do dnešních dnů. Osobnost Heleny Železné-Scholzové není odborné literatuře nezná-

¹ Studie vznikla v rámci plnění vědecko-výzkumných aktivit projektu OP VK 2.3 „Historizace střední Evropy“ (CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož nositelem je Slezská univerzita v Opavě.

² V tomto textu použijeme počestěnou formu jejího jména, stejně jako u Marie Stony.

má,³ proto úvodem zopakujeme jen základní data. Narodila se v Chropyni 16. srpna 1882 jako první ze dvou dětí později rozvedeného manželského páru Marie Stonawské a Alberta Scholze, příslušníka jednoho z nejbohatších moravských podnikatelských rodů. Bratr Siegfried Albert přišel na svět o dva roky později. Rodina se záhy z ekonomických důvodů přestěhovala na zámek Stonina otce v Třebovicích, kde Helena vyrůstala. Od prvních let 20. století stále častěji pobývala v evropských kulturních metropolích: Vídni, Berlíně a nejdéle v Bruselu, kde získala školení u belgického sochaře Charlese van der Stappen. Poté pobývala v Itálii a strávila několik umělecky plodných měsíců v Tunisu. První světová válka ji upoutala k Vídni, od roku 1923 ale trvale žila v Římě, který se stal jejím druhým domovem. Do českých zemí, kde dříve pravidelně trávila letní měsíce, se vrátila až na sklonku druhé světové války. Tady – v pražském hotelu Ambassador – se k ní prostřednictvím jejích dopisů R. J. Kreutzovi připojíme, abychom sledovali její další kroky.

Dne 10. ledna 1946 adresovala Železná-Scholzová po letech první dopis rakouskému příteli z mládí Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi. Začínala její odysea let 1946 až 1949. Než se do korespondence začteme, představme si ještě adresáta jejích dopisů – literáta Rudolfa Jeremiase Kreutze. Ten se narodil 21. února 1876 ve východočeských Rožďalovicích jako Rudolf Kříž, po I. světové válce vystupoval pod příjmením Krisch, ještě později pod pseudonymem Kreutz. V letech 1894–1910 působil jako důstojník v aktivní službě. Už během své vojenské kariéry psal satirické texty. Uplatňoval je zejména ve vídeňském časopise *Die Muskete*, který se profiloval jako „*list pro čtoucí důstojnictvo*“. Po roce 1910 působil v literárním úřadě prezidiální kanceláře na ministerstvu války. Kreutz tedy na jedné straně zesměšňoval některé výstřelky armádního prostředí, na druhé straně ale dále využíval výhod důstojnického stavu. Tento rozpor ještě zvýraznil rozkaz ukládající mu napsání „protirománu“ k antimilitaristickému dílu *Quo vadis Austria?* Ačkoli úkol nedokončil, karikoval ho nejen Karl Kraus, ale na přelomu dvacátých a třicátých let i sám autor (*Der befohlene k. u. k. Roman*, o kterém se pochvalně zmiňuje i Železná-Scholzová v jednom z dopisů). Po vypuknutí války odešel Kreutz na frontu, ještě v listopadu 1914 však byl zajat. Po vyléčení zranění byl internován na Sibiři, odkud se mu v zimě 1918 podařilo uprchnout. Do vlasti se vrátil jako přesvědčený pacifista, v roce 1919 byl penzionován a vojenskou uniformu vyměnil za život žurnalisty a literáta, podobně jako třeba Alexander Roda Roda a jiní. Ve svých dílech napříště tepal militarismus, antisemitismus, šlendrián armády i státní mašinérie. Posun v jeho myšlení odráží už na Sibiři dokončený román *Die große Phrase* (1919). V duchu svého pacifistického přesvědčení Kreutz ve třicátých letech veřejně vystupoval proti nacistickému nebezpečí: v roce 1933 předložil na valné hromadě PEN klubu jménem demokratických spisovatelů rezoluci, ve které byla odsouzena nelidskost národně socialistického režimu v Německu. V důsledku toho na něj byl roku 1933 v Německu a po anšlusu i v Rakousku uvalen publikační zákaz. V roce 1944 byl zatčen a strávil pět měsíců v linecké věznicí, odkud byl propuštěn s těžkým zápallem plic 31. prosince 1944. Konec války ho zastihl v ústraní jeho letního domu ve štyrském Grundlseu. Ze zdravotních potíží se už nikdy zcela nezotavil a zemřel 3. září 1949.⁴

³ Srv. např. Jiří JÚZA, *Helena Železná-Scholzová, zapomenutá sochařka první poloviny 20. století*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 19, Šenov u Ostravy 1999, s. 147–175.

⁴ Prozatím nejkritičtější biografie: Doris KREINDL, *Rudolf Jeremias Kreutz (1876–1949). Journalist und Schriftsteller der Ersten Republik und des Austrofaschismus (Ein Beitrag zur Kommunikatorforschung). Diplomarbeit, Universität Wien*, Wien 2002; v mnohém opravuje a doplňuje starší práce: Friedrich SELTENREICH, *Rudolf Jeremias Kreutz. Leben und Werk. Dissertation, Universität Wien*, Wien 1950; Wilfried SVOBODA, *Mit kritischem Blick. Eine Betrachtung des Schriftstellers Rudolf Jeremias Kreutz. Diplomarbeit, Universität Graz*, Graz 1987.

Přestože o Kreutzovi vznikly v letech 1950, 1987 a 2002 dvě diplomové a jedna disertační práce, Helenu Železnou-Scholzovou žádný z životopisců nezmiňuje. Přitom na počátku století uzavřela s Kreutzem přátelství, trvající až do literátova úmrtí, jak dokládají níže zveřejněné dopisy. Helena Železná-Scholzová v jednom z nich vzpomíná, že se seznámili na jejím prvním bále, po němž jí Kreutz, t. č. příslušník 16. praporu polních myslivců se štábem v Krnově,⁵ adresoval obdivný lístek (č. 16).⁶ Kreutz nepochybně navštívil (nebo navštěvoval) trebovický zámek. V opačném případě by Marie Stona mohla v létě 1920 sotva psát: „(...) *sedím pobavená a sama v zahradě, kterou znáte (...)*“.⁷ Obdobně Helena Železná-Scholzová se po druhé světové válce Kreutze ptala: „*Pamatujete si ještě na krásný starý park, na náš „perspektivní altán“?*“⁸ (č. 1) S Helenou Scholzovou se Kreutz stýkal i nadále, během jejích návratů z Bruselu. Jedno místo v korespondenci dokonce připouští domněnku, že byl pár krátce zasnouben. Alespoň epizodicky se vrátil Kreutz do Rakouského Slezska začátkem března 1911, kdy spolu s dalšími autory vystoupil v Opavě na „literárním večeru“ vídeňského satirického časopisu *Die Muskete*. Pod pseudonymem Jeremias se prezentoval čísly *K. u. k. Liebe* a *Cercle auf der Patronessenestrade*. Představení uspořádala dobrovolná záchranářská organizace (*Freiwillige Rettungsabteilung*) hasičského spolku, výtěžek měl jít na její automobilový fond. Podobná dobročinná autorská čtení nebyla pro přispěvatele *Muskete* ničím neobvyklým: první absolvovali už v roce 1908 a roku 1910 přijali například pozvání brněnského Německého školského spolku.⁹ Zda se opavského večera zúčastnila i Marie Stona, kterou avizovaly těšínské noviny *Silesia*, nevíme. Je ale pravděpodobné, že akce posloužila jako příležitost k dalšímu vzájemnému setkání.¹⁰ Právě doba před první světovou válkou je v dopisech Heleny Železné-Scholzové nejčastějším podnětem k retrospektivě. Jako *čas konvalinek* (*Maiglöckchenzeit / Maiglöckchenjahre*) se objeví ne méně než čtrnáctkrát. Označení se vztahuje k výletu rozkvetlým Vídeňským lesem, který oba společně podnikli 2. května 1905 (č. 19), když se Helena Scholzová vracela do Bruselu přes Vídeň z pohřbu svého otce.

Čas konvalinek se zdá být definován jednak mládím obou korespondenčních partnerů, jednak relativní idylou *belle époque*, ukončenou v létě 1914. Do těchto „starých dobrých časů“ řadí Helena Železná-Scholzová i svůj pobyt v bruselském ateliéru Charlese van der Stappen s jeho kosmopolitní atmosférou. Tu nejlépe vystihuje sochařkou opakovaně líčená příhoda o jejím příteli Stefanu Zweigovi, který ji v ateliéru navštívil a při té příležitosti se seznámil s Emilem Verhaerenem, jenž právě stál van der Stappenovi modelem.¹¹ Stejně tak sem patří i autorčino tuniské období s návštěvou dánského literárního vědce Georga Brandese. Také ji přibližuje níže přetištěná korespondence s Kreutzem a obohacuje vydaný výbor ze sochařčiných deníků o působivé detaily. Jako na osobně šťastné období se ale autorka dopisů ohlíží i za meziválečnou dobou, kdy mohla tvořit ve svém římském ateliéru, hostit sobotní *mezinárodní 5 o clocks* a vydělávat značné sumy (č. 25). Právě cesta do USA

⁵ Srv. Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 3.1.1.1, Bataillonskommandobefehl, k. u. k. Feldjägerbataillon Nr. 16, Jägerndorf, 14. 11. 1904.

⁶ Tímto způsobem v textu odkazují na níže přepsané dopisy.

⁷ „*Kam gestern über das weekend her zu lieben englischen Freunden, die gerade aus Kairo herversetzt wurden, worüber ich so froh bin. Sie waren unsere Zuflucht in dem fürchterlichen Prager Jahr.*“

⁸ Srv. také obdobnou pasáž v dopise č. 18.

⁹ Murray G. HALL, *Die Verlags- und Redaktionsgeschichte*, in: Murray G. HALL et al. (Hg.), *Die Muskete. Kultur- und Sozialgeschichte einer satirisch-humoristischen Zeitschrift 1905–1941*, Wien 1983, s. 10.

¹⁰ *Ein Muskete-Autorenabend in Troppau*, *Silesia* 28. 2. 1911, s. 1; *Muskete-Autorenabend*, *Troppauer Zeitung* 4. 3. 1911, s. 3.

¹¹ Viz níže. Helena Železná-Scholzová příhodu podrobněji vylíčila i v korespondenci s Felixem Braunem. – Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Felix Braun, ZPH 413/29, dopis Heleny Železné-Scholzové Felixu Braunovi ze 14. 3. 1972.

měla být počátkem návratu do Říma po druhé světové válce. Mezi oběma obdobími, kdy Helene Zelezny-Scholz udržoval s Kreutzem korespondenční styk (do roku 1914 a po roce 1945), leží ještě celé meziválečné období, kdy pravděpodobně vzájemná korespondence ustala. Napovídají to dopisy adresované v té době Kreutzovi Marii Stonou, ve kterých literátovi o dceři referuje.

„In diesen schweren Zeiten“: Helena Železná-Scholzová v letech 1946–1949

Co nám dopisy Heleny Železné-Scholzové Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi prozrazují o jejích letech 1946–1949? Zachycují *těžké časy*, jak je sama nazvala, a umožňují nám sledovat její kroky z Československa za výdělkem do USA. Kdy Helena Železná-Scholzová opustila Třebovice, jak se později ukázalo jednou provždy, víme jen přibližně. V dopise z 10. srpna 1946 (č. 3) psala: „*Před dvěma lety o tomto čase jsme byli ještě v Třeb[ovicích]*.“ Ze svého starého domova, kam se během druhé světové války vrátila pravděpodobně v souvislosti s vážnou nemocí a úmrtím matky (30. 3. 1944), odešla snad před postupující frontou, aby následující rok strávila v Praze. Odtud je adresováno i prvních pět dochovaných dopisů. Sochařka zde díky nejmenované britské přítelkyni našla v hotelu Ambassador důstojné útočiště, byť Kreutzovi se o tomto období zmiňuje jako o „*strašném pražském roce*“ (č. 23). Onou chlebodární byla snad *Mrs Taylor*, manželka Johna Taylora, britského diplomata v Káhiře, o níž Železná-Scholzová píše na několika místech korespondence.

Třebaže měla zajištěnu střechu nad hlavou, přišla Helena Železná-Scholzová o veškerý majetek a byla odkázána na humanitární pomoc od přátel ze Švédska, Británie a USA. Poválečná mizérie a nemožnost získat zakázky ji motivovaly k vycestování, ztíženému jejím statutem osoby bez státní příslušnosti. Nepřijala nabídku své neteře, která ji zvala do Buenos Aires, začala však usilovat o výjezd do USA, kam ji pozvali dřívější zadavatelé a četní žáci jejích výtvarných kurzů.¹² Po vyřízení formalit se vydala, ještě před plavbou za oceán, do Říma, aby zjistila škody na domácnosti a ateliéru. Cestou se zastavila u dávného přítele, švýcarského malíře Augusta Giacomettiho, v Curychu. Druhé poválečné Vánoce už strávila v Římě, kde sice našla nepoškozený ateliér, ale musela oželet většinu mobiliáře bytu, v němž byli ubytováni židovští uprchlíci z Milána. S úlevou se shledala se svou umělecky zaměřenou knihovnou. Po deseti dnech v Římě, kde podle svých slov sbírala sílu na práci v USA, měla v plánu se ještě jeden den zdržet u Giacomettiho v Curychu. Počátkem ledna už ale byla v Londýně u švagrové Betty Howardové-Scholzové, aby 11. ledna 1947 nastoupila plavbu na zaoceánské lodi *Queen Elisabeth*.

Její americký pobyt začal v New Yorku, kde využívala ateliér s výhledem na Central Park a Kolumbův pomník. Čekání na pracovní povolení si krátila svými oblíbenými *kompozicemi*, které považovala na rozdíl od portrétu za pravé umění. Tak vznikly studie Central Parku s jeho lidmi, stromy a všudypřítomnou kulisou mrakodrapů. První bystou, kterou v USA vytvořila, zpodobnila novináře Francise Pierce Adamse, později portrétovala mj. i pěvkyni českého původu Jarmilu Novotnou. V dalších měsících navštívila venkovské zázemí státu New York – *idyllické* Saugerties, Washington, D. C., Baltimore, později i Bronxville a Germantown, pro něž vytvořila reliéf s tematikou lidského porozumění. Její americkou adresou se však stalo New Hope nedaleko Philadelphie, dnes známé jako umělecká kolonie. Živila se hlavně portréty, stálejší zdroj příjmů získala jako vedoucí kurzů sochařství při Muzeu umění ve Philadelphii. Ač byla sama povětšinou bez prostředků, od počátku organizovala humanitární pomoc pro potřebné intelektuály, umělce a přátele v Evropě. Kreutzovi adresovala zásilky s potravinami, mýdlem apod., u PEN klubu dojednala odeslání balíčku

¹² Pravděpodobně účastníci kurzů lidového umění *International School of Art* konaných ve třicátých letech ve Veselí nad Moravou.

s cigaretami. I díky jejímu dobrodiní přestála situaci těsně po odsunu rodina bývalého předsedy Německé křesťansko-sociální strany lidové v Československu Friedricha Stolberga, který patřil před první světovou válkou ještě jako hrabě a majitel kyjovického velkostatku k jejím mecenášům.

Během celého svého amerického pobytu pracovala Helena Železná-Scholzová s jediným cílem: vrátit se do Říma, který považovala za svůj domov. Situaci zkomplikoval komunistický převrat, po kterém její manžel neobdržel cestovní pas, přebýval v rodinné přítelkyně v Olomouci a nějaký čas dokonce strávil v nemocnici. Doklady se mu podařilo údajně získat teprve proti podpisu, jímž stvrdil, že s manželkou nebude uplatňovat v Třebovicích žádné majetkové nároky. Se ztrátou rodinného majetku Helena Železná-Scholzová beztak už dávno počítala a po prvotním šoku nakonec zprávu přijala spíše s ulehčením: „*Jsem hluboce vděčná osudu, že jsem ztrátou Třeb[ovic]. našla duševní rovnováhu*“ (č. 12). Rozhodnutí zůstat v Římě už nic nezvrátilo. Do Itálie se vrátila po dvou a půl letech, aby zde prožila ještě téměř čtvrtstoletí svého života.

„Um New Hope herum könnte es die Troppauer Gegend sein“: reflexe USA

Spojené státy americké nebyly pro Helenu Železnou-Scholzovou neznámou zemí – už v polovině dvacátých let navštívila na pozvání přátel Detroit, kde strávila dva měsíce.¹³ Přesto na počátku roku 1947 připlula do jiné země a mnohé ji nepřestávalo udivovat po celou dobu jejího pobytu. Reflexe rozdílů mezi Evropou a Spojenými státy v polovině 20. století tvoří podstatnou součást jejích zpráv, a protože nepostrádají řadu originálních postřehů z různých oblastí života, upozorníme alespoň na některé. Z USA poznala Helena Železná-Scholzová více méně jen severovýchodní pobřeží, nabídku působení v texaském San Antoniu z obav před osaměním odmítla. Přesto jí města jako New York, Washington, Philadelphie poskytla dostatek podnětů k přemýšlení nad rozvojem americké společnosti i nesamozřejmosti evropských měřítek.

„*Všechna ličení Ameriky obecně a New Yorku zvláště nedají to, co prožije každý sám,*“ začíná jedna z pasáží, ve kterých sochařka popisuje příteli prostředí USA (č. 10). „*Naše milá, stará[,] chudá Evropa se mi jeví jako nepatrná šperkovnice, ale přes veškeré ničení plná nejnádhernějších pokladů – a přece mnohem cennější pro naše duše, než tento svět se všemi svými nadměrnostmi. Ale přesto jsem nadšená těmito zdravými silami, které se tu mohou rozvíjet – je to skutečně země neomezených možností. A jak dobře se všem lidem vede! Když nejsem nikam pozvána, jdu se najíst za několik centů do jednoho z mnoha automatů, ale co tam všechno je! A jak čisté, upravené je všechno[.] – Je tu sterý výběr, pro všechny chuti, a je zábavné vidět, jak si každý sestavuje své menu na tácu jinak. A jak dobře vychovaný sedí i dělník, černoš, Číňan u jednoho malého stolu stejně jako nejelegantnější Američanka, ve svém drahém kožichu. Obchody na 5. a Park Avenue jsou to nejskvostnější, co si lze představit. Večer chodím pomalu ulicemi a užívám si veškeré bohatství obrazů, stříbra, porcelánu, nábytku, starých knih, atd.*“ (č. 10).

Evropanovi nejbližší byl podle Železné-Scholzové Washington se svými (pseudo) klasicistními veřejnými budovami, působivými muzei a nádhernými parky (č. 11). Pravým opakem pro ni byl New York: „*(...) jezdím denně hodinu automobilem s jedním lékařem po těchto fantasticky širokých silnicích. 12proudových! (...) Ateliér mám v největší vřavě, ve 12. patře*“.

Vedle měst ale sochařka navštívila i americký venkov, kde prokázala nevšední cit pro přírodu a krajinu: všímala si stromů (katalpy), keřů (vavříny, volně rostoucí rodo-

¹³ O jejím americkém pobytu referovala řada tuzemských i zahraničních novin, zprávy o něm se objevují i v korespondenci Marie Stony. – Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Marie Eugenie Delle Grazie, dopis Marie Stony Marii Eugenii Delle Grazie z 6. 1. 1926, H. I. N. 86730.

dendrony), květin, zvířat (kolibříci) i zvláštností podnebí. Krajina jí na mnoha místech připomínala Evropu: v zázemí pennsylvánského New Hope se cítila jako v okolí Opavy, jezera amerického severovýchodu jí připomínala krajinu u Wörthersee, jindy měla pocit, že projíždí Štýrskem. Jen skvěle autostrády a nepřerušovaný proud automobilů ji nenechával na pochybách, že se nachází v USA (č. 20).

Američany viděla Železná-Scholzová jako pracovitě (*každý pracuje a koná s vnitřním ohněm, sednout si v klidu a zírat do slunce, to tady neexistuje*, č. 10), schopné se nadchnout (č. 11). To Američané dělali Ameriku mladou, dynamickou, plnou životního elánu, který nechyběl ani lidem ve vyšším věku. V této souvislosti Železná-Scholzová podotýká: „*Ted zjišťuji, že má matka měla také toto šťastné přitakání životu, vlastně by se do Ameriky hodila více než já.*“ (č. 26) Ale vnímala i odvrácenou stranu mince: všeobecnou honbu za ziskem, nakládání s uměním jako s byznysem (č. 14), přepjatost reklamy, teatrálnost (č. 20), zanedbávání duševního rozměru života: „*Je např. smutné, jak málo knih je ve většině domů. Potřeby myšlení se uspokojují 30 a 50 stran tlustými novinami, těmi nejbanálnějšími přednáškami v rádiu – v každém domě jsou nejméně 2–3; – [Zdejší] hluk je pro naše uši zničující, ale i na to je třeba si zvyknout*“ (č. 15). Klid a duchovní útěchu nacházela ve víře. V Americe přilnula k hnutí Křesťanské vědy (*Christian Science*), založenému roku 1879 Mary Baker Eddy (č. 15 a 22). Zda v případě příklonu Železná-Scholzové ke *Christian Science* šlo o „konverzi“ s dlouhodobějšími důsledky, nelze na základě dochované korespondence říci. Snad pro ni nauka syntetizovala vlivy, které na ni v životě působily: jako dcera otce-katolika a matky-evangeličky byla vychovávána v katolické víře, ale v roce 1898 přestoupila k evangelické církvi a v Římě je pohřbena na evangelickém hřbitově.¹⁴

Přes veškeré výhrady se Helena Železná-Scholzová v USA na rozdíl od poválečné Evropy cítila bezpečně, přesvědčená o absolutní osobní svobodě člověka. Ačkoli s nostalgii vzpomínala na předválečnou Evropu, odjízďela z Ameriky s pocitem nedocenitelné zkušenosti: „*Přesto mě pobyt [zde] velmi obohatil, neboť tady je jiný svět, a pravděpodobně svět budoucnosti.*“ (č. 26) Závěrem dodejme, že USA prokázaly svou dynamiku i tím, že ovlivnily zbytek sochařčina života, stráveného už opět v Římě. Její adresou zůstala via Margutta 54, ale dříve malebná bohémská ulička malířských a sochařských ateliérů, obchodníků se starožitnostmi, „*opředená poezii uměleckého života*“,¹⁵ se změnila na zónu luxusních apartmánů. K proměně přispěl film *Prázdniny v Římě* (1953), jehož hrdina bydlel na via Margutta 51. Díky němu se z ulice stalo kultovní místo, přišla ale o své kouzlo, které sem přivedlo v roce 1923 Helenu Železnou-Scholzovou.

II. Edice

Ediční poznámka

Zveřejněná korespondence představuje kompletní konvolut 28 dopisů, dochovaných v pozůstalosti Rudolfa Jeremiase Kreutze, která je uložena jako součást sbírky rukopisů ve Wienbibliothek im Rathaus.¹⁶ Text je transkribován bez dalších úprav, zkratky jsou rozepisovány v hranatých závorkách. Nejsou rozepisovány zkratky *etc.*, *z. B.*, *d. h.*, *U. S. (A.)*, *Č. S. (R.)*, *R. F. D.* (Rural Free Delivery). Pisatelčiny věcné omyly jsou vyznačeny, nejsou opravovány četné gramatické chyby (*dein Brief hat mir sehr traurig gemacht* ad.) a odchyl-

¹⁴ Moravský zemský archiv v Brně, Sběrka matrik, sign. 7773, s. 210; Sebastian RAHTZ (ed.): *The Protestant Cemetery Catalogue*, č. 1863, s. 400 (přístupné online: <http://www.acdan.it/protcem/work/cem.pdf>).

¹⁵ Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 1248/10, Sign. 4.2 (Kritiken zur Arbeit der Bildhauerin Helene Scholz-Zelezny).

¹⁶ Kreutzovy dopisy Železná-Scholzové nebyly doposud objeveny.

ky od německého pravopisu (*Komunismus* x *Kommunismus* apod.), není doplňována chybějící interpunkce. Slova podtržená v rukopise jsou podtržena i v přepise, kurzivou jsou vyznačeny předtištěné hlavičky. V poznámkách jsou uvedeny bližší údaje jako životní data apod. ke zmiňovaným osobnostem s výjimkou všeobecně známých (Stefan Zweig, Theodor Herzl, Emile Verhaeren apod.).

Dopisy Heleny Železné-Scholzové Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi

1. [Praha], 10. 1. 1946

10/1 [19]46

Mein lieber Freund,

Wie oft werden sich unsere Gedanken in den Wolken irgendwo getroffen haben – seit dem letzten Mal daß wir uns geschrieben. Ich hoffe von ganzem Herzen es geht Ihnen allen so gut als möglich, Sie leiden nicht durch Kälte u[nd] Hunger.

Wir haben eine schwere Zeit gehabt, aber jetzt arbeite ich in meinem Raum, den mir eine liebe Engländerin zur Verfügung stellte u[nd] bemühe mich das innere Gleichgewicht wieder zu finden – denn man war doch ganz verstört u[nd] verzweifelt. Třebovice ist vollkommen zerstört, verbrannt, ausgeraubt, mit einem Wort vernichtet. Der Krieg wütete 8 Tage gerade im Park u[nd] Hof – Erinnern Sie sich noch an den schönen alten Park, an unsere „Perspektivlaube“? Jetzt hoffe ich nur, daß Atelier u[nd] Wohnung wenigstens in Rom erhalten sind u[nd] daß wir in diesem Jahr hinunter gelangen können. Hier hält mich wirklich nichts mehr. Alberts Tochter¹⁷ schreibt aus B[uenos] Aires, wir sollen herüber – aber zu so einer Auswanderung fühle ich nicht mehr genug Energien. Mein Mann leidet sehr durch diese ganzen Verhältnisse, es ist erklärlich. Sobald es eine Postverbindung geben wird schreibe ich gleich u[nd] hoffe dann auch Nachricht von Ihnen zu bekommen.

Viel liebes inniges Gedenken u[nd] herzliche Grüße Ihnen u[nd] Ihrer Frau –

In aller Treue

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Wie schön wäre es sich im Laufe des Jahres wiederzusehen, wir müssen fest daran glauben stick to the idea – dann wird es gelingen!

Heute am 12. kam Ihr lieber Brief nachgeschickt, Sie scheinen gar nicht „im Bilde“ über die Lage! Von hier geht noch keine Post. Warten Sie weitere Nachrichten ab, nicht Třebovice mehr schreiben!

2. [Praha], 16. 4. 1946

16/4 [19]46

Mein lieber Freund,

Es sind Monate vergangen seitdem ich Ihnen schrieb u[nd] ich Ihren Brief erhielt. Hoffentlich geht es Ihnen allen so gut als möglich, – die Zeiten sind ja furchtbar schwer u[nd] jeder von uns muß alle seine Energien, seinen Glauben an das Gute u[nd] Wertvolle schützen u[nd] noch mehr entwickeln –

Ich hatte mich so gefreut zu hören, daß Sie arbeiten, sicher erscheinen jetzt bald Ihre neuen Sachen, wie schön! Und wie dankbar werden Sie beide dem Schicksal sein, daß Ihr Heim nicht zerstört wurde. Wir sind so ganz ohne „in der Luft“; – als Student liebt man diese Tatsache – aber heute ist es sehr schwer all diese Unsicherheit der Gegenwart, den Verlust des Materiellen Besitzes zu ertragen.

Nun leben wir schon 1 Jahr in dem Hotelzimmer, die Nachrichten aus Tr[ebovice] sind wüst.

Ich arbeite u[nd] wäre in andauernder guter Stimmung dazu, wenn nicht immerfort Störungen aller Arten, u[nd] leider nicht angenehmer kämen. Aus Rom hören wir wenig, ich weiß nur daß mein Atelier geschützt wurde – in der Wohnung scheint Vieles verschwunden zu sein – das ist sehr traurig für uns, denn wahrscheinlich wird alles Notwendige an Kleidern, Wäsche etc. gestohlen sein.

Wie gern möchte ich Sie wiedersehen, aber wo u[nd] wann wird dies möglich sein?

---

¹⁷ Liselotte Scholz (de Rossmann) (1915?–?), dcera Siegfrieda Alberta Scholze (1884–1939), neteř Heleny Železné-Scholzové.

Sobald die Verhältnisse in Italien möglich sind, u[nd] wir Pässe bekommen wollen wir hinunter. Meine lieben Schülerinnen wollen ich soll nach U. S. A. – aber dazu fühle ich augenblicklich auch nicht genügend Willenskraft – vielleicht erlange ich sie noch, trotzdem die Jugend vorüber.

Alle herzlichen Wünsche Ihnen u[nd] Ihrer Frau – ein fröhliches Ostern in diesem herrlichen Frühjahr!

In alter Erinnerung Ihre getreue

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Adresse:

Paní Helena Železná

Hotel Ambassador Praha

3. Praha 10. 8. 1946

Praha 10/8 [19]46

Hotel Ambassador

Mein lieber Freund,

seitdem ich Ihren Brief erhielt, er war 3 Wochen wieder unterwegs, will ich Ihnen täglich schreiben. Eigentlich erwarte ich immerfort irgendwelche Entscheidungen über unsere Zukunft – aber es giebt noch nichts Neues – nur daß ich vor einem Berg von Schwierigkeiten stehe u[nd] diese erst überwunden werden müssen bevor wir eine neue Lebensperiode beginnen können.

Was Sie über Wien sagen ist so unendlich traurig, ich sah Bilder vom geliebten Stefansdom die ganz erschütternd sind. Und wie sieht erst ganz Italien aus! Die Engländer gaben ein Heft heraus mit den Aufzeichnungen der vernichteten Kunstwerke; ich werde die Städte nicht wiedererkennen und nur mit Thränen, voll tiefster Trauer diese Orte wiedersehen, – eigentlich wäre es besser, gar nicht mehr hinzureisen u[nd] sie so in der Erinnerung zu bewahren, wie sie Jahrhunderte lang waren.

Aus diesem Grunde möchte ich ~~am Liebsten~~* nach U. S. A. – meine vielen Schüler u[nd] Auftraggeber, die uns jetzt so rührend Futterpakete senden, seitdem sie wissen, wie wir allen Besitz verloren haben, reden uns sehr zu, hinüber zu gehen – nur ist die Einreisebewilligung furchtbar schwer zu erlangen –

Ich bliebe freilich viel lieber in unserem armen Europa, denn ich kenne ja U. S. A. sehr gut u[nd] weiß wonach wir – Sie u[nd] ich – uns dort immer sehnen werden – aber ich muß Geld verdienen u[nd] hier bei uns ist dies unmöglich – die Gründe werden Sie ja wissen. Vor 2 Jahren um diese Zeit waren wir noch in Třeb[ovice] u[nd] ich war überzeugt, daß Sie u[nd] Ihre Frau gleich nach dem Kriege hinkommen würden. – Nach all dem Furchtbaren, was wir seitdem erlebten, hat das Dasein einen ganz andern Sinn u[nd] Wert – Ihre Worte: „gut sein ist alles“ haben mich keinen Tag verlassen, u[nd] täglich denke ich auch an *Sie* mit den innigsten Wünschen. Wie schön wäre es, sich in Rom zu sehen u[nd] einige Monate in der ganz wunderbaren Atmosphäre zusammen zu verbringen – denn diese ist dort „ewig“ u[nd] nichts kann sie vernichten. Hoffen und Vertrauen geben unendliche Stärke – u[nd] bringen auch Erfüllungen, mein lieber Freund aus unserer Maiglöckchenzeit! Also stark bleiben!

Wie gern kämen wir nach Salzburg – unmöglich der Pässe wegen. In alter Erinnerung immer Ihre

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

* nicht „am Liebsten“ aber gezwungener Weise!

4. Praha 27. 10. 1946

Praha 27/10 [19]46

Mein lieber Freund –

durch ein ganzes Leben, trotz dem jahrelangen Schweigen zwischen uns! Die Gewißheit ist so schön u[nd] ermutigend in diesen schweren Zeiten, daß eine echte Freundschaft durch nichts auseinander geschnitten, vernichtet werden kann – u[nd] wenn es dem Allmächtigen gefällt, können wir noch einmal schöne gemeinsame Stunden – auch Tage verbringen – Irgendwo – u[nd] irgendwann, wenn es auch heute noch kaum möglich erscheint! In dieser bösen Gegenwart hat mich – und meine wunderbare Gabe des festen Hoffens, des Vertrauens in die Allmacht des Guten aufrechterhalten u[nd] tatsächlich können wir auch innigst dankbar sein für allen Schutz, alle Hilfe jeglicher Art, die

wir von fernen Freunden aus England, Schweden u[nd] U. S. A. genossen haben. Mit Schnecken-schritt gelingt es jetzt langsam alle nötigen Papiere für New York zu beschaffen u[nd] hoffentlich kann ich bald abreisen. So gern möchte ich noch vorher nach Rom, um zu sehen, was gerettet ist von unseren Sachen, u[nd] ob ich Hoffnung haben kann im Frühling dort wieder leben zu können. Und wie gern führe ich über den Brenner, um Sie dann, wenn auch nur kurz – zu begrüßen! Aber die Verbindung ist elend, der bessere Zug ist über Chiasso, so würde ich wahrscheinlich über die Schweiz hinunter. Doch das hängt alles davon ab, ob ich rechtzeitig die Einreisebewilligung nach Italien bekomme, (habe seit 6 Wochen schon angesucht) – sonst muß ich eben direkt nach U. S. A., da dort vielerlei Arbeit auf mich wartet u[nd] ich keine Zeit verlieren kann. Doch genug über mich – ich denke täglich mit so innigen Wünschen an Sie, die Ihnen sicher helfen werden diesen hoffentlich letzten Winter in den Bergen gut zu überstehen. So viel wir hören geht es in Wien aufwärts, Gott sei Dank u[nd] in einem Jahr wird sicher schon das Leben dort möglich sein.

Wie gut u[nd] wahr Ihr Artikel in der Liga – – Aber mein lieber Freund denken Sie nicht an „Alter“. Innerlich, die Seele, der Geist, das Gemüt, das Herz, der Gedanke oder wie immer Sie das Unmaterielle Ewige in uns nennen wollen altert nicht – es entwickelt sich nur „it unfolds“ also halten wir den unnützen Begriff des Alters (365 Tage ein Jahr!) Fern von uns – „There is no limitation in the unfoldment of our spirit“ –

Wenn es ginge würde ich Ihnen sehr gerne eine meiner Terrakotten von diesem Jahr senden; ich kann sie wegen Mangel an Geld nicht ein x photographieren lassen! Wäre es nicht eine wunderschöne Gabe des Schicksals, wenn ich ein x Gelegenheit hätte Ihre Büste zu machen? Wenn ich mich an die Zeiten erinnere, als ich die 2 kleinen Statuetten von Ihnen machte, sehe ich auch Třeb[ovice] wieder – u[nd] ich gebe mir doch alle Mühe nicht mehr davon zu denken, denn es ist endgültig verloren. Die Nachricht vor Kurzem war ein Faustschlag ins Gesicht. – Sobald meine Pläne geklärt sind schreibe ich wieder.

Alles Liebe Ihnen u[nd] Ihrer Frau. Ich drücke Ihre Hand in alter Treue

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

5. Praha, 23. 11. 1946

H[elena] Železná
Hotel Ambassador
Praha

Mein lieber Freund,

meinen Brief vor 3 Wochen zirka haben Sie wohl erhalten. Heute nur diese Karte, um Ihnen zu sagen, daß ich am 6./12. abreise u[nd] zwar zuerst auf 5 Tage nach Zürich, dann nach Rom, wo ich wohl über Weihnachten bleibe – dann direkt nach London. Leider konnte ich die Reise nicht über Öster[reich] machen, um Sie wiederzusehen – Schade daß Sie nicht gerade Ihre Vorträge in der Schweiz haben! – Aber Schreiben Sie mir auf jeden Fall hin an die Adresse von Prof. Augusto Giacometti¹⁸ – Zürich Rämistrasse 5, so daß ich doch noch Nachricht von Ihnen bekomme. Auf der Rückreise von Rom nach Weihnachten dürfte ich mich nochmals dort aufhalten, falls Aufenthaltsbewilligung erhalte. Hoffe daß es Ihnen u[nd] Ihrer lieben Frau gut geht, u[nd] der Winter so kurz als möglich verläuft. Unendlich dankbar können Sie sein, Ihr Heim zu besitzen – das denke ich immer wieder. Trotzdem ich mich unendlich auf Rom freue, weiß ich daß mich sehr traurige Eindrücke erwarten –

Herzlichen Händedruck

H[elene] Ž[elezny] S[cholz]

6. Curych, 8. 12. 1946

Zürich 8/12 [19]46¹⁹

M[ein] I[ieber] Fr[eund] Leider bekam ich in Pr[ag] keine Antwort mehr auf meinen Brief u[nd] Karte. Gott sei Dank bin ich hier gelandet, fahre morgen nach Rom, bleibe über Weihnachten dort

¹⁸ Augusto Giacometti (1877–1947), švýcarský malíř.

¹⁹ Pohlednice Zürich. Großmünster, St. Peter und Fraumünsterkirche.

u[nd] bin 27. wieder für 1 Tag hier – dann London u[nd] am 11/1 segle ich übers Meer. Schreiben Sie mir noch hierher Hotel Central oder: % Mrs. Scholz-Howard²⁰ 269 Dukes Avenue Theydon Bois Essex England.

Alle besten Wünsche für Weihnachten u[nd] das neue Jahr! Wie gerne wäre ich noch zu Ihnen gekommen – aber hoffentlich giebt es im Laufe dieses Jahres doch ein Wiedersehen, habe die Absicht auf jeden Fall nach Europa zurück zu kehren – In alter Treue Ihre H[elene] Ž[elezny] S[cholz].

7. Řim, 23. 12. 1946

[Roma] 23. 12. [19]46

Herzlichste Grüße aus meinem geliebten Rom – diese herrliche Treppe²¹ gehe ich seit 20 Jahren auf u[nd] ab aus d[er] Wohnung in mein Atelier. Letzteres ist gerettet, aber sonst ist wenig geblieben, alle Kleider, Wäsche, Silber gestohlen u[nd] Möbel schrecklich zerstört. Habe in diesen 10 Tagen Kraft gesammelt für die Arbeit in U. S. A., hoffe aber sehr sobald als möglich hierher zurückzukehren. So wohltuend, der blaue Himmel, die Meeresluft u[nd] die grünen Pinien, Zypressen u[nd] Lorbeerbäume.

Alles Beste zum neuen Jahr

H[elene] Ž[elezny] S[cholz] neugeboren!!

8. Londýn, 10. 1. 1947

10/1 [19]47²²

M[ein] I[lieber] Fr[eund]

Herzlichen Dank für die lieben 2 Briefe, schreibe ausführlich vom Schiff – reise morgen nach einigen sehr genußreichen Tagen in England. Hoffentlich erholen Sie sich bald, das ist ja ein schreckliches Weihnachtsfest für Sie gewesen. Innigstes Gedenken! Freue mich so sehr auf Ihr Buch. Adresse %Mrs. John Barry New Hope Pennsylvania

Straße ist: R. F. D. # 1

Immer Ihre getreue H[elene] Ž[elezny] S[cholz]

9. paluba lodi Queen Elizabeth, 17. 1. 1947

% Mrs. John Barry
New Hope
Pennsylvania
R. F. D. # 1
U. S. A.

17/1 [19]47
Cunard White Star
R. M. S. „Queen Elizabeth“

Mein lieber Freund,

trotzdem der Ocean sehr bewegt ist, will ich Ihnen doch vor dem Betreten Amerikas noch einen herzlichen Gruß senden, Ihnen sagen, wie sehr ich Ihnen alles Beste wünsche, um den Winter gut zu überstehen u[nd] neue Energien zu entwickeln. Wie traurig u[nd] aufregend waren Ihre Weihnachten. Seit all dem Schweren, was wir durchlebten, fühle ich jede Sorge, jeden Schmerz der Freunde wie meine Eigenen – aber ich weiß auch, daß alle guten, helfenden Gedanken eine große aufbauende Kraft haben. Und diese umgeben Sie immer – bis zu unserem Wiedersehen! Ja, hoffentlich gelingt es mir, daß ich schon nach einigen Monaten zurück nach Rom kann – dort fühle ich mich wirklich eingewurzelt, u[nd] mit schwerem Herzen reiste ich ab. Aber es mußte sein – somit keine Zeit mit Wehmut zu verlieren. Auf der Reise durch Europa schien mir die Schweiz das wahre Paradies, Paris in seiner faszinierenden immer gleichen Atmosphäre – London in schwüler Gewitterstimmung trotz seiner überwältigenden Größe u[nd] Macht. – Der vorkriegshafte, unbeschreibliche Komfort, die

²⁰ Švagrová Betty Howard, manželka Helenina bratra Siegfrieda Alberta.

²¹ Pohlednice Roma, Piazza di Spagna e Chiesa della Trinità dei Monti.

²² Pohlednice Westminster Bridge & Houses of Parliament London.

Üppigkeit der Nahrung, das uns bereits ganz ungewohnte Bedientsein im Übermaß auf diesem Schiff bedrückt mich mehr als ich all dies genieße – u[nd] ich muß fortwährend an unser armes Europa denken, so zerstückelt u[nd] verhungert. Hier giebt es Reisende aus allen Erdteilen, wohlgenährte materielle Menschen – für Kunst u[nd] Geist giebt es wohl wenig Verständnis unter ihnen. Herzlichste Grüße Ihnen u[nd] Ihrer Frau.

Immer Ihre getreue

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

10. New York, 27. 3. 1947

New York 27/3 [19]47

Mein lieber Freund,

gestern erhielt ich Ihren Brief vom 11/2 mit dem schönen Buch u[nd] in meinem Atelier, gegenüber dem Central Park u[nd] dem Monument von Columbus habe ich mit Freude u[nd] in inniger Erinnerung an unsere Jugend eine ruhige Stunde genossen. Ja, diese letzten 2 Monaten waren toll ausgefüllt mit 1 000erlei neuen Eindrücken, ich habe oft an Sie gedacht, u[nd] hätte der Tag 48 Stunden, hätte ich auch Zeit Ihnen öfter zu schreiben, wie ich es gern möchte. Aber so ist wirklich jede Minute besetzt, u[nd] zwar immer schon 1 Woche vorher! Ich bemühe mich aber nie zu hetzen, meine Ruhe zu bewahren u[nd] kann auf diese Art eine Menge leisten, ohne nervös zusammen zu brechen, wie sehr Viele hier. Leider habe ich eben erst begonnen Aufträge zu bekommen u[nd] kann ihnen nicht aus eigener Tasche ein Paket Zigaretten etc senden. Aber ich telefonierte heute gleich mit dem Pen Club, sprach mit einer sehr netten Stimme (es ist übrigens so wohltuend diese allgemeine Liebenswürdigkeit von allen Menschen gegen einander) – u[nd] sie versprach mir sofort ein Paket an Sie zu senden, obgleich sie ihr Geld schon fast ganz ausgegeben haben. Ich sandte ihr schriftlich Ihre Adresse mit einer Beschreibung Ihrer Lage grau in grau geschildert! Ich bin glücklich, daß es mir so schnell gelang, den Pen Club zu finden! –

Der Gedichtband ist mir so lieb, denn die Striemen²³ sind ja weiß Gott wo geblieben, nun liegt wieder ein Werk von Ihnen an meinem Bett, einige der Verse sind mir so nah – u[nd] der Klumpen Plastilin wird mich immer von neuem ergötzen, so echt empfunden! –

Alle Beschreibungen von Amerika im Allgemeinen, von New York im Besonderen geben einem nicht das, was man selbst erlebt. Ich reise viel herum in diesen fabelhaften Eisenbahnwagen, besuche Bekannte, die mich riesig verwöhnen, in ihren so komfortablen Wohnungen – manche wie in New Hope wohnen in kleinen Häuschen, die 200 Jahre alt sind, d[as] h[eißt] nur die Mauern, denn sonst ist alles auf das modern Praktischeste hergerichtet, mit allen amerikanischen Möbeln, reizend u[nd] stimmungsvoll. Hier war ich die ersten Tage natürlich etwas betäubt, starrte immerfort in die Höhen u[nd] suchte die herrlich in den Himmel ragenden Skyscraper – die nachts ganz phantastisch wirken, diamantenbesetzte Wände, unendlich hoch ragende Burgen der Neuzeit. Unser liebes, altes armes Europa erscheint mir wie ein winziger Schmuckkasten, aber voll der herrlichsten Schätze trotz aller Zerstörung – u[nd] doch viel wertvoller für unsere Seelen, als diese Welt mit allen Übermaßen. Aber ich bin doch begeistert über diese gesunden Kräfte, die sich hier entwickeln können – es ist wirklich das Land der ungeahnten Möglichkeiten. Und wie gut geht es *allen* Menschen! Wenn ich nicht eingeladen bin gehe ich in einen der vielen Automaten für einige cents essen, aber was giebt es dort alles! Und wie rein, wie gepflegt alles – Es giebt 100erlei Auswahl, für alle Geschmäcke, u[nd] es ist amüsant zu sehen, wie jeder sich sein Menu verschieden zusammenstellt auf seinem Tablett. Und wie wohlherzogen auch der Arbeiter ist, der Neger, der Chinese sitzt am gleichen kleinen Tisch wie die eleganteste Amerikanerin in ihrem wertvollen Pelzmantel. Die Geschäfte der Park u[nd] der 5th Avenue sind das Prunkvollste, was man sich vorstellen kann. Ich gehe langsam durch die Straßen abends u[nd] genieße alle diese Schätze an Bildern, Silber, Porzellanen, Möbeln, alten Büchern, etc. –

Das Metropolitan Museum hat sich in den letzten 20 Jahren sehr bereichert, schöne Neuerwerbungen u[nd] echte aus Italien u[nd] Spanien, auch ein Hochgenuß für mich.

Meine Photos der Arbeiten haben großen succes u[nd] es ist nur schade, daß ich keine Originale mitbringen konnte, zum Ausstellen. Meine erste Büste war ein berühmter Journalist Franklin

---

²³ Rudolf Jeremias KREUTZ, *Striemen*, Darmstadt 1932.

Adams,²⁴ den ich seit Jahren kenne – er ist von einer betäubenden Häßlichkeit, aber da er sehr intelligent ist, konnte ich das geistige Element herausfinden u[nd] so ist die Büste zum Glück sehr gut geworden. Eben vollendete ich „Hände“, deren Besitzerin wie eine Araberin aussieht u[nd] sie sind ein Geburtstagsgeschenk für ihren Mann. Morgen beginne ich 2 Kinderportraits u[nd] nach Ostern gehe ich nach Baltimore, auch um Büsten zu machen. Hoffentlich gelingt es mir etwas zu verdienen, um so bald als möglich wieder nach Rom zurückzukönnen. Ich muß sehr streng mit mir sein, daß ich kein Heimweh nach Italien bekomme – zum Glück ist die Luft von New York so angefüllt mit Energien, daß ich nie müde bin u[nd] also auch nicht traurigen Stimmungen ergebe. Es giebt eine schöne ruhige Kirche in der 5th Avenue, mitten in dem rasenden Straßengewirr mit blauen leuchtenden Fenstern im gothischen Gewölbe. Dort sitze ich oft u[nd] finde Harmonie, Vertrauen – denke auch an Sie immer mit vielen guten Wünschen. Hier denkt niemand an „Alter“ u[nd] „Altwerden“. Denn jeder arbeitet u[nd] leistet mit innerem Feuer, sich zur Ruhe setzen u[nd] nur in die Sonne schauen, das giebt es nicht. Dadurch bleibt man jung, elastisch u[nd] widerstandsfähig. Bitte, mein lieber Freund, denken Sie nicht an die Summe der 365 Tage, die seit Ihrer Geburt vergangen sind, u[nd] bleiben Sie jung – das sind Sie, weil Sie ein Künstler sind, also nicht mehr über Alter sprechen! –

Der k. u. k. Roman²⁵ ist ausgezeichnet, ich lachte so herzlich – wie weit ist all das zurück.

Diese Neue Welt ist so verschieden, ich stehe mitten darin u[nd] liebe sie auch, weil sie voll neue Schönheiten u[nd] neue Ausdrucksmöglichkeiten ist, aber nahe dem Herzen bleibt doch die Vergangene – die, in der Maiglöckchen blühten, man sich nach Wiedersehen sehnte – in Brüssel, Florenz – Rom arbeitete – Reisen machte – ja, Hamburg – Hildesheim, diese schönen Orte so zerstört heute. – –

Ich bewundere Ihre Frau u[nd] grüße sie herzlich. Wie schwer muß es für sie sein, alles Nötige zu besorgen. Hoffentlich bringt dieser Brief Ihnen noch vor Ostern die herzlichsten Grüße u[nd] Wünsche. Jetzt kommt der Sommer u[nd] alles Böse der letzten Monate werden Sie schnell vergessen.

Vielleicht sind wir nächsten Winter zusammen in Rom, warum nicht? Das wäre wunderschön!

Mein Mann hat noch keinen Paß leider u[nd] ist bei einer Freundin in Olmütz, aber fühlt sich sehr einsam, meine Berichte sind die einzige Zerstreuung. Dazu laute Unannehmlichkeiten wegen Trëb[ovice] etc. Hoffe nur, er kann bald über die Grenze. Geben Sie mir beide Hände, ich drücke sie in Treue u[nd] Freundschaft.

Ihre H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Meine Adresse bleibt % Mrs. John Barry New Hope, R. F. D. # 1 Pennsylvania

11. New York, 25. 5. 1947

d[er] Z[eit] New York Pfingstsonntag 1947

Mein lieber Freund,

Ihren Brief erhielt ich vor einigen Tagen in Baltimore, wo ich ein Portrait machte u[nd] war traurig, daß mein Brief sie so lange nicht erreicht hatte. Hoffe nur er kam an, u[nd] auch das Paket mit Zigaretten wird bald ankommen, vom Penclub abgesandt. Leider verdiene ich selbst so wenig, u[nd] kann noch keine Hilfe in unser armes geliebtes Europa senden. Die Verhältnisse sind sehr schwierig für Ausländer, ich habe noch keine offizielle Arbeitserlaubnis, hätte die Möglichkeiten jetzt schön zu verdienen – u[nd] muß ja warten. Wie die Zukunft sich weiter gestalten wird ist noch dunkel, u[nd] obgleich ich schöne Erfolge habe, weiß ich nicht, ob ich eine weitere Aufenthaltsbewilligung bekomme. Wenn nicht, möchte ich im Herbst gern in Rom landen, aber wer weiß wie die politischen Verhältnisse bis dahin dort sind. Un[ser]? – odtrženo) Leben ist ein wahrer „Kampf ums Dasein“ geworden – [für? – odtrženo) all die Freundschaft die ich hier genieße, bin ich unendlich dankbar, aber es lastet schwer auf mir, daß mein Mann noch immer nicht über der Grenze ist. Dort, wo Sie und ich glücklich unsere Maiglöckchenjahre verbrachten ruft mich nichts mehr zurück.

28/5 New York. Ich fand keine ruhige Minute mehr seit Sonntag, um weiterschreiben – habe jetzt eine Ausstellung meiner hier entstandenen Arbeiten in dem kleinen Atelier, 8. Stock, wo ich vom Fenster den grünen Central Park sehe – u[nd] die Statue von Columbus. – 2 Nachmittage kamen Bekannte mit ihren Freunden, das nennt sich publicity, u[nd] bewunderten sehr, die Amerikaner sind

²⁴ Franklin Pierce Adams (1881–1960), americký novinář a překladatel.

²⁵ Rudolf Jeremias KREUTZ, *Der befohlene k. u. k. Roman* (1929/1932), nevydáno?

ja so begeisterungsfähig! Habe die Büste von Franklin P[ierce] Adams, eines der bekann[te]sten Journalisten, ein furchtbar häßlicher aber interessanter Kopf, die Sängerin Novotná,²⁶ Kinderportraits u[nd] die Hände einer schönen Amerikanerin. Heute wird alles photographiert u[nd] sobald ich die Arbeitsbewilligung habe wird über mich geschrieben. Hier lernt man kennen wie wenig diese sogenannte publicity mit wirklicher Kunst zu tun hat – aber da ich ja vor allem jetzt Geld verdienen muß, sind alle diese Schritte notwendig. Um wie viel lieber würde ich nur einsam u[nd] still in meinem römischen Atelier weiterschaffen. Der Kontakt mit den verschiedenartigsten Menschen u[nd] Rassen hier ist allerdings sehr anregend u[nd] interessant. Eine ganz bedeutende Chinesin kenne ich, die mit einer leisen Geringschätzung immer von der Lebenseinstellung der Europäer u[nd] Amerikaner spricht. – Letzthin machte ich eine Kinderbüste in Baltimore, wo mich auch alle mit unendlicher Gastfreundschaft aufnahmen. Ich lebe seitdem ich hier bin immer nur bei Freunden, wie in einem Hotel – so war ich auch in Washington, eine ganz wunderbare Stadt mit den herrlichen Parks, den klassisch nachempfundenen riesigen Staatsgebäuden, dem eindrucksvollen Museum, dessen innere Architektur eine überraschende Nachahmung von Pantheon in Rom zeigt. – Washington ist das Herz von U. S. A. Man spürt die ungeheuren Kräfte, Reichtümer u[nd] Zukunftsstärke dieses jungen Volkes, gebildet mit den besten Elementen aus Europa. Die Schlechten sind Unkraut u[nd] werden unterdrückt. Mein lieber Freund, wie schön ist der Sommer bei Ihnen! Überall sehe ich Maiglöckchen auf dem Lande hier u[nd] denke dann immer an Sie mit innigen Wünschen. Alles Herzliche Ihrer Frau. Ich schreibe bald wieder.

Immer Ihre H[elene] Ž[elezny] S[cholz]

12. Saugerties, 8. 7. 1947

Saugerties 8/7 [19]47

Mein lieber Freund,

Ihr Brief vom 20./5. erreichte mich nach 6 Wochen in New York u[nd] ich wollte gleich wieder schreiben, denn es ist mir so eine Freude, daß wir uns wieder gefunden haben! – Denken Sie, ungefähr zu gleicher Zeit, als Sie schrieben u[nd] die Maiglöckchen pflückten, tat ich das Gleiche auf dem Lande für Sie – ganze Teppiche von Maiglöckchen giebt es hier – aber ich verlor sie u[nd] konnte sie nicht mehr schicken. Nun bin ich auf dem Lande, bei einer Schülerin von vor 20 Jahren, die seitdem Schriftstellerin wurde – es ist ganz idyllischer Ort, auf einem Hügel steht das Haus, Nadelwald auf der einen Seite, davor ein Paradies von 1 000fältigen Blumen, auf der anderen Seite die weite Ebene, mit ganz wenig Häusern u[nd] einer Zickzackstraße zwischen den Wäldern u[nd] wenigen Wiesen, auf der ununterbrochen Autos hin u[nd] her sausen. Dieses stille Leben giebt mir mein intensivste Schaffenslust, u[nd] ich arbeite den ganzen Tag an Kompositionen, nach 4 Jahren das erste Mal, daß ich wieder in einer heiligen Stimmung bin!

In New York hatte ich eine kl[eine] Ausstellung der Portraits, die ich dort gemacht hatte, u[nd] ich kann mit den Erfolgen dieser Monate sehr zufrieden sein. Leider verdiene ich noch nicht viel, was mir ja die Hauptsache sein muß, – um nach Rom zurückzukommen.

Ich nehme an, daß Sie jetzt in Wien sind, u[nd] sicher froh sind Ihre Freunde wiederzusehen. Aber das geliebte Wien, mit all den tiefen Wunden muß einen sehr niederdrücken, der arme schöne Stefandom! Sonderbare Bäume giebt es hier, ein ganz phantastischer „Katalpa“ mit riesen herzförmigen Blättern u[nd] jetzt blüht er in 100erten schneeweißen Dolden, die einzelne Blüte ist wie eine Orchidee – dann blühen wilde Lorbeerbüsche überall in den Wäldern u[nd] an den Straßen wuchern wilde brennend rote Feuerlilien. Winzige Kolibris schwirren manchmal wie Schmetterlinge an mir vorbei, wenn ich auf dem Gras liege u[nd] gegen Osten in die endlose Ebene blicke –

Letzthin machte jemand Menge Photos von mir u[nd] den Kompositionen. Hoffentlich sind sie gelungen, schicke Ihnen dann ein Bild. Für die nächsten Wochen bereite ich nun eine Ausstellung vor, die ich machen muß, in New York, u[nd] dann beginnt wieder die intensive Zeit, wo man nur ein Glied in der endlosen Menschenmasse ist – ein harter Leben – hier fühle ich mich eins mit Gott u[nd] der Natur, noch ein Mensch aus dem Goethezeitalter –

Sie würden ganz stolz auf Ihre Freundin aus unserer Frühlingszeit sein, wenn sie sehen würden, wie geliebt, verehrt, bewundert sie ist, u[nd] ist doch ohne jeglichen materiellen Besitz! Bin tief dankbar

---

²⁶ Jarmila Novotná (1907–1994), česká operní zpěvačka a filmová herečka, od roku 1939 žijící v USA.

dem Schicksal, daß ich durch den Verlust von Třeb[ovice] ein Gleichgewicht der Seele gewonnen habe, und in der festen Überzeugung lebe: „gut sein ist alles“. Mein Mann ist noch immer in Oloomouc, unsere Papiere sind noch nicht in Ordnung, u[nd] es giebt Menge Schwierigkeiten für den Armen. Ich hoffe, daß ich im Herbst auch pekuniäre Erfolge habe, dann sende ich Menge Pakete allen Freunden, jetzt kann ich es nur den Notdürftigsten tun. Innigste Wünsche u[nd] Grüße Ihnen u[nd] Ihrer lieben Frau, bleiben Sie gesund, nicht rosten! Hier giebt es wirklich keine alten Leute, denn jeder ist tätig u[nd] leistet sein Bestes – Lassen Sie Ihre Hände herzlich drücken von Ihrer getreuen
Hellene Z[elezny] S[cholz]

13. New Hope, 20. 8. 1947

c/o Mrs. John Barry
R. F. D. 1
New-Hope
Pa
U. S. A.
20/8 [19]47

Mein lieber Freund,

hoffentlich erhielten Sie meinen Zigarettengruß vor einigen Wochen u[nd] ein Brief von Ihnen ist unterwegs. Ich sehne mich manchmal sehr von Ihnen zu hören in dieser Neuen Welt u[nd] heute Nacht hatte ich so einen lustigen Traum: – in einem richtigen großen amerikanischen Autobus saßen Sie u[nd] ich – es blieb stehen u[nd] Sie stürmten hinaus, einen Berg hinauf, Sie waren jung wie „damals“, trotzdem aber war ich erstaunt, daß Sie heute noch so laufen; ich lief Ihnen nach, plötzlich waren wir im tiefen Schnee, ich sah seine Weiße so deutlich u[nd] Sie warfen einen Schneeball auf mich! – Sonderbar, nicht wahr? –

Ich bin noch immer auf dem stillen Hügel, mit der Aussicht auf die weite Hudsonenebene u[nd] genieße die Ruhe, denn seit Tagen bin ich ganz allein, nur mit der Indianerin, die mich betreut. Bin in der gleichen intensivsten Arbeitsstimmung, 7–8 Stunden täglich; seit Rom zum ersten mal wieder, daß ich ganz ausgefüllt bin von meiner Kunst. Trotzdem habe ich viele Sorgen, unendlich viele Schreibereien an Behörden etc; Gott sei Dank bekam ich den working permit u[nd] auch die Aufenthaltsbewilligung. Für den Herbst u[nd] Winter habe ich die besten Aussichten Geld zu verdienen, aber wenn ich meinen Mann nicht herüber bekommen kann, muß ich schon bald nach Rom, denn dorthin wird er seinen Paß bekommen können, u[nd] ich will ihn nicht in dem Land lassen, wo wir so viel Fürchterliches erlebten. Es wäre schön sich bald wiederzusehen, u[nd] Sie müssen irgendwie fremde Valuta verdienen, um mit Ihrer Frau nach Rom zu gelangen. Von hier gesehen, sind die Verhältnisse in unserem alten Europa ganz deprimierend. Und hier wissen sie nicht wie glücklich sie sein mußten – es giebt sehr viel Unzufriedenheit – für uns unfäßlich. Kennen Sie die Bücher von Willem van Loon?²⁷ Ich wußte nicht, daß er Amerikaner ist, hier in der Nähe lebt²⁸ – aber jetzt seine beiden Bücher „Arts“²⁹ und „Lives“³⁰ zu lesen, mit seinen eigenen ausgezeichneten Illustrationen, da merke ich, wie er die Welt mit den hiesigen Augen sieht. Eigentlich sehr oberflächlich nach unserer Ansicht, aber das ist eben das 20. Jahrhundert u[nd] hier lebe ich wirklich darin.

Anfang September ist das idyllische Dasein, wie in der Vergangenheit, zu Ende u[nd] ich kehre in die vorwärtstreibende Gewalt von New York zurück, muß ein Atelier finden, Portraits machen, eine Ausstellung zusammenstellen, für die ich jetzt arbeite. Der Central Park von N[ew] York hat mich so gepackt, ich mache Kompositionen von den Menschen dort, den Felsen, Bäumen u[nd] immer als Hintergrund die in die Höhe ragenden Häusermassen. Die Leute hier sind begeistert u[nd] so hoffe ich damit Erfolg zu haben. Wie war es in Wien u[nd] wo werden Sie den Winter verbringen? Meine Freunde möchten, daß ich gar nicht mehr zurück kehre, aber ich lebe ohne Pläne, u[nd] bin nur voll

²⁷ Hendrik Willem van Loon (1882–1944), americký novinář a spisovatel.

²⁸ Van Loon zemřel už v roce 1944.

²⁹ Hendrik Willem VAN LOON, *The Arts*, New York 1937.

³⁰ TÝŽ, *Van Loon's Lives: Being a true and faithful account of a number of highly interesting meetings with certain historical personages, from Confucius and Plato to Voltaire and Thomas Jefferson, about whom we had always felt a great deal of curiosity and who came to us as dinner guests in a bygone year*, New York 1942.

Vertrauen, daß der Herrgott es gut meint, sonst hätte er mich schon vernichtet in jenen schauerlichen Tagen. Auch Sie, mein Freund, hat Er sehr gern u[nd] behütet Sie. Alles alles Liebe Ihnen u[nd] Ihrer Frau –

ich drücke innig Ihre Hände als Ihre getreue

H[elena] Železná
(so muß ich mich jetzt nennen)

14. New Hope, 12. 10. 1947

c/o Mrs. John Barry
R. F. D. # 1
New-Hope
Pa
12/10 [19]47

Mein lieber Freund,

es war schön 2 Briefe hintereinander von Ihnen zu bekommen – aber sie waren fast 2 Monate unterwegs. Zu gleicher Zeit kam einer aus Wien, Luftpost in 10 Tagen an! – Und aus der Č. S. R. gehen sie nur 5–6 Tage. Wie schrecklich schaut es in Europa aus, überall wird zu viel gesprochen u[nd] unterdessen geht die Zerstörung weiter. Daß es aber doch Ausnahmen giebt u[nd] Menschen, die an eine Auferstehung der guten Instinkte glauben, Menschen die kämpfen um das Gute, Wertvolle zu erhalten – die Kunst lieben – so wie Sie u[nd] alle Ihre Freunde, – das bedeutet Rettung aus dem Chaos trotz aller Schwierigkeiten. Mit Freude las ich darum auch den schönen Vortrag vom guten Buche u[nd] bin glücklich, daß Sie einen interessanten Sommer hatten. Ich bin nun seit 2 Wochen wieder in New York, wohne aber außerhalb bei Freunden, u[nd] fahre täglich mit dem Arzt 1 Stunde Auto über diese phantastisch breiten Straßen in die Stadt. 12reihig! Ein Rasenstreifen teilt die up and down rasenden Autos. Habe ein Atelier mitten im größten Trubel, im 12. Stock, aber nur für diesen Monat, da ich später nach Baltimore und Washington gehe. Nach dem herrlichen Sommer, den schöpferischen Monaten, hatte ich Riesenpech: 11 meiner 18 Kompositionen zerbrachen in 1 000 Scherben beim Brennen in einem Ofen, der mir empfohlen war – Zuerst war ich verzweifelt, dann sagte ich mir, es muß seinen Grund haben u[nd] war harmonisch again! Sobald ich Photos habe schicke ich Ihnen natürlich Welche, die Portraits die ich machte haben kein Interesse für Sie, – ich wollte ich hätte in der nächsten Zeit eine Menge zu tun.

So ganz ohne nichts, ohne Geld, ohne seine Werke beginnen zu müssen ist schwer, wie war es leicht in Rom! Mein schönes Atelier war jahrelang einer der Mittelpunkte internationaler Gesellschaft u[nd] ich verdiente massig. Heute bin ich bettelarm, ein Glück, daß die Amerikaner herzensgut sind, so vermisse ich nicht Geld als solches hier. Muß nur an die Zukunft denken u[nd] darum trachten es so schnell als möglich zu verdienen.

Künste, alle, werden hier wie busyness gehandhabt – zuerst ist man entsetzt, dann staunt man u[nd] macht mit. Ich bin erst beim Staunen!

Ja, ich bin noch „ungeklärte“ Č. S. Staatsbürgerin, glücklich diejenigen welche vor 6–8 Jahren herkamen – sind bereits U. S. citizens! –

Ich sende Ihnen dieser Tage ein kl[eines] Paket; eine Bekannte die Österreich liebt, gab mir 5 \$ u[nd] ich kaufe das, was Ihnen beiden lieb sein wird, Trock[en]eier, Zucker, Reis, Fett etc, und einen guten Trank für Sie abends vor dem Schlafengehen.

Bis März dürfte ich wohl hier bleiben, hoffentlich fällt Italien nicht um u[nd] ich kann dorthin zurück.

Freue mich auf Ihr Buch!

In Cairo ist Mr and Mrs John Taylor englischer General Consul u[nd] sehr liebe Freunde von mir. Sie lieben Österreich, sicher hat Ihr Stiefsohn sie schon gesprochen. Er soll sie von Mrs Železná grüßen! Bleiben Sie gesund, Gott schütze Sie mein Freund, heute der Selbe wie einst, u[nd] das ist mir ein beglückendes Bewußtsein – Ich drücke Ihre beiden Hände in treuem Erinnerung

H[elena] Železná –

c/o Mrs. John Barry
 R. F. D. 1
 New-Hope
 Pa
 17/12 [19]47

Mein lieber Freund,

Seitdem ich Ihren Luftpostbrief erhielt, will ich Ihnen jeden Abend schreiben, das Couvert an Sie liegt seit Wochen bereit, – aber ich fand nicht die stille Stunde, um mit Ihnen zusammen zu sein – traurig ist das. Mein Leben besteht aus 18 eng angefüllten Stunden, denn ich brauche nur 6 Stunden Schlaf seit dem ich hier bin, die Tage fliegen, u[nd] immer noch ist der Kampf ums tägliche Brot schwer. Nicht daß es mir schlecht ginge. Im Gegenteil, ich wohne immer bei Freunden, die mir rührend helfen die Wege zu glätten – aber trotzdem giebt es Klippen über Klippen zu übersteigen. Jetzt habe ich Gott Dank eine Lehrerstelle am Museum of Arts in Philadelphia bekommen, somit ist hoffentlich die Paß u[nd] Visumkomplikation ausgeschaltet u[nd] ich kann noch einige Monate hier bleiben. Denn mein Verdienst war bis jetzt minimal. Trotzdem ich schon Interviews in den Zeitungen habe, viel Tam Tam um meine Kunst gemacht wird wollen die Leute keine Preise bezahlen. Alles spricht von Inflation – hat Angst vor der Zukunft u[nd] giebt das Geld nur für materielle Genüsse aus. Es ist traurig wie wenig Bücher es z. B. in den meisten Häusern giebt. Die Bedürfnisse des Denkens werden durch die 30 u[nd] 50 Seiten dicken Zeitungen gestillt, durch die banalsten Vorträge das Radio – in jedem Hause giebt es 2–3 wenigstens; – der Lärm ist für unsere Ohren vernichtend, aber man muß sich auch an das gewöhnen. Ihren lieben Brief erhielt ich in Washington, wo ich ein Portrait machte – es ist eine herrliche, nobel angelegte Stadt, die Riesen Staatsgebäude in klassischem Styl geben einem den Eindruck des fabelhaften Reichtums u[nd] der Macht dieses Landes. Dann war ich wieder in der Nähe von New York, u[nd] fahre täglich, sowie auch jetzt mit dem Auto herein, nein nicht wegen Krankheit Gott sei Dank, aber mit dem befreundeten Arzt, der nach 1 Stunde autoführen sofort operiert! Diese Willenskraft hier ist fabelhaft. – Vorige Woche machte ich eine Statuettengruppe einer reizenden jungen Frau mit 2 Kindern auf einem Riesenbesitz bei Philadelphia. Sie ist Französin u[nd] war als junges armes Mädels einen Winter mit ihrer Familie in Rom. Damals hatte ich meine großen internationalen Samstag 5 o'clocks im Atelier – Heute hat sie einen der reichsten Amerikaner zum Mann u[nd] ich bin arm wie sie damals – So ändern sich rasch die Zeiten. Das Wichtigste ist aber, daß man sein inneres Gleichgewicht bewahrt, u[nd] nicht vergißt das: „Gut sein ist alles“ wie Sie es einmal so einfach u[nd] klar aussprachen. Man kann auch sagen „Liebe ist alles“. Ja, mein lieber Freund aus der fernen Maiglöckchenzeit, Ihr letztes Blüeml habe ich in einem Rahmen an das Strzebowitz Schloß angedrückt – es giebt mir so viel liebe lebendige Erinnerungen, wenn ich in einer ruhiger Minute vor dem Schlafengehen hinüberblicke –

Hoffentlich kam das Paket endlich an, nächster Tage sende ich wieder eins, u[nd] gab auch Ihre Adresse 2 Freunden in Baltimore u[nd] Philadelphia. Und ich wünsche aus tiefstem Herzen, daß Sie gesund bleiben, nicht zu viel frieren diesen Winter, u[nd] daß wir uns im nächsten Jahre wiedersehen! Schreiben Sie mir, was Sie am dringen[d]sten brauchen, ich werde das Möglichste machen, um es Ihnen gleich zu senden. Wenn ich nur endlich einige gutbezahlte Aufträge bekäme, dann könnte ich ja allen Freunden u[nd] Verwandten so viel mehr schicken. Ich sammle gebrauchte Kleider, Anzüge, Kindersachen u[nd] schicke alles hinüber – eben bereite ich ein solches Paket an Stolbergs (aus unserer Jugendzeit erinnern Sie sich an Fritz Stolberg?),³¹ die ohne nichts herausgejagt wurden u[nd] endlich in Deutschl[and] ankamen, fürchterlich ist dieser Haß zwischen den Völkern –

Mein Mann ist immer noch drüben u[nd] wartet geduldig auf meine Entscheidungen. Mit heißem Interesse verfolge ich die Verhältnisse in Italien, sollte sich die Gaspari Regierung³² sich halten wäre es herrlich u[nd] ich käme im Juni zurück. Wie freue ich mich, daß Sie ununterbrochen künstlerische Erfolge haben, vergessen Sie nicht: der Geist ist es, der den Körper regiert u[nd] beeinflusst, u[nd] Ihre braven Lungen können viel besser arbeiten, wenn Sie sich vergegenwärtigen daß sie ja nur ein

³¹ Friedrich Stolberg (1877–1954), politik, do roku 1945 majitel velkostatku Kyjovice ve Slezsku.

³² Správně Gasperi – Alcide de Gasperi (1881–1954), italský politik, se udržel v premiérském křesle celých osm let (1946–1953).

Werkzeug sind, u[nd] vom Allmächtigen Geist, der auch in Ihnen ist, geführt werden. Haben Sie ein x von den Heilungen gehört, die Christian Science³³ bewirkt? Ich könnte Ihnen einige Schriftsachen darüber senden, wenn Sie sich interessieren würden. Trotzdem ich viel Philosophie studierte, giebt mir heute Christian Science die auf der Lehre Iesu basiert sehr viel. Und daß ich dieses intensivst anstrengende Leben führen kann danke ich nur dieser Hilfe. Schreiben Sie mir gleich nach Erhalt dieses Briefes u[nd] beantworten Sie mir alle Fragen.

Grüßen Sie Ihre Frau herzlich von mir.
Schicken Sie mir Ihr nächstes Buch bitte! –
Innig drücke ich Ihre Hände in alter Treue

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Was ist aus dem Ring geworden den ich ein ganzes Jahr in Brüssel am Finger hatte, er modellierte immer mit; Es ist mir noch heute ein Rätsel daß er nicht im Thon stecken blieb!³⁴ –

16. Bronxville, 2. 1. 1948

Bronxville 2/1 [19]48

Mein lieber Freund,

Wie freute ich mich, als ich am 23. in New Hope ankam u[nd] dort Ihr Buch mit dem lieben Brief vorfand! So eine innige Weihnachtsüberraschung. Hoffentlich kam mein Paket zu gleicher Zeit bei Ihnen an und unsere Gedanken begegneten sich in einer Erde fernen Höhe. Ihren Band³⁵ las ich an einigen stillen Abenden u[nd] es hat mich stark gefesselt. Ich genoß Ihre wunderbaren Naturschilderungen, die packende Gestaltung u[nd] Ihre schöne reiche, ja üppige Sprache. Der Hobel u[nd] Th[eobald] Werffen sind für mich die 2 schönsten Stücke. Es ist sonderbar ergreifend für mich Ihre Werke zu lesen, ich sehe Sie dann gleich als den Jägerndorfer Oberleutnant³⁶ vor mir, der mir nach meinem ersten Ball eine Ansichtskarte schickte, deren Inhalt ich teilweise im Gedächtnis behielt – ist das nicht lustig? „Aber wo sehe ich Sie wieder? Nicht die bloße Spur einer leisesten Idee“³⁷ – Dann ein Passus den ich vergaß u[nd] weiter: „daß solche Gedanken heute in meinem verkaterten Hirn hin u[nd] hertaumeln, will ich, unter dem frischen Eindruck Ihrer nicht unliebenswürdigen Bekanntschaft gern unterschreiben“. – – –

Alle heißen Wünsche zu einem großen Erfolg – die heutigen jungen Schriftsteller sollten von Ihnen lernen, die Liebe zur Natur, das Eindringen in sie, die köstliche Beobachtung der Menschen u[nd] die Bewunderung des Allmächtigen Willens, das alles sollten sie in Ihren Werken studieren, Brandes³⁸ hätte immer von Neuem seine Freude an Ihnen gehabt. Ja, er war ein ganz großer Geist. Die Stelle, die Sie aus seinem Brief zitieren ist bezeichnend für ihn. Er kam meinerwegen nach Tunis,³⁹ wo ich intensiv arbeitete – aber wir aßen immer zusammen u[nd] ich zeigte ihm begeistert die arabischen Schönheiten. Seine anregenden Gespräche schrieb ich täglich nieder, sie sind von den Russen in Str[zebowitz] ebenso vernichtet worden wie alle andern lieben Erinnerungen – wohl auch das Paket Ihrer Briefe, falls die eine Kiste nicht von treuer Hand gerettet wurde, in der sie waren. Auch die sehr reichhaltige u[nd] interessante Briefsammlung meiner Mutter ist verloren. Es waren angefüllte Schubladen mit der Korrespondenz vieler großen Geistern wie Brandes, Clemenceau,⁴⁰ Suttner,⁴¹ Theodor Herzl, Clemenceau⁴² etc etc –

Die Widmung an Ihre Frau ist rührend schön. Die gleichen Worte könnte ich auch für meinen Mann verwenden. Sie sehen aus dieser Bemerkung wie glücklich Sie u[nd] ich sind, solche Sterne gefunden

---

³³ Christian Science – náboženské hnutí Křesťanská věda.

³⁴ Snad narážka na zrušené zasnuby.

³⁵ Rudolf Jeremias KREUTZ, *Aus Gottes wunderlichem Garten*, Wien 1947.

³⁶ Miněn Kreutz.

³⁷ Marie Stona si větu zapamatovala ve znění: „Aber wo find ich Sie?“ – Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 1248, 2.1.1.271.

³⁸ Georg Brandes (1842–1927), dánský literární historik, kritik.

³⁹ V roce 1913.

⁴⁰ Georges Clemenceau.

⁴¹ Bertha von Suttner.

⁴² Clemenceau je omylem uveden dvakrát.

zu haben. Brandes hatte Unrecht, auch im Falle meiner Mutter, er hielt nie etwas von den Männern mit deren Frauen er befreundet war!! –

Morgen nun verlasse ich wieder diese lieben Freunde u[nd] gehe nach Philadelphia. Weiß nicht, ob ich es schon in dem letzten Brief wußte, daß ich dort am Museum of Art teacher sein werde, u[nd] zwar eine Klasse von 50 Schülern! Das interessiert mich riesig, mehr als 35 hatte ich noch nie – der Direktor ist bekannt, daß er seine Kräfte ausnutzt – die Hauptsache ist aber, daß ich andere Aufträge bekäme – vederemo! –

Sie werden wohl gelesen haben, daß diese Küste den ärgsten Schneefall seit Jahrzehnten hatte – in N[ew] York war der ganze Verkehr gestoppt, hier auf dem Lande waren wir auch ganz eingeschneit –

1 000 von Autos standen machtlos in den Schneemassen – aber gestern habe ich ungeahnte Schönheiten genossen. Die ganzen Bäume, u[nd] es giebt herrlich gestaltete hier, waren in schillerndem Brillantenschmuck. – Es hatte geregnet, zu gleicher Zeit gefroren, das soll hier oft geschehen, die Zweige waren mit Eis überzogen u[nd] die Sonne überstreute diese weiße Pracht. Vorher allerdings wettete ein Gigantensturm. Es ist ja alles in Superlativen hier – u[nd] zerbrach, zersplitterte ganze Stämme u[nd] fast alle dünnen Gipfel – Zerstörung u[nd] Schönheit aneinander geschmiegt! –

Mein lieber Freund, was Sie mir über Ihre Gesundheit in dem vorletzten Briefe sagten betrübt mich sehr; ich wiederhole, kämpfen Sie stark gegen die Gedanken, daß ein Zustand seinen Lauf hat – Sie haben noch einen weiten Weg voll Schaffenskraft vor sich, also keine Zeit vergeuden, mit „sich gehen lassen“, u[nd] Einbildung, daß in einem gewissen Alter das u[nd] das eintreffen muß. – Lesen Sie englisch? Dann würde ich Ihnen gleich einige kurze Artikel senden, die Ihnen riesig nützen werden. Nicht zu viel den Ärzten glauben. Nur sein eigener Geist regiert den Körper u[nd] macht ihn schwach oder stark, der Arzt ist nur Beobachter.

Ich werde Ihnen wieder schreiben, sobald meine Zukunft etwas klarer ist. Sie fragen nach meinen Problemen – augenblicklich mache ich nur Portraits, aber die Leute sind begeistert. Ich würde so gern in einem stillen Atelier sein u[nd] meine Kompositionen formen. – Vielleicht giebt mir der Allmächtige eine baldige Rückkehr nach Rom. Hatte ein interessantes Angebot nach San Antonio, Texas, schlug es aber vorderhand ab, da ich mir dort vielleicht doch zu einsam vorgekommen wäre. Langsam höre ich von alten verloren geglaubten Bekannten, die nun im größten Elend irgendwo hausen. Und so sende ich Pakete, sammle Kleider etc – Sobald es mit meinen Moneten besser geht, schicke ich Ihnen auch gleich wieder etwas.

Alles, alles Herzliche

In Treue u[nd] lieben Erinnerungen Immer Ihre

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

17. Philadelphia, 2. 2. 1948

Philadelphia 2/2 [19]48

Mein lieber Freund,

Wie schön, daß Ihr Brief vom 21. schon gestern hier ankam, und mit dem Umweg über New Hope! – Schnell will ich Ihnen antworten, um Ihnen zu sagen, daß ein Dankesbrief nach Washington genügt. Die Sender freuen sich immer riesig, wenn sie persönlichen Dank erhalten; senden Sie mir bitte gleich die Adresse, ich werde den Leuten auch noch schreiben, ihnen von Ihnen erzählen, u[nd] daraufhin bekommen Sie sicher ein neues Paket. Sie können auch den Dank an mich schicken, u[nd] ich gebe ihn weiter (vereinfachtes Porto!) Weiß nicht ob Washington durch meine Freunde von Ihnen erfuhr, denen ich Ihre Adresse in Baltimore und Philadelphia gab.

Bin augenblicklich wieder in einem Stadium größter Schwierigkeiten, wegen Paß u[nd] Visum – hoffe nur alles wird sich zum Besten entwickeln, aber die Sorgen sind arg. Dabei darf niemand hier ahnen, wie es in mir ausschaut, ich muß immer wirken, als ob ich Siegerin auf allen Gebieten bin – – Ihr lieber Brief tat mir so unendlich wohl, weil er mir so viele glückliche Erinnerungen giebt – schon allein das Lesen Ihrer Schrift – Deiner Schrift, die sich gar nicht verändert hat. Sie haben vollkommen recht, wie Sie das „du“ empfinden,⁴³ u[nd] eigentlich wäre es das Natürliche uns wieder zu „duzen“! – Wollen Sie?

---

⁴³ Počínaje tímto dopisem přechází HZS od vykání k tykání.

Was braucht Ihre liebe Frau, um Sie zu stärken, Kaffee, Thee, Medikamente dort nicht erhältlich – Mehl, Reis, Chokolade? Bitte um sofortige Antwort. Nehmen Sie Lebertran? Ich habe die Erfahrung, daß das die beste, harmloseste u[nd] stärkendste Nahrungszugabe ist, u[nd] ich könnte ihn als Pillen senden. –

Dann bitte: nicht sich einreden u[nd] einreden lassen, daß irgendeine Störung in Lunge oder Herz Fortschritte macht – mit richtiger Hilfe, u[nd] ich glaube an eine Geistige viel stärker als an eine Materielle, kann jedes Leiden gestoppt werden, ja geheilt. Hier in den Staaten wird sogar von den Ärzten ein Riesengewicht auf die seelische Hilfe gelegt. Sie haben meine Fragen im letzten Brief nicht beantwortet, absichtlich?

Ich fühle Ihnen den Verlust des Freundes R[aul] A[uernheimer]⁴⁴ tief nach, vor einigen Monaten habe ich selbst einen treuen Freund verloren, den ich noch letzten Dezember in der Schweiz wieder-gesehen hatte.⁴⁵ – Aber wir dürfen uns nicht in traurige Gedanken einhüllen – unser Herrgott giebt uns immer wieder neue Kräfte Neues zu genießen, Schönes zu sehen, Hohes zu erdenken, u[nd] Wertvolles zu schaffen – mein Lieber Freund! Also mutig vorwärts, mit Gedankenstärke u[nd] Ausdauer Herr seines Körpers werden! –

Ärgern Sie sich, daß ich Ihnen alle diese Ratschläge gebe? Nein, nicht wahr, Sie wissen wie gut sie gemeint sind. Ich wünsche mir dieses: Sie mögen ganz gesund werden u[nd] das können Sie, wenn Sie sich richtig einstellen. Meine Klasse im Museum ist eine intensive Arbeitsanstrengung. 3 Stunden lang eine ungezügelter Menge von 50–60 students korrigieren, nur mit 1 Assistentin u[nd] ihnen die Gesetze der Komposition erklären, die sie im Thonformen erkennen sollen – Nach der Stunde giebt es eine teacherssitzung, wo viel geredet u[nd] nichts geleistet wird. Dagegen habe ich aber im Rahmen der Y. W. C. A. eine sehr interessante Gruppe, denen ich alle meinen Erfahrungen geben kann, u[nd] die mich begeistert anhören. Es sind alles art teachers and supervisors [!] of art. –

Sollte es mir gelingen bis Juni bleiben zu können u[nd] dann nach Rom zu gelangen, das wäre mein Glück – denn vor dem 10. März in die Č. S. R. zurückzumüssen bedeutet eine Katastrophe, da ich dann von Grund auf beginnen muß, mir neuerliche Ausweise zu beschaffen. Korrespondenz von dort aus nur schwer mit Deutsch[and] u[nd] Österreich möglich. –

Philadelphias Kreise sind mir sehr gewogen – aber ich fühle mich doch noch fremd dort.

Fahre soeben nach New York, das ist eine ganz einzigartige Stadt, eine Welt für sich! Die Adresse in New Hope behalten Sie: R. F. D. 1 Pennsylvania.

Ihrer Frau alles Liebe, Dank für das Bildl – das gute Vortragsbild, das Sie mir nach Strz[ebowitz] sandten, blieb leider auch dort. Haben Sie noch eins? Ich drücke Ihre beiden Hände

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

18. Philadelphia, 3. 5. 1948

Philadelphia 3/5 [19]48
aber Adresse immer
New-Hope
R. F. D. 1
Pennsylvania

Mein lieber Freund,

als ich deinen Brief vor fast einem Monat erhielt, wollte ich gleich von Pittsburgh aus antworten. Las ihn auf der Reise hin u[nd] hatte ruhige Stunden im Zug, um mit allen lieben treuen Gedanken dir nahe zu sein – Sonst ist mein Leben auch weiterhin nur einer rollenden Kugel gleich – aber ich hoffe es wird mit der Zeit besser werden. Immer noch weiß ich nicht ob ich die endgültige Aufenthaltsbewilligung bekomme – dann könnte mein Mann auch herüber. – Ich tue alles, damit es gelingt, habe Gott sei Dank einflußreiche Freunde aus den römischen Jahren hier, die sich für mich einsetzen.

Wenn sich alles so entwickelt, wie ich es träume, dann kann ich nächstes Jahr nach Europa u[nd] besuche dich auf dem Wege nach Rom! – Also bitte gesund bleiben, es hat mich so traurig gemacht

⁴⁴ Raoul Auernheimer (1876–1948), rakouský právník, novinář, spisovatel, dramatik. Byl synovcem Theodora Herzla, psal mj. pro *Neue Freie Presse*, v roce 1939 emigroval do USA, kde 6. ledna 1948 zemřel.

⁴⁵ Míňen Augusto Giacometti – už před první světovou válkou Helenu Scholozovou portrétoval a trojice jeho prací visela i v třebovickém zámku. – Srv. Martin PELC, *Bertha von Suttner a Třebovice Marie Stony. Kulturně historická studie*, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2012, č. 5, s. 209–210.

zu erfahren, daß du u[nd] deine Frau so marod im Winter wart – freilich ist die schlechte Ernährung schuld an allen Krankheiten. Daß ich dir noch immer nicht das Versprochene Paket sandte bedrückt mich sehr, aber meine Geldmittel sind noch die gleichen miserabeln u[nd] ich mußte einigen wirklich Verhungerten nach Deutschland zuerst senden. Dem Spender nach Washington schrieb ich, ohne Antwort zu bekommen, das ist echt amerikanisch. Vielleicht sandte er aber wieder ein Paket. – Freue mich so innig, daß deine Bücher Erfolg haben – wie gern möchte ich auch das Bildhauerdrama lesen oder hören! – Ich sende dir ein Bild dieses Riesenturmes der die Universität in Pittsburgh bedeutet. Hat mir einen überwältigenden Eindruck gemacht – innen gothische Gewölbe in denen die Studenten herumwandern, lesen, studieren, konferieren. Eine ganz mittelalterliche Stimmung u[nd] doch oben in den hellen Stockwerken, wo die Arbeitszimmer u[nd] Säle sind spürt man den modernen Geist – Einzigartig die Idee, daß die Jugend ihre Studien fern von dem Autolärm der Erde in Himmelshöhen macht. Ich war 3 Tage im Carnegie-Institut Mitglied einer Jury für Skulptur, die erste offizielle Auszeichnung hier, die mich sehr freute. Es war auch sehr interessant mit Künstlern aus allen Teilen von U. S. zu sprechen. Du hättest dich sicher gefreut zu sehen, wie verwöhnt ich wurde als einziger Ausländer. Und daß ich die ganze Zeit umsonst dort lebte in erstklassigem Hotel hat mir wieder von Neuem gezeigt, wie reich Amerika ist, trotz allem Gejammer u[nd] aller Unzufriedenheit der verschiedenen Parteien. Der Sieg in Italien⁴⁶ hat mich toll gefreut – er bedeutet eine Stärkung auch für Österreich – Frankreich u[nd] ich glaube, daß die Zukunft auch ohne Krieg den Kommunismus einschränken kann, denn die Reformen der allgemeinen Gleichschaltung werden ja so wie so in allen Ländern eingeführt. Aber die Hauptsache ist, daß ein geistiges Leben erlaubt u[nd] entwickelt wird – du bist einer der Führer in Mitteleuropa, darum hast du noch viele Jahre intensiver Arbeit vor dir, mein lieber Freund – also müssen die Lungen, das liebe Herz deinem Willen folgen u[nd] dich nicht stören. –

Letzthin sah ich in Washington die Bilder aus den Berliner Museen u[nd] war tief ergriffen. Ohne Rahmen, in schmalen Leisten nur, von kräftigen hübschen amerik[anischen] Soldaten behütet schien es mir als hätten sie nur einen Besuch ihren Brüdern gemacht, die in gleichen Museen sind – die Rembrandts, Rubens, Botticellis etc etc –

Meine Klassen sind weiter „great succes“ – für den Herbst habe ich mehrere Neue – aber ich sehne mich so nach einem Atelier (– nach meinem Atelier in Rom!) u[nd] der Möglichkeit in Ruhe arbeiten zu können. Jetzt muß ich ja nur an das notwendige Geldverdienen denken – so mache ich nächste Woche einen winzigen Hund, Portrait soll es sein, der angebetete Liebling einer „Miss“ hier – lieber 3 Portraits von Menschen als so ein Freckerl zu verewigen. Aber es wird bezahlt, so mache ich es eben. Schreibe mir bald wieder, unsere Korrespondenz mußte eigentlich eine Wiedergeburt haben – u[nd] wenn jeder gleich antwortet, könnten wir jeden Monat einen Brief haben. Wollen wir das tun? Die Aufträge in Texas sind auf später verschoben, ist mir ganz lieb, da ich jetzt meiner Papiere wegen hier im Osten bleiben muß. Gestern war ich in Baltimore bei der Enthüllung eines doppelten Reiterstandbildes – die Reden, die defilierenden Soldaten, das Publikum, alles so ganz anders als in Europa, aber ich habe immer u[nd] überall den Eindruck, daß Amerika heute der Hüter u[nd] Träger unserer Kultur ist, trotz unendlich vielen Widersprüchen –

Hörte mit Freude von Bekannten, die Wien besuchten, daß der Aufbau dort Fortschritte macht, du wirst sicher bald hin fahren. Alle innigsten Wünsche Euch beiden zu dem Aufenthalt in der alten Heimat.

Meine [alte Heimat] werde ich nie mehr Wiedersehen, u[nd] habe auch gar nicht das Verlangen die Trümmerhaufen zu besuchen. Der Park, der Wald, in dem wir so glücklich herumwanderten, sollen ganz vernichtet sein.

Ich stand auch gestern in einem Beet von blühenden duftenden Maiglöckchen u[nd] sandte dir von diesem Platz durch den Äther so viele liebe Gedanken. Und jetzt drücke ich deine Hände warm u[nd] fest. Herzliche Grüße deiner Frau.

In alter Treue deine

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

---

⁴⁶ V italských parlamentních volbách 18. 4. 1948.

Mein lieber Freund,

vor 2 Wochen schon pflückte ich diese Maiglöckchen⁴⁷ in meinen Gedanken für dich, u[nd] wollte dir sie gleich senden – denn immer all diese langen Jahre denke ich am 2. Mai an einen Wandertag mit dir durch den Wienerwald – ich kam vom Begräbnis meines Vaters⁴⁸ auf der Reise zurück nach Brüssel – sonderbar wie sich die Kette lieber Erinnerungen bildet, u[nd] nicht zerschmilzt, selbst in dem Hochofen meines gegenwärtigen Lebens.

Ich bin betrübt, daß mein Brief nicht ankam, hoffe aber, du bekommst ihn doch noch; er sollte dir, wie auch dieser wieder, meine heißinnigsten Wünsche für deine besser werdende Gesundheit sagen. Der Frühling bringt neue Kräfte in den kleinsten Winkel der Natur – also selbstverständlich auch in deinen Korpus – atme jetzt nur fleißig die kräftigende Luft ein, laß dich von der Sonne bestrahlen, sie ist ein ganz wundersamer Arzt. Laß keinen pessimistischen Gedanken in deinem Innern Fuß fassen – glaube fest an die Allmacht der Natur – die dich vollkommen gesund machen wird, wenn du das Vertrauen hast. Wie gerne möchte ich eine Stunde bei dir sein u[nd] dir diese Arznei persönlich eingeben, die nur in einem Umschwung der Einbildung besteht. Ich war letzthin in einem service of Chr[istian] Science⁴⁹ und hörte die fabelhaftesten Heilungen, von früheren Kranken. Jeder Körper kann durch den Geist geheilt werden. Ich glaube daß Stefan Zweig auch eine Abhandlung über Mary Baker Eddy⁵⁰ schrieb,⁵¹ sicher nicht gegen ihre Ansichten u[nd] Studien der Bibel. –

Vor einigen Monaten lernte ich in New York einen Menschen kennen, über 80, der wie ein Sechziger aussah, in seiner Jugend in Egypten u[nd] Indien studierte, u[nd] die interessantesten Erlebnisse erzählte – wie der Geist den Körper regiert. Er stellte sich dann hin, mit herunterhängenden Händen u[nd] sagte: jetzt lasse ich aus meinem linken Arm alles Blut in die rechte Seite strömen – seine Hand u[nd] Arm wurden ganz bleich – er zeigte es mit der anderen Seite auch. Nachher ließ er sein Herz stille stehen – sein Puls war nicht zu fühlen! Ich erzähle dir das nur, damit deine Gedanken in die richtigen gesundheitspendenden Reservoirs geleitet sind –

Ja, meinem Freund aus Jugendtagen möchte ich natürlich so gern helfen!

Seit meinem letzten Brief ist noch immer keine Entscheidung gefallen – auch Zel[ezny] sitzt noch immer in O[lmütz]. Werde dir sofort berichten, wie sich meine Zukunft entwickelt. Diese Woche bekam ich 2 Anträge in ein College u[nd] in ein Art Center, die über mich hörten u[nd] mich absolut hier für den Herbst haben wollen.

Im Juni bin ich in einem Vorort von Philad[elphia] u[nd] mache eine Arbeit für ein Settlement, wenig bezahlt, aber muß nehmen was kommt, um eben Geld zu verdienen.

Die Tage sind so ausgefüllt, auf 2–3 Wochen hinaus; diesen Brief konnte ich nur schreiben, weil ich plötzlich eine freie halbe Stunde bekam. Und ich sende ihn rasch ab. Diese Woche schicke ich dir auch bestimmt endlich ein Päckchen, in Gedanken tue ich es seit Monaten. Alles Liebe deiner Frau, schreibe mir ob sie irgendwelche Wünsche hat, ich würde Euch so gern Freude bereiten, Euch beide „betreuen“.

Immer deine altgetreue Helene

20. Philadelphia, 25. 6. 1948

Philadelphia 25/6 [19]48

Mein lieber Freund,

dein Brief erreichte mich sehr schnell; ich war gerade auf der Autotour in die Berge, u[nd] so las ich ihn mitten zwischen blühenden rosa Azaleenbüschen, die zwischen hohen Bäumen zusammen mit Rododendrons überall wild wachsen. Es war eine idyllische Stimmung, um Heimweh nach fernen glücklichen Zeiten zu bekommen. Es ist sonderbar, wie die verschiedenen Gegenden hier mich an Europa erinnern. Um New Hope herum könnte es die Troppauer Gegend sein, letzthin fuhr ich an

⁴⁷ Příložený lisované konvalinky.

⁴⁸ Albert Scholz zemřel 24. 4. 1905 v těšinské zemské nemocnici. – Silesia 26. 4. 1905, S. 2.

⁴⁹ Service of Christian Science – bohoslužba náboženského hnutí Křesťanská věda.

⁵⁰ Mary Baker Eddy (1821–1910), zakladatelka *Christian Science*.

⁵¹ Stefan ZWEIG, *Die Heilung durch den Geist. Mesmer, Mary Baker-Eddy, Freud*, Leipzig 1931.

Seen entlang, die genau die gleiche Atmosphäre haben wie der Wörthersee – dann wieder glaube ich in Steiermark zu sein – aber überall fährt man auf den fabelhaften Autostraßen mit einer Unmasse Autos entlang u[nd] so weiß man, daß man auf einer der amerikanischen „Route“ ist, die ganz U. S. durchquehren.

Ich wollte dir eigentlich noch nach Wien schreiben, nun seid Ihr sicher schon zurück, um den Sommer voll zu genießen. Hoffentlich hat dich die Untersuchung im Spital nicht angestrengt u[nd] der „Befund“ war gut. Aber selbst wenn er es nicht wäre, mußt du immer wissen, daß kein Arzt unfehlbar in seinen Kenntnissen ist, wie ja niemand es sein kann – denn die Wunder der Natur, ihre Heilungsmöglichkeiten, ihre immer neu sich formenden Kräfte können jeden Körper heilen. Also, bitte mein sehr lieber Freund, glaube fest an eine absolute Besserung in deinen Lungen, ja an eine vollkommene Genesung.

Vor einigen Tagen sandte ich Euch endlich das verschobene Paket, ich erwarte Nachricht von dir, was Ihr am meisten braucht. Immer noch steht es mit meinem Geldverdienem nicht so üppig u[nd] ich tue was ich kann, um Freunden die Kinder haben, Pakete zu schicken. Leider hatte ich die letzten 2 Wochen große Sorgen, da mein Mann krank im Spital lag, Gott lob geht es ihm besser u[nd] ich hoffe nur, daß er nun doch bald über die Grenze gelangt. Die Verhältnisse dort sind zermürbend. Wenn ich nur schon meine Papiere hier in Ordnung hätte – dazu muß ich nach Canada, erwarte täglich das Datum, u[nd] werde mich auf der Rückreise bei verschiedenen Freunden aufhalten, neue Orte kennenlernen.

Die letzten Tage waren ein tolles Schauspiel in Philadelphia – die Wahlen der republican party für den Präsidenten. Viel Propaganda, viel Theater, aber trotz dem sieht man überall eine absolute Freiheit des Einzelnen, u[nd] man hat ein großes Gefühl der Sicherheit, in diesem Riesenlande zu leben.

Ich arbeite augenblicklich an einem Relief für die Außenwand eines Settlementhauses (soziale Fürsorge) mache den heil[igen] Franz u[nd] vertiefe mich ganz in das geliebte Umbrische Tal von Assisi – Sitze bei meinen Zeichnungen u[nd] lese eben deinen lieben, lieben Brief wieder – es ist doch wunderschön, daß wir uns wiedergefunden haben – u[nd] ich glaube fest daran, daß wir uns nächstes Jahr wirklich wiedersehen. Innerlich haben wir uns wohl beide nicht verändert, nur sind die Gedanken vielfältiger, die Liebe für die Natur u[nd] die Mitmenschen intensiver, der Glaube an göttliche Gesetze stärker geworden. Weiß nicht ob ich dir schon schrieb, daß ich für den Herbst an 5 verschiedenen Colleges and art centres Klassen haben werde – Menge Arbeit, u[nd] die Entfernungen sind groß, so daß ich oft viele Stunden in subways and busses verbringe – das sind meine Mußstunden, wo Gedanken ungestört sind! 3 Tage der Woche lasse ich mir frei für eigene Aufträge, um aber aus dem Innern schaffen zu können – Kompositionen – dazu werde ich leider vorläufig nicht die nötige Isolierung finden. Aber ich bin glücklich den Schülern (u[nd] es werden gegen 200 sein) alle meine Erfahrungen weiterzugeben –

Wenn du englisch liest schicke ich dir einige Berichte über mich zum Ergänzen deiner Kenntnisse über deine Jugendfreundin! –

Letzthin machte ich einen kleinen mexikanischen Hund, in Bronze, der von seiner Inhaberin heiß geliebt wird. Und konnte Studien vertiefen über „Liebe“; der Gegenstand ist eigentlich nebensächlich – die Intensität des Gefühles im Einzelnen ist das Wesentliche u[nd] giebt Reichtum. – Daß ich kein eigenes Heim habe bedrückt mich manchmal, aber ich muß mich dazu erziehen, daß „home is where your heart is“ u[nd] so bin ich an jedem Ort sofort zu hause, sobald ich einen Rahmen mit allerhand lieben Photos aus dem Koffer nehme, ihn zu meinem Bett oder Sopha stelle – deine Maiglöckchen stecken auch dazwischen u[nd] erzählen mir von einer glücklichen Periode des Lebens. –

Letzthin, oben im Gebirge fand ich 2 übersetzte Bücher von Felix Salten,⁵² die Geschichte des letzten Pferdes vom Kaiser Franz Josef⁵³ u[nd] eine Rehgeschichte⁵⁴ glaube ich – Und am gleichen Ort lebt eine Enkelin von Hans Kudlich,⁵⁵ dem Bauernbefreier, dessen ganze Familie aus Troppau stammt. Sie hat eine Zeichnung mit dem alten Kaiser in einem verstaubten Rahmen – ich wurde ganz

---

⁵² Felix Salten (1869–1945), rakouský spisovatel.

⁵³ Felix SALTEN, *Florian. Das Pferd des Kaisers. Ein Roman*, Berlin – Wien – Leipzig 1933.

⁵⁴ TÝŽ, *Bambi. Eine Lebensgeschichte aus dem Walde*, Berlin 1923.

⁵⁵ Hans Kudlich (1823–1917), poslanec rakouského říšského sněmu, který roku 1848 podal návrh na zrušení poddanství.

wehmütig – wir sprachen deutsch, was ich ja nie mehr tue u[nd] die Entfernung zwischen Schlesien u[nd] U. S. war plötzlich gewichen. –

3x wurde ich auch bei diesem Brief gestört – ich würde dir gern noch Vieles erzählen, dir ein Bild geben von diesem wirklich fabelhaften Land, schillernd in allen Regenbogenfarben –

Aber für heute genug, ich möchte, daß diese innigen Grüße dich bald erreichen.

Alles Liebe deiner Frau, hoffentlich ist ihr die Seife recht, die ich sandte – u[nd] für dich legte ich eine Papierseife bei!

Habt einen schönen Sommer mit lieben Freunden u[nd] schreibe bald wieder.

Ich drücke deine beiden Hände warm u[nd] fest.

Immer deine

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Hoffentlich kann ich mich bald wieder H[elene] Zelezny-Scholz nennen u[nd] nicht Železná.

21. Philadelphia 16. 8. 1948

Philadelphia 16/8 [19]48
Adresse bleibt New Hope, R. F. D., Pa.

Mein lieber Freund,

seitdem du in Wien wohnst habe ich keine Nachricht mehr u[nd] ich hoffe nur, der Grund dafür ist, daß du so wohl bist, so viel mit den Sommerfreunden u[nd] Freundinnen zusammen bist u[nd] keine ruhige Stunde für die „Unsichtbare“ über dem Ocean hast. –

Die Wochen fliegen dahin, immer noch bin ich mit meinen Papieren nicht in Ordnung, u[nd] immer noch ist mein Mann am gleichen Ort! Der Sorgen sind also viele, aber ich lasse die Hoffnung nicht versinken, denn tatsächlich bin ich ja vom Herrgott wirklich bis jetzt beschützt worden. Letzthin lernte ich eine geborene Belgieren kennen, u[nd] dieser Zufall – als wir von Brüssel sprachen u[nd] ich ihr von Van der Stappen erzählte, erkannte sie mich plötzlich; sie lernte singen u[nd] lebte bei Freunden von V[an] d[er] St[appen] u[nd] hat eine Photographie von Fr[au] V[an] d[er] St[appen] mit mir u[nd] darunter meine Unterschrift. Ganz sonderbar mutete es mich an, als ich plötzlich hier im fremden Lande, mich selbst mit 22 Jahren wiedersah – sehr ernst u[nd] verschlossen, aber so viele Erinnerungen stiegen plötzlich auf, es waren die Jahre, als wir uns immer wieder begegneten, uns so viel schrieben. Auch Stefan Zweig besuchte mich damals u[nd] lernte im Atelier Verhaeren kennen – ist das nicht alles sonderbar! Ich war 2 Tage wirklich ganz versponnen in der Vergangenheit, es ist möglich, da ich seit 6 Wochen sehr still wohne, u[nd] an einer großen Komposition arbeite, die mich sehr freut. Vielleicht schrieb ich dir, daß ich an einem Heil[igen] Franz Relief bin, die Gesellschaft entschloß sich aber eine andere Skizze vorzuziehen, u[nd] ich bin froh darüber – denn es ist jetzt eine kniende Frauengestalt, mit erhobenen Armen, ich fühle mich in ihr, – sie ist so voll Gefühl, daß die Leute ganz ergriffen sind. Es macht mich traurig, daß ich von Mitte Sept[ember] an so viele Unterrichtsstunden haben werde, daß ich wieder ganz ausgesaugt sein werde u[nd] nur für Portraits gut genug bin. Wie schön wäre es dagegen, nicht ans Verdienen denken zu müssen, u[nd] jetzt, reich an Erfahrungen wirklich edle Werke schöpfen zu können. Darum freue ich mich so innig für dich, der du mit deiner treuen Gattin im eigenen Heim lebst u[nd] die nötige Ruhe zur geistigen Arbeit hast. – Seitdem ich hier bin, habe ich mich an so viel Neues anpassen müssen, daß ich mich kaum wiedererkenne – aber wenn ich in meiner römischen Atelierschürze, mit meinen alten Werkzeugen aus Brüsseler Zeit den Thon forme, dann bin ich die Gleiche wie immer, u[nd] voll Glauben an einen Sieg aller Guten u[nd] Schönen. Der Künstler muß vor allem seine eigene Harmonie finden u[nd] sich nicht von der schrecklichen Politik beschmutzen lassen. Ich sehe zum Mond empor u[nd] gebe ihm viele liebe Grüße für dich. Und alle innigen Wünsche dir u[nd] deiner Frau für alle Zukunft, die hoffentlich immer besser wird.

Schreibe bald deiner getreuen
H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Mein lieber Freund,

dein Brief vom 22./8. hat mich sehr betrübt, denn er sagt mir, daß es dir nicht so gut geht, wie ich es von ganzem Herzen wünschte. – Du sagst, Ihr könnt der Valuta wegen nicht länger als 3 Wochen in Meran sein, u[nd] das Zurückkommen wäre noch schlimmer in den Winter hinein. – Das glaube ich nun nicht, aber ich kann mir denken, daß die gute trockene Luft der Bozener Berge dir so viel neue Kräfte geben würde, mit denen du dann herrlich über den Winter kommst. Jede Krankheit kann plötzlich geheilt sein, first of all muß man gesund werden wollen – darf sich nicht einbilden, daß äußere Verhältnisse den Körper kränker machen. Dein Geist, deine Einbildungen regieren deinen Blutumlauf, dein Herzl, deine Lungen – du hast so oft u[nd] schön von der Allmacht Gottes – der allmächtigen Kraft, die uns alle leitet – geschrieben. – Laß dich von ihr leiten – u[nd] du wirst plötzlich keine Beschwerden haben – neugeboren sein, mein lieber Freund. –

Vielleicht könnt Ihr es irgendwie möglich machen, daß Ihr längere Zeit in Meran bleiben dürft, u[nd] diese Veränderung würde dir sicher helfen gesund zu werden. Schrecklich, daß ich keine Moneiten habe, so gern würde ich beisteuern zu diesem Aufenthalt! –

Deine beiden Bildeln freuten mich riesig – u[nd] mit Genuß las ich das Feuilleton über den Amerikaner, es ist ausgezeichnet; wenn ich jemanden finde, der deutsch versteht, gebe ich es ihm zu lesen. Aber die Menschen sind so rar hier, die eine andere Sprache sprechen!

Nach 7 Wochen intensiver Arbeit habe ich das Relief vollendet, ich weiß nicht ob ich dir darüber schrieb. Eine knieende Frauengestalt, mit empor gehobenen Armen, man sieht nicht das Gesicht, damit man nicht die Rasse erkennt – denn in diesem Settlementhouse sind alle Rassen (auch die Schwarzen) gleich. Die Inschrift: „the fellowship in the world begins in ones neighborhood“ ist sehr schön, u[nd] ich habe in diese Figur, die in der ewigen Geste des Dankens, Flehens, Gebens u[nd] Erwartens die Arme hebt mein eigenes ganzes Gefühl hineingelegt. Jeder, der das Relief sieht ist irgendwie ergriffen, u[nd] findet sinnige Worte; 2 vorbeigehenden Nonnen sagten: man möchte niederknien u[nd] auch beten. Ein kleiner Negerjunge fragte: „did you this all by yourself?“ Und als ich bejahte: „you have done a pretty good job!“ Jetzt habe ich noch einige freie Tage u[nd] bin in so einer intensiven Kompositionsstimmung – es ist ein Jammer, daß ich sie nicht voll ausnützen kann, denn habe ja noch kein Atelier, u[nd] wenn ich die Menge Schüler betreuen muß verdorre ich wohl wieder

Von meinem Mann leider noch immer keine besseren Nachrichten, hoffe aber es wird ihm doch bald gelingen herauszuschlüpfen.

So unendlich gern möchte ich dir helfen, daß du wieder ganz pumperlgesund wirst, – ich schrieb dir schon ein x daß Christian Science ganz fabelhafte Heilungen vollbringt. Und jede Krankheit kann dadurch geheilt werden. In Wien gibt es sicher jetzt wieder diese Vereinigung, kennt Ihr Niemanden der Christian Scientist ist? Es ist gar nichts Besonderes, die Wahrheiten aller großen Denker sind alle gleich, nur in anderem Gewand. Es wäre wunderbar, wenn sich deine liebe Frau auch dafür interessieren würde. Werde versuchen Euch etwas darüber zu senden.

Nächste Tage bin ich wieder in New York, betäubender Wirbel, wenn man von Philadelphia hinkommt. New Hope ist meine Adresse. Ich nehme deine beiden Hände in die meinen u[nd] drücke sie lang, u[nd] lege heiße Wünsche in sie hinein, die dich ganz einhüllen. In treuem Erinnern

Deine H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Lege die Wiener Adresse der Chr[istian]-Sc[ience] Vereinigung bei, die ich eben fand.

23. Washington 13. 11. 1948

Washington 13/11 [19]48⁵⁷

Mein geliebter Freund,

In solcher Sorge war ich, so lange ohne Nachricht von dir; endlich gestern dein Brief, der mich sehr traurig macht – denn zu wissen, daß es dir nicht so gut geht, als ich es erhoffte tut weh. Wenn Ihr doch in ein dir gefügigeres Klima übersiedeln könnten – vielleicht tut dir aber Wien doch besser als

⁵⁶ Přiložena fotografie Heleny Železné-Scholzové.

⁵⁷ Psáno na hlavičkovém papíru *British Embassy Cairo*, hlavička přeškrtná.

du erwartest, zumindest seid Ihr nicht so einsam im schweren Winter – ich bin ja doch überzeugt, wie ich dir oft schrieb, daß die geistige Einstellung das Wichtigste ist. Und es kann dir sehr bald *viel* besser gehen, was ich von innigstem Herzen wünsche.

Von mir muß ich dir diesmal Trauriges berichten. Alle Bemühungen meinen Mann herüber zu bekommen sind ins Wasser gefallen, im wahren Sinne des Wortes, u[nd] der Ocean wird wohl noch lange zwischen uns sein. Meine Papiere sind auch noch nicht in Ordnung, ich versuche jetzt eine Einreise nach Italien für das Frühjahr zu bekommen, da ich staatenlos bin, ist alles noch komplizierter. Mit allen diesen Sorgen bin ich mitten in meinen Klassen – habe solche Arbeit, komme absolut zu keiner Ruhe. Kam gestern über das weekend her zu lieben englischen Freunden, die gerade aus Kairo herversetzt wurden, worüber ich so froh bin. Sie waren unsere Zuflucht in dem fürchterlichen Prager Jahr. Was wird die Zukunft noch für uns bringen, frage ich mich oft, u[nd] wo werde ich noch ein Heim finden? Solange man hier intensiv schaffen, schuften kann, vorwärtshasten – solange wird man geschätzt u[nd] geschützt – aber wenn es nicht geht – dann wird man beiseite gestampft von den Neuen Vorwärtsstrebenden. Augenblicklich habe ich einen ausgezeichneten Namen, verschwinde ich hier, bin ich vergessen – Wie herrlich und anders war es in Rom! Wie habe ich 23 Jahre lang diese Atmosphäre genossen, dort ist man Seele, hier nur das Glied einer Maschine.

Mein lieber Freund, wir beide aber dürfen nicht klagen, wir hatten ein so reiches Leben wie nicht viele – u[nd] das, was wir uns in unserer fernen Maiglöckchenzeit gaben hat in Schönheiten mitgeklungen – durch all die Jahre. Ein Wiedersehen wird eine große Freude sein, wir müssen fest daran glauben, daß es Wirklichkeit wird – wie herrlich wäre es in Venezia! Ja, wie oft war ich dort u[nd] immer erinnerte ich mich an jene Tage – – aber auch viele andere stehen wie eine klare Landschaft in meiner Erinnerung, manchmal kann ich es nicht fassen, daß ein Menschenalter zwischen damals u[nd] heute liegt. –

Bitte schreibe mir sobald es geht, wie du dich fühlst u[nd] wann Ihr nach Wien geht – u[nd] Eure Adresse dort. Ist es nicht die alte Wohnung deiner Eltern, wie oft habe ich dort hingeschrieben! –

Sehr bald sende ich dir ein Bild des Reliefs, das mit großem Fest enthüllt wurde u[nd] wirklich sehr schön wirkt. In meiner jetzigen sorgenreichen Verfassung könnte ich diese harmonische Gestaltung nicht machen. Innigste Grüße deiner treuen Gattin, die dich sicher so fürsorglich pflegt u[nd] hegt wie du es verdienst. Und schicke mir was du veröffentlichst, freue mich über alles. Mit meinem Geldverdienen geht es immer gleich mies, aber solltest du etwas Bestimmtes brauchen, sende ich es sofort.

Ich drücke deine lieben Hände, Optimismus bewahren u[nd] fröhlich sein!

Deine Hellene

24. New York, 24. 12. 1948

Am Christabend 1948
New York –

Ja, mein lieber Freund,

dies x bin ich den Heiligen Abend ganz allein, ich wollte zu keiner dieser üppigen Festlichkeiten gehen, wo alle so köstlich sorgenlos u[nd] jubelnd die Feiertage verbringen. So sagte ich allen ab, u[nd] hatte einen ruhigen Tag in dieser brausenden Weltstadt. Jetzt Mitternacht werde ich in die wunderbare gothische Kirche San Patrick gehen, hoffentlich eine römische Weihnachtsstimmung finden, u[nd] dort auch an dich, an dein Gesundwerden denken. Bitte, bitte, behalte den festen Glauben, daß du absolut geheilt werden kannst, wenn du deinen Körper von deinem Geist, der ja ein Teil des allmächtigen Weltengeistes ist, regieren läßt. Dein Brief wurde mir hierher nachgeschickt u[nd] ist eine wahre Christkindelfreude. Ich erinnere mich an meine Heim- u[nd] Rückreisen von Brüssel, wie intensiv unser Wiedersehen war, jedesmal – u[nd] wie traurig die Trennung. Heute kennt die Jugend nichts mehr von all diesen Glückseligkeiten, sie hat gar keine Empfindungen mehr für zarte, knospenhafte Gefühle. „All is fun“ – altmodisch ist es, sich zu sehnen, sogar Briefe zu schreiben ist silly! Es ist überall eine andere Welt, glücklich können wir aber sein, daß wir unsere frühere Welt noch in uns haben, in ihr fühlen u[nd] leben. –

Dein Brief kam offen an, aber deine lieben Worte darin können wirklich niemanden interessieren, mir taten sie sehr sehr wohl, auch die Erinnerung an meine Mutter u[nd] ihre Bemerkung über uns!! Dieser Tage schicke ich Euch ein Paket mit Trockeneiern Butter etc, es ist mir ja so schrecklich, daß ich nicht monatlich eine kleine Hilfe senden kann. Alles wird hier ununterbrochen teurer, u[nd] es ist mir noch nicht gelungen mehr zu verdienen. – Im Middle West und California wäre es wohl eher

möglich, aber für Skulpturen ist noch kein großes Interesse. Das wurde mir oft gesagt früher, doch ich glaube es nicht.

Am 25ten. Also das war eine Enttäuschung als ich vor S[aint] Patrick aufgestellte Polizisten fand, die nur Leute mit Eintrittskarten durchließen! Als ich mich beklagte, daß ich aus Europa sei u[nd] mir so etwas noch nie vorgekommen ist, sagte der Mann sehr freundlich: 8 Millionen Einwohner hat New York, u[nd] wir müssen acht geben, daß nicht zu viele herein kommen u[nd] ein Unglück geschieht. – So ging ich in eine kleinere gothische Kirche, die auch sehr stimmungsvoll war. – Ich wohne meine 2 Ferienwochen in dem flat einer abgereisten Bekannten, u[nd] genieße die Ruhe, nicht von einem Art center zum anderen hetzen zu müssen wie in Philadelphia. Von Montag an muß ich aber Menge Menschen sehen – Ausstellungen besuchen, Wege finden, die mich nach Rom führen könnten im nächsten Sommer. Wir wollen fest daran glauben, daß wir uns in 1949 wiedersehen, meine Schwierigkeit ist nur, was für einen Paß ich bekommen werde.

Ich höre von Menschen die aus Europa kommen, in Wien waren, daß alles besser wird u[nd] aufgebaut wird. Wie freue ich mich für Euch, denn dorthin zurückzukommen wird dir bestimmt sehr gut tun. Und du wirst ebenso glücklich sein wie ich, wenn ich in Rom lande. – Aber wie viele Schwierigkeiten zu überbrücken!

Die Arbeiten, die ich in diesen 2 Jahren machte sind nur Portraits, also wirklich nicht interessant für dich; meine Sehnsucht in Kompositionen mein Fühlen auszudrücken kann erst erfüllt werden, wenn ich nicht diese vielen Unterrichtsstunden gebe, die wirklich mein Herzblut aussaugen. Denn dadurch daß ich mich in jede Arbeit des Schülers vertiefe, komponiere ich unausgesetzt auf seiner Basis u[nd] vertrockene selbst. – Diesen Sommer war es anders, ich hatte keinen Unterricht u[nd] war wieder ich selbst – u[nd] ich freue mich, daß dir das Relief gefällt, es ist lebensgroß, d. h. die Gestalt. –

Vorige Woche war ich auf dem Lande im tiefen Sehnen, u[nd] dachte an Grundlsee, wenn du auch die beschneiten Bäume aus deinem Fenster siehst – Wie herrlich ist es doch für den Künstler die wechselnden Jahreszeiten, das Ewige in der Natur mit der ganzen Seele zu genießen. Wie man schaffender Mensch in diesem Wolkenkratzer New York bleiben kann ist mir ein Rätsel, dazu bin ich zu sehr Europäer. – Wir wollen hohe Werte, streben nach den besten Ausdrucksmöglichkeiten – Und so viele der wertvollsten Europäer bringen ihre Werke mit u[nd] entwickeln sie weiter zum Heile dieses Landes.

Adresse immer: 323 High Street, Germantown, Pennsylvania.

Im Äther irgendwo feiern unsere Gedanken ein fröhliches Wiedersehen!

25. Germantown, 20. 2. 1949

324 High Str
Germantown PA
20/2 [19]49

Mein lieber Freund,

wieder wollte ich dir gleich antworten, als ich deinen Brief erhielt, aber ich wartete, um dir gute Nachrichten geben zu können. Es schien, als könnte ich im Juni nach Europa, leider ist alles noch unbestimmt. Ich habe zwar my passage over – doch fehlen meine notwendigen Papiere – so muß ich geduldig sein – die Hoffnung immer weiter nähren, daß das alles gut ausfällt. Von meinem armen Mann leider schlechte Nachrichten, sie wollen ihm den Paß nicht geben, solange er kein Visum nach U. S. hat. Nun versuche ich alle erdenklichen Wege, damit er nach Rom gelangt – es ist fürchterlich wie die Verhältnisse sich in der Č. S. verschlechtern. Gott Dank können wir mit Flugpost noch ungehemmt in Verbindung sein, u[nd] zwischen den Zeilen kann man immer viel lesen. Der amerik[anische] Consul in Prag möchte ihm so gern helfen – hoffentlich gelingt es mit der Zeit.

Daß du mit deiner lieben Gattin nach Meran willst, ist eine sicher ausgezeichnete Idee; wenn ich dich doch dahin beeinflussen könnte, daß du überzeugt bist, du kannst wieder gesund werden; das wäre allein schon ein großer Fortschritt! Sei wenigstens überzeugt, die gute Luft im Süden wird deinen strapazierten Lungen gut tun u[nd] das wird sie wirklich; auch die Ärzte wissen nicht wie veränderlich jeder Körper ist, u[nd] die geheimnisvollen Lebensmöglichkeiten des Einzelnen kennen sie auch nicht. Man nennt es dann einfach ein Wunder wenn jemand plötzlich wieder geheilt ist von einem Leiden, das als „unheilbar“ fixiert wurde. Selbst hier in dem Lande, wo anscheinend die medizinische Wissenschaft top ist, wie sonst nirgends, geben die Ärzte zu, daß sie unfähig sind die Gründe zu

erklären, wie es möglich ist, daß Krankheiten die sie nicht heilen können – plötzlich manchmal verschwinden – ohne ihre Hilfe. – Bitte, lieber Freund, lieber großer, denkender Geist, ändere deinen Standpunkt u[nd] reguliere deine Einbildung, deine Gedanken dahin, daß du absolut wieder viel viel besser werden kannst, ja ganz normal, sodaß dich keinerlei Wetter beeinflusst. – Ich sehe dich lächeln, wie auf dem lieben Bild, das mich so innig erfreut, es soll aber ein bejahendes u[nd] gläubiges Lächeln sein, bitte!

Ja dein Bild ist wirklich gelungen, denn wenn du auch nicht immer so weise, milde u[nd] freudig zugleich aussehen magst, aber deine innere Gefühle, deine Seele giebt es wieder. Ich danke dir herzlich, es mir gesandt zu haben.

Auch den Tisch, die Lampe, die Photo deiner Frau nehme ich an, vielleicht deiner Mutter im Hintergrund mit den Büchern – all diese deine Umgebung liebe ich u[nd] verstehe, daß du in ihr wirklich glücklich bist u[nd] ganz du. – Der Wandervogel der ich bin, sehnt sich nach so einem Heim. Aber wer weiß, ob ich es noch finden werde. – Dein Brief war mit mir in New York, u[nd] liegt vor mir jetzt in Washington, wo ich bei lieben englischen Freunden das weekend in einem kultivierten europäischen Milieu genieße, aber morgen gehe ich ins State department um zu sehen was sich tun läßt. Hier riecht es schon nach Frühling, Krokus blüht im Garten, Vögel zwitschern, die Äste haben einen grünen Schleier. Diese Villenviertel überall in den Städten sind oft mitten in alten Bäumen wunderschön angelegt – aber all dies kann ich nicht aus vollem Herzen genießen – weil der Sorgen zu viele sind.

Wie schön das Interesse der Chinesen für deine Arbeiten, ja es ist ein Jammer, daß alle Werke vernichtet wurden, vielleicht kommt noch die Zeit u[nd] Möglichkeit für dich „gesammelte Werke“ herauszugeben, mit einer Abbildung einer Büste von dir, die ich dann machen will! Und sie wird a masterpiece werden, da ich deine lieben Züge schon ein paar Jahre genau kenne! – nicht wahr? Erinnerst du dich an unsere Sitzung als ich eine Statuette von dir machte, in einem großen Lehnstuhl, den Kopf in die Hand gestützt – Vision des zukünftigen Schriftstellers. Du warst mit dem Motorrad herüber gekommen, u[nd] den nächsten Tag machte ich noch eine Statuette aus dem Gedächtnis, in einer dir wohl damals charakteristischen Stellung, die Beine übereinander, die Arme ineinander verschränkt – ich erinnere mich lebhaft daß beide ganz du waren.

Nein, „lachend vorwärts“ ist nicht mehr mein Leben, aber „gut sein ist alles“ versuche ich seit Jahren zu verwirklichen – Lebenszweck scheint mir nur alles Edle, Gute, Schöne zu fördern, Liebe zu suchen zu geben – u[nd] alles das hast du so einfach in diesen einen Satz gelegt – darum liebe ich ihn, u[nd] darum weiß ich auch, daß unsere Ideale immer die gleichen waren. – Egal wie die wirklich scheinende Welt um uns sich bewegt – nur auf die Ideale im eigenen Herzen kommt es zum Schluß eines Lebens an –

Beantworte deine Fragen: mein tschech[oslowakischer] Paß wurde mir nicht mehr verlängert, somit bin ich staatenlos so wie mein Mann, dem sie auch als unzuverlässlich die Staatsbürgerschaft entzogen haben (sie wollten allen Besitz so rasch als möglich konfiszieren u[nd] taten es auch) Ich bin displaced person jetzt u[nd] bekomme hoffentlich mit der Zeit meine first papers, sodaß ich reisen kann u[nd] hierher zurückkommen, sogar alle 6 Monate muß, bis ich U. S. Staatsbürger werde, für mich der einzige Ausweg gewesen. Sobald meine Position geregelt ist, nenne ich mich wieder Zelezny und nicht Zelezná.

In New York stand ich letzthin sehr ergriffen vor der Statue von San Luigi, Donatellos, die zu Besuch herüber kam u[nd] Geld für den ponte della Trinità in Florenz⁵⁸ sammelt. Und ich begegnete in der Ausstellung einen ital[ienischen] Maler, den ich kannte, als ich mein Atelier dort hatte. – Er blieb nicht bei der Kunst, wurde Kunsthändler, aber so viele alte Erinnerungen wachten wieder auf aus jenen Jahren – –

Überhaupt findet sich alles wieder in dieser einzigartigen Stadt – mit den 1 000fältigen Kontrasten. Nur Ruhe, Einsamkeit giebt es dort keine – Künstler hier müssen sich umstellen – um Alltagsfolge zu erzielen – u[nd] heute gefeiert, sind sie morgen vergessen. Ja, um viel wertvoller war unser Leben in Europa vor den 2 Kriegen, – zwischen ihnen sogar –

Mein lieber treuer Freund, ich drücke deine Hände mit warmen Wünschen u[nd] grüße deine Gattin herzlich, die dich sicher rührend pflegt u[nd] behütet.

---

⁵⁸ Most ve Florencii (Ponte Santa Trinita), zničený 4. 8. 1944.

Es wäre so wunderschön, könnte ich Euch bald besuchen auf der Durchreise, denn ich käme in London an. – Wünsche müssen gehegt werden u[nd] das tue ich, vielleicht werden sie in diesem Sommer Wirklichkeit.

Immer die Gleiche getreue Freundin

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Lege die Photo bei, deren ernster Ausdruck dir zeigt wie schwer mein heutiges Dasein geworden ist.⁵⁹ Hast du die Photo der Büste, die ich von mir machte?

26. Germantown, 22. 4. 1949

324 High Street
Germantown, Pa
22/4 [19]49.

Mein lieber Freund,

dein Brief hat mir sehr traurig gemacht, weil du wieder krank warst. Aber jetzt hoffentlich zuversichtlich, du wirst dich im goldenen Monat Mai wieder erholen, dann vergißt du rasch die bösen Wochen. – Ich sandte Euch vor 2 Wochen zirka ein kleines Paket mit sehr guten zusammengestellten Mehlspeisen, da ich mir dachte, du wirst diese gern essen. Deine Frau liest sicher englisch u[nd] wird also die Herstellung, die sehr einfach zu sein scheint, verstehen. – Hier kann jeder Mensch kochen, was ja mit allen den schon halbfertigen Speisen in tinbüchsen kein Wunder ist. Mein Wagabundenleben bringt mich täglich in ein anderes Eßlokal, so habe ich auch hier nicht selbstkochen gelernt! –

Zu Ostern habe ich in Washington an dich gedacht, denn es ist eine Stadt, die jeder Europäer, ich meine damit jeder „große“ Europäer, gern haben muß. War bei meinen lieben englischen Freunden, die aus Egypten herversetzt sind an die Botschaft, u[nd] in diesem Kreise erwachen wieder totglaubte Ideale – die Atmosphäre ist eben Europa, Ruhe, Harmonie, Freude an der Natur – kein Hasten, keine Übertreibungen. –

Trotzdem bin ich durch den Aufenthalt hier sehr bereichert worden, denn es ist eine andere u[nd] wahrscheinlich die zukünftige Welt. Wir alle, die von „drüben“ hier schaffen, bringen sehr viel mit, das Wissen die Amerikaner u[nd] achten uns. Wenn alles klappt, komme ich nun doch hinüber – u[nd] zwar am 7. Juni nach England, dann direkt nach Rom. Sollte es gehen, daß ich auf mein staatenloses Reisedokument eine Durchreise für Österreich bekomme, würde ich mich so gern bei Euch aufhalten. Vielleicht wird es aber erst im Herbst gehen, Ende September, denn ich muß wieder hierher zurück, um meine „ersten Papiere“ zu bekommen. Dann kann ich zurück nach Rom – was ja mein großer Wunsch bleibt. Bekam eine beglückende Nachricht von meinem Mann, daß er endlich doch den Paß erhält u[nd] hofft bald in Italien zu landen. Der Arme hat ja eine furchtbare Zeit hinter sich.

Im April enden alle meine Kurse, ich bin auch bereits vollkommen ausgesaugt – Gott Dank füllt sich ja das Gedankenreservoir bald wieder – aber werde ich in Rom Ruhe zum Schaffen finden? Vorderhand ist mein Atelier noch nicht frei – u[nd] wie werden die Verhältnisse sein? Aber ich habe volles Vertrauen, daß diese bösen 5 Jahre zu Ende sind, u[nd] es noch bessere Zeiten giebt.

Letzthin lernte ich eine sehr bedeutende Frau kennen, ein ganz wertvoller Mensch, u[nd] sie hat Plotinus englisch herausgegeben, ein Auszug aus seinen Werken. Ich bin ganz beschämt zu gestehen, daß ich ihn nie gelesen hatte, obgleich ich immer griechische Philosophen studierte u[nd] in mich aufnahm. Weißt du, daß Goethe, Schiller u[nd] so viele Großen aller Zeiten ihn genau kannten?

„Wär nicht das Auge sonnenhaft

Wie könnten wir das Licht erblicken?

Lebt nicht in uns des Gottes eigene Kraft

Wie könnt' uns Göttliches entzücken?“⁶⁰

Goethe

Diese Strophe ist Plotinus nachempfunden, fast mit den gleichen Worten. Er baut auf Plato auf, ist aber unserer Seele viel näher, d. h. meiner u[nd] sicher auch deiner.

⁵⁹ Miněna je pravděpodobně přiložená portrétní fotografie.

⁶⁰ Citát z Johann Wolfgang GOETHE, *Zur Farbenlehre*, Tübingen 1810.

Das Selbstportrait ist von 42 u[nd] da jeder Mensch mich sofort erkennt, muß es sehr ähnlich sein. Wie sehr ich mich nach Rom freue kannst du dir wohl denken, wer weiß, ob du wirklich nicht noch ein x mit deiner Frau einen Winter dort verbringen wirst, wenn ich auch dort bin! –

Ich bin nach wie vor überzeugt, daß du geheilt werden kannst, mein lieber Freund, der Körper baut sich ja ununterbrochen neu auf, man muß nur daran glauben!

Hier gibt es jeden Sonntag Abend ein Rundfunkprogramm „life starts at 80“, das Leben beginnt mit 80. Es sind nur 70–90jährige die zu Worte kommen, es ist ganz fabelhaft, wie frisch diese Stimmen wirken, ein Mr Stein über 80 ist der Ansager – nachher kommt ein Arzt, der erklärt, daß die unbeeinträchtigte Lebenslust diese Menschen erhält – alle arbeiten noch u[nd] lieben die Tätigkeit. –

Ich erkenne jetzt, daß meine Mutter auch diese glückliche Lebensbejahung hatte, sie hätte eigentlich besser nach Amerika gepaßt als ich. –

Im Geiste bin ich bei Euch in dieser Abendstunde, es wird so schön sein, sich wirklich wiederzusehen, denn ich bin überzeugt, daß deine Frau u[nd] ich uns gar nicht fremd sein werden. Dein Bild habe ich so gern, wenn ich dich auch sonst immer nur vor mir sehe wie du vor ? das ist egal vor wie langer Zeit – mit einem Wort in unserer Maiglöckchenzeit – warst. –

Ja, ein Leben liegt dazwischen, ein schönes reiches, u[nd] auch Schweres – für uns beide – aber die Erinnerungen an den Frühling vergißt man nie. Alles alles Liebe Euch beiden – Gott Dank –

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Nenne mich nicht mehr Zelezna

27. paluba lodi Caronia, 15. 6. 1949

15. Juni 1949
Cunard White Star
R. M. S. „Caronia“

Mein lieber Freund,

über einen Monat ist es her, daß ich deinen Brief erhielt, u[nd] täglich wollte ich dir schreiben. – Es war unmöglich; bis zum letzten Tag wußte ich nicht ob ich reisen kann, die Schwierigkeiten waren ohne Ende – u[nd] sie zu überbrücken nahm jede freie Stunde in Anspruch. Nun bin ich seit 6 Tagen auf dem Ocean, habe mich ausgeschlafen u[nd] sammle neue Kräfte für alles, was ich in Rom zu tun haben werde. Nun aber vor allem zu Euch. Hoffentlich hast du dich ebenso gut erholt wie deine treue Gattin u[nd] Ihr seid erfrischt zurückgekehrt. Bin überzeugt, daß dir die veränderte Luft gut tat, vielleicht mübtest du im Herbst wieder hin.

Die Stimmen aus dem Publikum über dein Werk haben mich riesig gefreut, u[nd] ich danke dir herzlich sie mir geschickt zu haben. Das Stück muß ausgezeichnet sein, wie ja alles was du schreibst!

In London bleibe ich nur paar Tage, um die Frau Alberts⁶¹ zu sehen, erinnerst du dich, wie er unsere Freundschaft betreute, der Gute! Dann fahre ich über Paris direkt nach Rom, wo ich hoffe bald meinen Mann wiederzusehen. Den Paß bekam er, mußte unterschreiben, daß wir auf allen Besitz verzichten – u[nd] somit niemals zurückkehren. (Das ist uns ja sehr leicht gemacht worden!) Wie gern würde ich schon in Italien bleiben, aber es geht nicht; so muß ich im Oktober wieder zurück, weiß nicht ob es gelingt, daß mein Mann mitkann. Aber ich vertraue in eine bessere Zukunft nach diesen schweren Jahren. –

Natürlich werde ich alles tun, um mit meinem einfachen travel document eine Durchreise in Österreich zu bekommen, u[nd] dich zu besuchen. Wäre es nicht schön, wenn ich eine Reliefskizze von dir machen könnte, in Erinnerung der 2 Statuettenskizzen in unserer Maiglöckchenzeit! Die Art Reliefe (plaques in U. S. genannt) mit denen ich dort Geld verdiene. Eine für deine Frau u[nd] eine für mich. – Pläne schmieden war immer meine Lust, so schmiede ich weiter! –

Wunderbar sind die tausendfälligen Stimmungen des Meeres, u[nd] die grandiose Horizontenlinie ringsum giebt einem so eine unendliche Ruhe. – Friede, Ewigkeit, Schönheit sind eins im All, u[nd] wer sie alle empfindet ist ein Teil von ihnen. –

Alle innigsten Wünsche Euch, schreibe mir nach Roma, via Margutta 54.

Ich drücke deine lieben Hände in treuem Erinnern.

H[elene] Z[elezny] S[cholz]

Hoffe sehr, daß das Paket mit Mehlsachen ankam.

---

⁶¹ Betty Howard, viz pozn. k dopisu č. 6.

Mein lieber Freund,

Ich bin tiefbetrübt über deinen heutigen Brief u[nd] machte mir schwere Vorwürfe, daß ich dir seit dem ich hier landete noch nicht schrieb. Wollte Zeit zu einem langen Bericht finden, u[nd] verschob das Schreiben von Tag zu Tag, obgleich ich immer u[nd] mit innigsten Gefühlen an dein Sein u[nd] deine Gesundheit denke. Diese letzten Wochen waren ohne Ruhe ausgefüllt mit allerhand Überraschungen unangenehmster Art – die Wohnung ist endgültig verloren, sehr wenig daraus gerettet. Mein Mann kam endlich, aber ist nicht wohl u[nd] braucht viel Pflege – er hat ja Schreckliches mitgemacht. Dazu materielle Sorgen aller Art, Leben hier teuer wie in U. S. – nur will ich nicht undankbar sein, denn die Atmosphäre von Rom beglückt mich; hier ist ja meine wirkliche Heimat. Wie gern hätte ich Euch hier u[nd] möchte dich verwöhnen helfen – was deine liebe Frau ja immer tut. Das es dir augenblicklich nicht gut geht, macht mich traurig. Hoffe nur die Besserung kommt über Nacht. Laß deinen Lebens u[nd] Schaffenswillen nicht sinken, dann meisterst du auch diesen Rückfall. Sicher wird dir die Rückkehr nach Wien *sehr* gut tun – ich fühle es an mir selbst, wie es mir wohl tut zurück zu sein. Ob ich im Oktober schon nach U. S. zurück gehe hängt in erster Linie davon ab, ob ich hier gar keine Verdienstmöglichkeiten finden kann. Wir leben jetzt im Atelier, infolgedessen gar keine Arbeitsstimmung, aber im nächsten Monat wird sich alles entscheiden. Wann wollt Ihr nach Wien?

Mit Wehmut u[nd] doch mit Dankbarkeit ordne ich das was uns blieb; Mailänder jüdische Flüchtlinge haben unsere Sachen ausgeplündert – Gott sei Dank sind aber der Großteil meiner so schönen Kunstbücher-Bibliothek im Atelier gerettet; von meiner Mutter Bücher haben sich die Russen wahrscheinlich im Schloßhof von Trebovice Feuer gemacht. Darunter sind auch leider deine verbrannt.

Wenn ich dir doch eine Waggonladung dieser herrlichen römischen Sonne senden könnte! Ich liebe ja diese Wärme, wenn auch so Viele stöhnen, u[nd] sogar Italiener ihre Trägheit verdoppeln.

Was in den letzten Jahren hier geleistet wurde ist fabelhaft, das Gleiche soll auch in Wien sein. Wenn es mir gelingt ein österr[eichische] Visum zu bekommen, besuche ich Euch bestimmt u[nd] es wird schön sein, zusammen zu sprechen nach all den Jahren, nicht wahr? –

Wenn eine Wahrsagerin mir in der Jugend geweissagt hätte, daß ich heute so intensiv arbeiten muß, wie nie früher, wäre ich wohl enttäuscht gewesen – Jetzt nehme ich alles, was nicht geändert werden kann mit Gleichheit u[nd] Liebe im Herzen hin u[nd] bin glücklich für ein langes glückliches Leben. – Unsere Maiglöckchenzeit in seinem Beginn.

Mit herzlichem Gruß an deine Frau drücke ich fest u[nd] lang deine beiden Hände in altem treuem Erinnern

Immer die gleiche H[elene] Z[elezny] S[cholz]

(Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 1248/7, Sign. 2.1.1.253)

Summary

The Helene Zelezny-Scholz – Reborn Post-war period of the sculptress in letters to a friend (1946–1949)

The text consists of an introductory study and a critical edition of 28 letters written by the sculptress Helene Zelezny-Scholz to her close friend from youth, writer Rudolf Jeremias Kreutz in the years 1946–1949. The correspondence depicts how the sculptress originally from the Czechoslovakia left the country and also the post-war peripeteia of her life. It follows the author through Europe – from Prague through Switzerland, Italy, and Great Britain. It also describes the over two years she spent in the USA and concludes with the return to her Roman home. Considerable part of the correspondence is concerned with reflection of cultural differences between Europe and the USA amplified by the post-war period. The study also contributes to the regional history: when Helene Zelezny-Scholz left, the cultural phenomenon of Třebovice Castle connected mainly with the sculptress' mother, and a writer Marie Stoná, definitively ended as well. The retrospective passages of the text give an interesting view of the friendly relations which Helene Zelezny-Scholz had with, for instance, Stefan Zweig or Augusto Giacometti.

1. Helena Železná-Scholzová (stojící vpravo), pravděpodobně jako vedoucí kurzu lidového umění International School of Art ve Veselí nad Moravou počátkem třicátých let. SZM, Uměleckohistorické pracoviště, inv. č. 80.I-31644

2. Fotografický portrét z doby poválečného amerického pobytu. Foto George B. Tanguay, Philadelphia. Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 1248/7

3. Pomník pro dům sociální péče v Germantownu, léto 1948. V pravém dolním rohu Helena Železná-Scholzová (na rubu fotografie dopsáno „findest du mich?“). Foto George B. Tanguay, Philadelphia. Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 1248/7

4. Helena Železná-Scholzová na výletě v údolí řeky Hudson, léto 1947. Wienbibliothek im Rathaus, Handschriften-sammlung, Nachlass R. J. Kreutz, ZPH 1248/7

Die Art Kaktus / pleques in h. P. gewohnt /
 und dann ist doch fast wadinna .
 Gies bis dahin schon u. wie bis auf . -
 Platen befreundet was unter anderem /
 b. befreundet ist waiden ! -
 Minderwert sind die tontafel geologische
 Meinungen aus demselben, in die gewen -
 dieh Jostzandauklima kriegsman geht si -
 man b. eine unentbehrlich kufn. - fünde,
 geologisch, kriegsman sind nicht in alle u.
 nach bis allen unglücklich ist ein Teil von
 fünde . -
 alle wichtigen kriegsman fünde, fünde mit
 nach Rom, via Margutta 54 .
 In drück diein kriegsman fünde
 in kriegsman fünde .
 H. Z. S.

15. Juni 1949
 1. 20/3
 W.B. 20 / 18 Cunard White Star
 R.M.S. "Caronia"

Mein lieber Freund aber nicht
 kann ich es gut saß in diesem
 kriegsman fünde, u. kriegsman fünde
 fünde . - In dem kriegsman fünde, das kriegsman
 fünde kriegsman fünde auf kriegsman fünde
 kriegsman fünde, die kriegsman fünde kriegsman
 fünde fünde - in die kriegsman fünde
 kriegsman fünde kriegsman fünde in kriegsman fünde.
 Mein kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde
 kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde
 kriegsman fünde kriegsman fünde, nach ist in Rom kriegsman
 kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde
 kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde
 kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde kriegsman fünde

Gott ist, das was kriegsman fünde kriegsman fünde
 kriegsman fünde .

5. Ukázka rukopisu Heleny Železné-Scholzové, část dopisu Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi, psaného 15. 6. 1949 v průběhu cesty z USA do Evropy na palubě zaoceánské lodi Caronia. Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, ZPH 1248/7

Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ, *Hans Kudlich (1823–1917). Cesta života a mýtu, Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2012, 376 s.*

ISBN 978-80-7464-159-6

Osobnosti Hanse Kudlicha, rodáka ze slezského Úvalna (Lobensteinu), nejmladšího poslance říšského sněmu ve Vídni a Kroměříži v revolučním roce 1848/49, který jako první podal parlamentní návrh na zrušení poddanství se všemi souvisejícími právy a povinnostmi a byl proto vnímán a oslavován zejména německým obyvatelstvem českých a rakouských zemí jako Osvoboditel sedláků, byla věnována v německé historiografii poměrně značná pozornost. Vedle tří monografií, z nichž dvě byly publikovány knižně (W. Seifert v roce 1954 a zejména F. Prinz v roce 1962) je Kudlichova osobnost připomínána jak v historické literatuře k dějinám habsburské monarchie v 19. století, tak i v přehledných pracích německých autorů o českých, sudetoněmeckých nebo slezských dějinách.

Naproti tomu česká historiografie věnovala Kudlichovi jen okrajovou pozornost, v souvislosti s řešením agrární otázky v roce 1848, Kudlichově osobnosti jsou věnovány dvě kratší studie M. Gawrecké a příspěvky V. Plačka a Z. Hojdy. Malý zájem o Kudlicha z české strany je vcelku pochopitelný, vždyť jako demokrat v sociálním ohledu v národnostních postojích proklamoval názory o superioritě Němců v habsburské monarchii, podezřel slovanské národy jako kulturně zaostalé a odmítal český státoprávní program.

Nicméně dnes, kdy se v historiografii stále více prosazuje snaha o vyvážený národnostní pohled na dějiny českých zemí, vybízí Kudlichova složitá osobnost, která se pro německé etnikum stala symbolem, zatímco české ji přinejmenším odmítalo a ignorovalo, k historiografickému zpracování a zhodnocení i z české strany.

Recenzovaná monografie P. Kladiwy a A. Pokludové se snaží jako první v české historiografii o podrobnou analýzu a zhodnocení Kudlichovy osobnosti v širším kontextu politického i sociálního vývoje monarchie, a to s mimořádnou dávkou objektivnosti a nacionální nezatíženosti, na rozdíl od některých německých prací. Jak již naznačuje podtitul knihy „Cesta života a mýtu“ autoři věnují velkou pozornost také reflexi Kudlichovy osobnosti v kolektivní paměti Němců v českých zemích v 19. i 20. století, která byla zatížena řadou mýtů a stereotypů, stejně jako vytváření jeho mediálního obrazu. Kult Kudlicha, který se vytvořil již v roce 1848, přetrvával i v následujícím období, ve značné míře i zásluhou samotného Kudlicha, a byl modifikován ve shodě s programy německých liberálů, nacionálů a v meziválečném období především agrárníků.

Monografie se opírá o rozsáhlou heuristiku. Vedle studia dokumentů z vídeňského Haus-Hof und Staatsarchivu ve Vídni a některých českých archivů, mohli autoři využít dnes již přístupné materiály v dílčích pozůstatostech Hanse Kudlicha uložené v St. Pölten a Amsterdamu. Ty také umožnily P. Kladiwovi a A. Pokludové doplnit a korigovat Kudlichův

obraz, jak je tradován hlavně na základě jeho třídílných pamětí Rückblicke und Erinnerungen ze 70. let 19. století, o které se ve značné míře opírala i dosavadní literatura. Autoři zpracovali také úctyhodné množství periodického tisku celostátního i regionálního charakteru, dalších tištěných pramenů a odborné literatury německé, rakouské, české i americké provenience.

Snaze obou autorů o komplexní postižení Kudlichovy osobnosti odpovídá i velmi dobrá koncepce práce, její přehledná tematicky i chronologicky vyvážená struktura i způsob zpracování.

Nepovažují za podstatné rozebrat obsah jednotlivých kapitol práce, chci spíše upozornit na její nové pohledy a zejména korekce některých názorů i faktografických omylů, které byly často přejímány v literatuře. Především jsou to úvahy o věrohodnosti a spolehlivosti Kudlichových vzpomínek, které byly do zpřístupnění Kudlichovy pozůstalosti brány jako hlavní informační zdroj Kudlichova života v monarchii a jeho aktivit ve vídeňském a kroměřížském sněmu. Autoři upřesňují tradovaný názor o volbě Kudlicha poslancem vídeňského sněmu českými hlasy, polemizují s hodnocením Kudlicha jako dobrého znalce poddanských poměrů na venkově již v roce 1848, jak sám sebe prezentuje ve svých později psaných pamětech, a zejména relativizují Kudlichovy zásluhy o zrušení poddanství, které starší německá literatura, na rozdíl od nové, přeceňovala (Bauernbefreier), zatímco česká ve velké většině bagatelizovala - vytýkala Kudlichovu návrhu nepřipravenost a tvrdila, že by ke zrušení poddanství došlo i bez něj přes zemské sněmy. Zajímavé jsou v této souvislosti postřehy autorů, že česká literatura nedostatečně rozlišovala a často i směřovala otázku zrušení roboty a zrušení poddanského svazku a kladou si otázku, zda by došlo ke zrušení poddanství a všech z něj vyplývajících povinností, nebo jen ke zrušení roboty, kdyby tuto problematiku neprojednával

liberální říšský sněm, ale mnohem konzervativnější zemské sněmy. Kudlichovy zásluhy vidí především v jeho úsilí návrh ve sněmu co nejrychleji prosadit a zajistit tak zrovnoprávnění venkovského obyvatelstva.

Druhá část práce, která sleduje Kudlichovy návraty do vlasti v 70. a 80. letech přináší cenné poznatky o kritickém postojích Kudlicha k politice předlitavské části monarchie, o jeho vypjatém nacionalismu a obavách ze ztráty hegemonie Němců v Rakousku v souvislosti s emancipací slovanských národů a především Čechů. Autoři představují Kudlicha jako člověka, který konzistentně setrval na svých názorech z revolučního roku 1848, jako antiklerikála i přesvědčeného odpůrce rodícího se antisemitismu, který se od 80. let stával významným dělítkem mezi liberálním a nacionálním táborem.

Další rovina výkladu se zaměřuje na utváření a šíření Kudlichova mýtu jako „osvoboditele sedláků“ od 70. let, nejprve v intencích německých liberálů, později nacionálů a v meziválečném období pak především německé agrární strany v ČSR. Kudlichovy osudy sledovala německá publicistika, byly zpracovány beletristy v podobě románů a divadelních her, „osvoboditeli sedláků“ byly v etnicky německém prostředí věnovány pomníky, pamětní tabule nebo rozhledny. P. Kladiwa a A. Pokludová vcelku přesvědčivě dokládají smysl a cíle, které jednotlivá politická spektra vytvářením Kudlichova kultu sledovala. Ve změnách poměrech československého státu, kdy bylo postaveno Kudlichovi nejvíce pomníků, ať již nových nebo na místě stržených pomníků Josefa II., představoval Kudlich jako „Bauernbefreier“ ale zároveň i „Freiheitsbefreier“ pro Němce také symbol jejich nyní společné sudetoněmecké identity.

V závěru knihy je uveden podrobný přehled pomníků Hanse Kudlicha na území českých zemí i v zahraničí. Autoři vyšli z databáze poskytnuté Kudlichovou rodinou, kterou obohatili na základě archivního výzkumu o nová zjištění a upřesnění. Očekávala bych i vyjádření autorů ke geografickému rozmístění pomníků, z nichž většina se nachází v oblasti západních a severozápadních Čech, Slezska a severní Moravy, zatímco v Němci osídlených zemědělských oblastech Českého lesa, Šumavy a na jižní Moravě pomníky zcela chybí. Je zde souvislost s vlivem politických stran v regionech nebo snad blízké česko-německých hranice?

Závěrečný exkurs věnovaný grafologickému rozboru Kudlichova rukopisu je sice zajímavý, ale vyžadoval by přinejmenším stanovisko autorů, nebo na jeho základě zpracování pasáže o psychologických aspektech Kudlichovy osobnosti.

Závěrem lze konstatovat, že monografie splňuje nejen náročné požadavky vědecké práce a patří k nejlepším, jaké byly o Kudlichovi napsány, ale je i čtenářsky zajímavá a může oslovit i zájemce o historii z řad širší veřejnosti.

Marie Gawrecká

Dalibor PRIX, *Dlouhý presbytář Kostela v Žárech: k sakrální architektuře moravsko-slezského pomezí kolem roku 1300, Slezská univerzita v Opavě, Opava 2011, 372 s.*
ISBN: 978-80-7248-757-8

Po dobu více než dvou desetiletí je jednou z hlavních oblastí vědeckého zájmu Dalibora Prixe středověká sakrální architektura ve Slezsku a slezsko-moravském pomezí, a to zejména ve třináctém a čtrnáctém století. Svůj zájem již podložil řadou publikací v českých i polských vědeckých časopisech a kolektivních pracích věnovaných např. umění Slezska v době, kdy bylo součástí českého státu, či Janu Lucemburskému a jeho době. Dalibor Prix má zaslouženě, a to již delší dobu, pověst jednoho z nejznámějších odborníků na toto téma. Také proto musí vydání jeho knihy o známém díle hornoslezské architektury, navíc se slibným podtitulem, vzbudit živý zájem badatelů.

Stěžejní část této práce tvoří 287 stran textu doplněného fotografiemi, plány a profily architektonických detailů budov – obrazových příloh je celkem 164. Převážná většina fotografií a všechny výkresy jsou dílem autora - a co je obdivuhodné - mnoho kreseb bylo založeno na jeho vlastním pozorování a měření. Ocenění vyslovená na adresu obrázků je možno pouze zopakovat při hodnocení textové části. Práce je logicky konstruována a její autor používá velmi precizní jazyk pro popis a analýzu architektonických děl. Skvěle se orientuje v dostupných písemných pramenech, které dokáže všestranně a přesvědčivě interpretovat. Výborně zná literaturu k tématu, jak českou, tak i polskou, stejně tak jako k dějinám umění, historii (v užším slova smyslu) i archeologii, včetně těžko přístupných regionálních publikací a to nejen z Horního Slezska, ale také například z Krakova. Je patrná úcta, s níž odkazuje na některé polské badatele, zabývající se gotikou v Horním Slezsku, zejména na Mariana Kutznera, přičemž opakovaně chválí jeho analýzy – se kterými ovšem zároveň neváhá polemizovat. To vše jen ukazuje, jak svědomitě a pečlivě se autor staví k předmětu svého výzkumu, a jak všestranným vědeckým řemeslem disponuje.

Přes všechny uvedené výhody je jeho kniha přeci jen – jak se domnívám – zatížena určitým metodickým omylem. V první kapitole knihy, kde si staví své badatelské cíle, je Dalibor Prix shrnuje do tří otázek:

a) zda je svého času Marianem Kutznerem vymezená „ratibořská skupina“ (farní kostely v Ratiboři a Žárech (Žory) a dominikánské kostely v Ratiboři, Osvětimi a Těšíně) opravdu výsledkem práce téže stavební hutě?

b) zda je farní kostel v Žárech dílem stavební hutě moravské provenience (jak tvrdil Kutzner)?

c) jaké byly motivy použití dlouhého presbytáře v tomto kostele?

Problém je v tom, že tyto otázky, ač skutečně rozebírané na stránkách knihy, pouze částečně odpovídají jejímu názvu. Ten svádí k očekávání, že v centru pozornosti autora budou otázky typologicky související s problematikou tzv. dlouhých chórů – nepochybně jejich původ, vývoj, funkce, atd. Tento prvek se však vyskytuje teprve na třetím místě mezi deklarovanými cíli výzkumu, a celkově je v textu upozaděn velmi rozsáhlou (a to vynikající) analýzou architektonických detailů. Popis typu presbytáře použitého v Žárech, i přes erudici a mnoho zajímavých postřehů, zůstává na druhé koleji. Krom toho se zdá, že zájem badatele se nekoncentruje na samotný presbytář, ale na celý kostel v Žárech v raných fázích jeho výstavby. Během těch byly dokončeny sice pouze zdi východní části farního kostela, ale i ty dají tušit povahu celku, jak správně rozpoznal a analyzoval autor. Linie vymezující předmět jeho zájmu, jak se zdá, je spíše povahy chronologické a stylisticko-řemeslné, než že by vyplývala z funkční struktury budovy.

Popis „ratibořské skupiny“ autor započal perfektní analýzou jejího titulního kostela. V jeho rámci představil a interpretoval písemné prameny týkající se bezprostředně výstavby budovy, představil historické pozadí vzniku města a farnosti i urbanistický kontext chrámu, popsal architektonický typ jeho částí a rekonstruoval zasvěcení a umístění oltářů. Pečlivě studoval kamenný architektonický detail farního kostela, což umožnilo určit jeho stavební fáze. Výstižně přitom poukázal na změny projektu, ke kterým došlo během realizace stavby presbytáře: opuštění původně plánovaných šestidílných kleneb a jejich nahrazení čtyřdílnými. Výborným způsobem byl nastíněn proces utváření plánu stavby kostela, na kterém se mohli podílet radní města Žáry (na základě zkušeností kolegů ze sousední Ratiboře), místní probošt, kníže (držitel města) a nakonec architekt, kterému byla stavba svěřena. Uvedené části knihy by mohly sloužit jako vzor pro to, jak by měl vypadat moderní mnohostranný rozbor architektonického díla a jak rozdílné typy pramenů je možno při ní využít.

Pokud jde o ostatní kostely v Kutznerem vymezené skupině, největší podobnost spojuje farní kostel v Žárech s farní svatyní v Ratiboři – což bylo přesvědčivě prokázáno. Za pokrevně spřízněné dílo, i když mladší, byl uznán – a to je nový a odvážný postřeh – kostel dominikánek v Ratiboři. Autorovi se podařilo prokázat, že projektant architektonických detailů této stavby, dále rozvíjel prvky, použité již v obou předchozích případech. Teze o stejném autorství všech tří chrámů je pravděpodobná, i když zřejmě nepřesvědčí úplně všechny. Ve světle vývodů D. Prixe není možno dominikánské kostely v Těšíně a Ratiboři, a zejména ten v Osvětimi, počítat do výše uvedené skupiny. Pokud bychom v této části práce měli autorovi něco vyčíst, tak snad pouze poněkud všeobecný popis cihlové hmoty zdíva analyzovaných budov, který se omezil jen na popis způsobu pojení. Pouze v případě kostela v Žárech jsou uvedeny rozměry cihel, ale opět nemáme žádné informace o míře zachování původního stavebního materiálu, či uspořádání stěny (snad zachované v podkrovi?) atd. Nevíme tedy, zda jsou kostely považované za díla jediné stavební hutě, vůbec postaveny z podobného materiálu. Jakákoliv negativní odpověď na tuto otázku by samozřejmě nevyvracela autorovu hypotézou, nicméně, donutila by jej se k tomu vyjádřit. Podrobnější popis stavebního materiálu hornoslezských kostelů by určitě ukázal jejich autory v plnějším světle.

Představení slezských, moravských, a konečně i středoevropských souvislostí stavby kostela v Žárech – jako odpověď na druhou otázku uvedenou v úvodu – je jistě jednou z nejlepších částí knihy. Je v ní prezentována velmi široká škála významných prací souvisejících s architekturou regionu na přelomu třináctého a čtrnáctého století. Velmi přesně je popsána jejich stylistika a mnohokrát také chronologie, která v současné literatuře buď chybí, nebo je uvedena mylně či jen povrchně (katedrála v Olomouci, kolegiáta v Kroměříži, františkánský chrám v Brně, atd.). Snaha nalézt v této části jakékoliv nedostatky, byť i druhotné, je pro recenzenta těžkým oříškem. Z drobností můžeme upozornit na skutečnost, že mnou navržené datování presbytáře dominikánského kostela v Krakově (na 70.–80. léta 13. stol.), jsem poměrně rychle poopravil (jádro presbytáře s vlysem dokončeno 1248–1251, modernizace včetně kružeb a vitráží na 70.–80. léta 13. stol.). Upřesnění jsem však publikoval v práci, která mohla být autorovi nedostupná.¹ Další drobná oprava: při popisu vývoje hladkých hlavic sloupů ve Slezsku Prixovi unikla skutečnost, že přípoř

¹ Marcin SZYMA, *Fryzy z motywym lilii heraldycznej w kościołach dominikańskich w Polsce*, „Kronika Miasta Poznania” 2004/3 (Nasi dominikanie), s. 95–108.

(v knize často připomínaného) dominikánského kostela ve Vratislavi, jsou příkladem právě takového řešení. V souvislosti se vznikem prvního nerealizovaného projektu klenby presbytáře farního kostela v Žárech se zdá být důležité jejich uložení – jsou velmi nízko ve vztahu k sousedním oknům, což by svědčilo o větší výšce klenby. Vzhledem ke způsobu vyobrazení to není patrné na rekonstrukci chrámu ve Vratislavi představené Edmundem Małachowiczem, na kterou se autor odvolává.

Dalibor Prix se nakonec věnuje důvodům použití „dlouhého chóru“ v kostele v Žárech (s. 236–243). Tento architektonický typ vyvinutý podle vzoru stavební činnosti mendikantů, u kterých měl své funkční opodstatnění, byl aplikován také v kostelích, kde je jeho přítomnost obtížněji vysvětlitelná. Tento problém má širší rozsah a vztahuje se v podstatě na všechny pozdně středověké farní kostely s „nad míru“ velkými (jak by se zdálo), typologicky různorodými presbytáři (v architektonickém nikoliv liturgickém smyslu slova). Dozvíme se snad někdy – v důsledku nedostatku pramenů – jak původně vypadal provoz v těchto prostorách? D. Prix si je vědom toho, že způsob využití jednotlivých částí konkrétního kostela se někdy značně lišil a to dokonce i v rámci jednoho století. Správně při tom upozornil na komunikační funkce prodloužených presbytářů (vchod z venku, průchod do kaple, sakristie, přístavky), což výrazně omezuje jejich skutečnou „užitnou plochu“. Autorův názor o potřebě hierarchizace interiéru, jako hlavním důvodem pro zavedení „dlouhých chórů“, je přesvědčivý. Je možno doplnit, že projevem stejných aspirací v některých farních kostelích bylo instalování přepážek a dokonce i členěných lektorii a to i přes neexistenci společně konaných liturgií.

Autor se také zaobírá možnostmi užívání lavic (stall) pro městské radní v presbytářích. I když to v textu není vyjádřeno přímo, zdá se, že se distancuje od této hypotézy, pro kterou se dosud nepodařilo nalézt přesvědčivé důkazy v pramenech, ale jen náznaky. Zde stojí za to připomenout studii Krzysztofa Czyżewského ohledně umístění lavic tohoto typu.² V pozdním středověku a raném novověku byly obvykle umístěny podél západní části korpusu kostela, tváří v tvář speciálnímu „oltáři pro radní“. Nakonec se D. Prix přiklání k názoru J. Kuthana ohledně děkanátní skupiny kostelů, do kterých byl importován prodloužený mendikantský presbytář – což se také recenzentovi zdá být racionální. Neopodstatněné je naopak tvrzení (s. 242), že existence arkád ve víceodních architektonických chórech farních kostelů vylučuje umístění stall (chórových lavic) v těchto arkádách. Vždyť právě na takovém místě se ve většině gotických katedrál nejčastěji nacházel chór kanovníků.

Na závěr ještě jedna poznámka týkající se redakční stránky recenzované knihy – na kterou možná autor neměl přímý vliv. Strany, které bezprostředně předcházejí ilustracím, se od ostatních liší tím, že velká část jejich plochy zůstává prázdná. Naznačuje to jakoby konec kapitoly, který tam však není. Toto specifické rozmištění se nevhodně odráží na estetické stránce a přehlednosti textu, mate čtenáře a znesnadňuje čtení.

Uvedený výčet postřehů a drobných doplňků nijak nesnižuje výše uvedené nesporné kvality knihy. Bez váhání, může být považována za jednu z nejlepších knih na téma gotiky v zemích „Mladší Evropy“, které se za poslední roky objevily. Publikace Dalibora Prixe je povinnou četbou pro všechny, kteří se zajímají o umění středověkého Horního Slezska a pro zájemce o problematiku „architektury kolem roku 1300“ ve střední Evropě.

Marcin Paweł Szyma
(překlad z polštiny Jiří Peterka)

Jan PAVLÍK, *Vzpomínky na zemřelé jezuitu narozené v Čechách, na Moravě a v moravském Slezsku od roku 1814, Refugium Velehrad-Roma s.r.o.: Olomouc 2011. 798 s.*
ISBN 978-80-7412-067-1

S vročením 2011 vyšel v nakladatelství Refugium pod názvem *Vzpomínky na zemřelé jezuitu narozené v Čechách, na Moravě a v moravském Slezsku od roku 1814* zatím poslední (27.) svazek již zavedené edice Čestí Jezuité. Jeho autorem je exprovinciál české provincie Tovaryšstva Ježíšova + P. Jan Pavlík. Podle svědectví autora se impulsem pro sepsání této práce stal Katalog zemřelých členů po obnově Tovaryšstva Ježíšova od roku 1914 po rok 1970, vydaný v roce 1972 Generální kurií Tovaryšstva Ježíšova v Římě. Výpisky jmen a dat jezuitů pocházejících z českých zemí využil později P. Pavlík při zpracovávání dějin

² Krzysztof CZYZEWSKI, „*Siądź mi po boku prawym*”. *O zasiadaniu w kościele słów kilka*, in: D. Nowacki (ed.), *Mecenat artystyczny a oblicze miasta. Materiały LVI Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków 8-10 XI 2007*, Kraków 2008, s. 57–76.

poúnorové perzekuce jezuitů u nás (*Budou vás vydávat soudům*), jehož druhým dílem byly *Nekrology v letech 1950–1990*. Později nekrology rozšířil nejprve o léta 1919–1950, dále o léta 1814–1919 a nakonec i po roce 1990 a dovedl jej až do roku 2007. Svůj rukopis se rozhodl nazvat *Vzpomínky na zemřelé jezuitů...od roku 1814*. Vydání svého rozsáhlého díla rukopisu se však nedožil, zemřel v Brně v roce 2008.

Struktura práce odráží periodizaci dějin jezuitů v našich zemích od roku 1814, tj. je členěna do čtyř dílů I. 1814–1919 (od obnovení řádu a vzniku rakouské provincie do zřízení samostatné československé provincie), II. 1919–1950 (do zrušení mužských řádů v Československu), III. 1950–1990 (období komunistické perzekuce a činnosti v ilegality) a IV. 1990–2007 (období svobody po listopadu 1989). U každého jména jsou uvedeny základní údaje jako datum (a místo) narození, vstup do řádu a úmrtí. Podle možností a dostupných pramenů jsou biogramy, především z období po roce 1919, doplněny o další informace o profesním působení a životních osudech. U spolubratrů, které P. Pavlík osobně znal si dovolil i osobní vzpomínky a postřehy – ostatně byl k tomu disponován coby dlouholetý provinciál. Jednotlivé biogramy jsou psány se snahou o čtivé podání a především s úctou a láskou ke každému ze spolubratřů. Čemu se však autor nevyhnul a patří to mezi obvyklé nedostatky různých personálních katalogů, je jednak nejednotnost a nedůslednost při užívání zeměpisných názvů (původní versus současná a počeštěná versus cizozajazyčná podoba), což je na závadu zejména v českých zemích a dále chybné uvádění jejich geografické/státoprávní příslušnosti. Za všechny případy uveďme např. Frývaldov (něm. Freiwaldau), což je původní pojmenování města Jeseník, který navíc neleží na Moravě, ale ve Slezsku a až do roku 1978 patřil k vratislavské arcidiecézi.

Každý díl je opatřen přehlednými seznamy podle roku úmrtí, podle měsíce a dne úmrtí, podle roku, země a diecéze narození, podle data vstupu do řádu a stupně zařazení. Některé z nich, zvláště pak seznamy podle dne a měsíce úmrtí, odkazují na původní účel nekrologia a nejsou badatelsky příliš využitelné. Jinak se ovšem jedná o nesmírně cennou práci a biografickou příručku pro církevní dějiny českých zemí.

Rukopis k vydání připravil P. Michal Altrichtr SJ, který také v závěrečné redakční poznámce objasnil uplatněné zásady své redakční práce. Zde upozornil na snahu redakce co nejméně zasahovat do rukopisu a ponechat jej v co nejautentičtější podobě. S tím také souvisí některé nedostatky jako nejednotnost při užívání zkratk SJ, TJ a S.I., či absence některých tabulek za IV. dílem. Slabinou je absence podrobného jmenného rejstříku, jehož nezařazení bylo odůvodněno obavou z neúnosného nárůstu stran (a tím i ceny) publikace. Nejvýraznějším, nadto velmi cenným, redaktorským zásahem do Pavlíkova textu se stalo jeho doplnění obrazovými přílohami v podobě úvodních/titulních stran publikovaných i nepublikovaných textů a děl jednotlivých jezuitů. P. Altrichtr připojil rovněž stručné curriculum vitae P. Pavlíka.

Petr Tesař

Dalibor HALÁTEK (ed.), *Proměny. Opava v obrazech a fotografiích, Statutární město Opava 2014, 277 s.*

ISBN 978-88-87632-15-4

Konec minulého a počátek tohoto roku přinesl Opavě několik výrazných edičních počínů zhusta podpořených městskými granty. Současnost je zachycena v souboru fotografií Romana Poláška „Opava ve čtyřech ročních údobích“ a „Opava dnem i nocí“ Jana Pohribného ze září 2013 je spojená s vyznáním místního rodáka Jiřího Grygara. Dále nesmíme zapomenout na nástěnnou „Černobilou nostalgii“, kalendář na rok 2014 představující Opavanům již neexistující lokality města spojené s dějinami pohostinství a společenským děním. Opavská kulturní organizace ve spolupráci s Národním památkovým úřadem také vydala katalog „Opavské hradby“ ke stejnojmenné výstavě. A na jaře 2014 tedy jako pomyslný vrchol vyšly „Proměny Opavy“ myšlené jako příspěvek k nadcházejícímu jubileu slezské metropole.

Takto město Opava s odstupem dvaceti let vydalo novou publikaci shrnující ikonografii Opavy „v obrazech a fotografiích“ po stále vyhledávané a citované „Staré Opavě – Alt Troppau“, projektu z roku 1994 realizovaného dílem ze sbírek Slezského zemského muzea, dílem z fondů Zemského archivu v Opavě.

V mezidobí mezi vydáním Staré Opavy a Proměn se dále opavští historici Karel Müller a Pavel Šopák zapojili do široce koncipovaného projektu nakladatelství Paseka „Zmizelá města“ (2010), aby vybrali fotografie, které zpětně doloží dávno minulé, nedochované, zákoutí Opavy a Karel Müller jako editor v roce 2006 sestavil – z textů kolektivu autorů pocházejících převážně z vysokoškolského prostředí – knihu „Opava. Historie, město, lidé“ v rámci tzv. velkých Dějin měst vydavatelství Lidové noviny.

„Stará Opava – Alt Troppau“ prezentovala jak nejstarší známé vyobrazení Opavy z roku 1593 na dřevorezu Jana Willenbergera tak veškeré proměny tváře města v průběhu posledních čtyř staletí (včetně známých akvarelů Opavy od Franze Biely čili prezentace města za časů Opavského kongresu, půvabných biedermeyerových scénérií 30. let 19. století na střeleckých terčích místních měšťanů, prostředí opavského

venkova následně ve 40. letech zachytil v monarchii etablovaný Jakob Alt a s narůstající časovou přímkou vzrostl počet nám známých opavských vedutistů, ostatně jejich jména jsou zde po zásluze připomenuta – Kalivoda, Würbs, Galke a Ferdinand Belrupt) a výmluvně ji uzavřely snímky města zničeného II. světovou válkou.

Ovšem v „Proměnách“ byl dále doceněn přínos městského architekta Moritze Hartela, který svým niterým vztahem k Opavě mnohonásobně překročil stín své profese. Autoři obou knih, Staré Opavy i Proměň, shodně začíli k zřetelnému pořízení panoramatu Opavu, k vykreslení charakteristické siluety města v jeho středu, představili život na jeho ústředních náměstích. Prostě šlo o to obrazově představit Opavu jako město četných kostelů a klášterů, obemknutou hradbami a vojsky za třicetileté války za správy knížete Liechtenštejna; Opavu v parcích a sadech, Opavu vybavenou školami a nemocnicemi. Autoři přitom mimo jiné sáhli k dosud netradičním pramenům – Opavu hledali a našli na firemních vedutách, v parergách výučních listů. Vidíme zde i Opavu na prvních fotografických snímcích – z věže farního kostela postihujících mj. přestavbu tzv. Hlásky v roce 1902, zaniklá nároží opavských ulic, tržní kлокot na náměstí Horním, Opavu s výstavními hotely a kavárnami. Město v závěrečném oddílu Staré Opavy postupně prezentované pomyslnou procházkou jeho ulicemi (i s využitím dobových pohlednic jako specifického historického dokumentu).

Jen na okraj, v roce 1994 též vyšla rovněž stále vyhledávaná, na rozdíl od Staré Opavy obsahově kompaktnější, kniha „Pozdrav z Opavy – Gruss aus Troppau“, svého druhu přehledka historické pohlednicové produkce těžící jak ze sbírek soukromých sběratelů tak z možností fotooddělení Slezského zemského muzea. Žel v obou knihách roku 1994 chyběly odkazy na zdroje, kde se zde publikované kresby, pohlednice, fotografie fakticky nacházejí. Nedostatek poznámkového aparátu nakonec začali vnímat jako nedostatek i sami autoři.

Ostatně mimo jiné právě proto Karel Müller zařadil aktuálně anotované „Proměny“. Výpravná kniha si prošla svým křestem v rámci pásma oslav 200. výročí založení tradice opavského muzejnictví. Také v ní můžeme sledovat jak se Opava ve své historii měnila. Také tato publikace se skládá ze dvou částí. Zde ale podobnost s dřívějším dílem (Starou Opavou) končí. Neboť, obrazový oddíl je obsahově sevřenější, jeho koncepce byla rozšířena o prameny k dějinám města nacházející se mimo jiné v polských kulturních institucích. Fakticky se v první části knihy jedná o přetištění základních obrazových zdrojů tak jak již odezněly ve „Staré Opavě“.

A v čem je dále jiná? Nová kniha je významně rozšířená o snímky zachycující výrazné předěly moderní historie města po roce 1945. Především druhou částí. Ta je uvozena tristními fotografiemi z poloviny prázdného Horního náměstí Opavy 1958. Ukazuje tedy jak zuboženě Opava vypadala po odklizení válečných trosk, jak se konkrétně budovala Opava nová i pozdně socialistická (hotel Kamyšin). Na velmi civilně působících černobílých snímcích nám nabízí imaginární výlet po náměstích, ulicích města tak jak se jejich vzhled v mezidobí 1890–1965 měnil (ojediněle s přesahem ke konci let osmdesátých!).

Nechybí dále momenty, které zasáhly do historie Opavy v neklidném 20. století – slavné mezinárodní mistrovství mužů v krasobruslení (1908), defenestrace pomníků (1922), demonstrativní vypálení synagogy (1938), sanace předměstí a zrod sídlišť (1971–1979) na Olomoucké výpadovce a v obcích původně k Opavě do třicátých let minulého století pouze přiléhajících – Kateřinkách a Kylešovicích. Můžeme také zavzpomínat na povinné prvomájové průvody, jak se zachraňovaly sochařské monumenty zdobící výstavní budovu muzea (1984). V podstatě druhý oddíl knihy by svým přesahem, tím jak promlouvá k životním prožitkům opavských současníků, vydal na samostatnou knihu. I proto jsou „Proměny“ veřejností, nejen odbornou, vnímány pozitivně.

Můžeme tedy říci, že „Proměny aneb Opava v obrazech a fotografiích“ jsou legitimním pokusem posunout ikonografii, historii města za jeho socialistický rámec. Proto jistě ne náhodou autoři knihy vybrali fotografii opětné výstavby Hrnčířské ulice (nacházející se v centru města) na obálku – zleva na ní vidíme Opavu noblesně secesní, zprava nový blok domů v duchu žádané sorely, Opavu symbolicky předělenou jeřábem a za oponou lešení.

Jaromíra Knapíková

Martin STRAKOŠ, *Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století, Národní památkový ústav, územní pracoviště v Ostravě, Ostrava 2010, 199 s.*
ISBN 978-80-85034-60-8

Martin Strakoš pracuje v Ústavu pro regionální studia Ostravské univerzity a působí rovněž na ostravském pracovišti Národního památkového ústavu. Dlouhodobě se zabývá dějinami architektury, především ve městech na severní Moravě a v českém Slezsku. Ve své knize shrnuje výsledky svého bádání v uplynulém desetiletí, avšak počátky jeho zájmu o poválečný architektonický vývoj Ostravy, svým způso-

bem výkladní skříně urbanismu socialistického Československa první poloviny 50. let 20. století, sahají až do závěrečných let komunistického režimu. Tehdy ovšem nebylo možné na danou problematiku ještě nahlížet bez ideologických brýlí. V současnosti, s potřebným časovým odstupem, již takový pokus o objektivní posouzení dané epochy a výsledků architektonické proměny místa možný je. Martin Strakoš se o toto zhodnocení ve své knize pokusil a již koncepce jeho práce prozrazuje, že se jedná o přístup promyšlený a vycházející z odpovídajících podkladových, z velké části archivních materiálů.

Při čtení knihy se opakovaně objeví otázka, kterou si sám autor také klade: jaký je přínos architektury totalitního režimu pro současnou společnost, která pochopitelně vyznává jiná hodnotová kritéria? A lze vůbec při vymezení těchto rozporů o přínosu hovořit?

Publikace je rozdělena do sedmi kapitol, avšak vlastní těžiště práce představuje kapitola pátá, v níž se autor věnuje předmětu svého bádání. Zahrnuje celou jednu čtvrtinu dvousetstránkové knihy, avšak sama o sobě by byla pouhou sondou, bez širších souvislostí. Ty právě doplňují jak předcházející kapitoly, tak závěrečná část sahající prakticky až do současnosti.

Termín „Nové Ostravy“, jež byla situována západně od historického centra Moravské Ostravy, odpovídal vymezení vůči architektonickým trendům předválečného období, funkcionalismu a modernismu. V podmínkách komunistického režimu bylo upřednostněno pojetí v duchu historismu a zejména tzv. socialistického realismu (sorela).

Teoretický rámec pojetí Nové Ostravy analyzuje autor ve druhé kapitole, kde konstatuje i stav pramenné základny, např. zničení archivu ostravského Stavoprojektu. Při své práci proto mohl čerpat zejména z písemností ostravského krajského národního výboru či přímo úřadu vlády. Další významné podklady se nacházejí v Archivu města Ostravy a v Archivu akciové společnosti Vítkovice.

Jak vyplývá z dosavadní odborné literatury věnované architektuře socialistického realismu, vybudování Nové Ostravy nebyla dosud věnována pozornost jako svébytnému tématu. Také pokusy o zhodnocení této etapy urbanistického vývoje lokality naráželo zejména na ideologické meze při interpretaci. Zpětná reflexe tzv. sorely ještě v nedávných letech byla spíše výrazem osobního zaujetí, takže k pokusům o zobecňující shrnutí dochází vlastně až v současnosti.

Bylo by nemyslitelné omezit téma pouze časově, tedy na léta 1949–1957, kdy téma výstavby Nové Ostravy bylo aktuální. Možná už období vývoje architektonických směrů v době před druhou světovou válkou se vztahem k Ostravsku by vystačilo na samostatnou publikaci. Autor sleduje podrobně pronikání vlivů ze socialistického Sovětského svazu, dokládá vzájemné kontakty mladých architektů a jejich názorové proměny. Zajímavé je zde srovnání německé architektonické avantgardy s komunistickým pojetím architektury a určitá názorová blízkost. Výrazem prosazení socialistického realismu byl I. sjezd sovětských architektů v Moskvě v roce 1936, na němž byli zahraniční hosté, mj. také z Československa.

V určité míře se nové prvky prosadily také v některých stavebních úpravách provedených v M. Ostravě ve 20. a 30. letech 20. století. Urbanismus se dostal zcela pod ideologický vliv v době okupace, kdy do popředí pronikl protěžovaný německý Heimatstil. Částečně došlo k jeho uplatnění a realizaci při stavbě kolonie Šídlovec v Hrabové, jež byla dokončena až v 50. letech.

Bezprostředně po skončení války se ideologické vlivy promítly do nucené výstavby památníků Rudé armády a osvobození, což bylo na válkou silně poznamenaném Ostravsku velmi intenzivní. Typickým příkladem byl Památník hrdinů v Komenského sadech v Ostravě. Přestože došlo po válce ke značným proměnám města i okolí a změnila se struktura obyvatelstva, panoval ještě dlouho po válce trvalý nedostatek bytů. Logicky proto bylo při urbanistickém rozvoji města potřeba zohlednit zejména tento nedostatek. Vzorovým sídlištěm se stalo sídliště Stalingrad a Bělský les kolektivitu pod vedením pražských architektů Jiřího Štursy a Otakara Slabého. V definitivním řešení se mělo jednat o aglomeraci pro 12 000 obyvatel. Zde však již projekt narazil na problémy, protože předpokládal pouze pracující rodiny, zatímco např. senioři měli být přestěhováni jinam.

V roce 1950, kdy se nové sídliště začalo označovat termínem Stalingrad, byli pražští architekti postupně vytlačováni a iniciativy se chopil ostravský Stavoprojekt. Další fázi výstavby sídliště řešil ateliér Jiřího Krohy. Velkorysá koncepce socialistického města, jak dodnes zůstala dochována kromě Bělského lesa také v Porubě či v Havířově, v sobě spojuje prvky pozdního funkcionalismu a sorely. Na s. 150 autor čtenáře pozývá na fiktivní výlet do minulosti, do léta 1950. Tehdy ještě byla Poruba jednou z vesniček v širším okolí Ostravy. Popis idylické krajiny je zcela odlišný od nové zástavby, která zde začala vznikat od léta 1952. První obyvatelé se sem nastěhovali v roce 1953. Sídliště se mělo stát výkladní skříní komunistického režimu. Určitým vrcholem existence Nové Ostravy byla návštěva sovětského nejvyššího představitele Nikity Chruščova v roce 1957. Tehdy bylo již zřejmé, že původního cíle, tedy dokončení celého projektu ke konci třetí pětiletky v roce 1963, nebude dosaženo. Ostatně již na konci 50. let se objevily kritické připomínky ke koncepci podobného stylu socialistické výstavby.

Autor pokládá v závěru své práce otázku, zdali je potřeba architekturu socialistického realismu památkově chránit. Památková péče vymezila v roce 2003 v I. a II. porubském obvodu městskou památkovou zónu. Také v Havířově byly některé budovy prohlášeny za památky, stejně je označen Dům kultury města Ostravy, postavený v letech 1954–1961. Je nepochybné, že stavby vypovídají o době svého vzniku a tím, že naplňují určitá ideologická kritéria, jsou vázána i místo svého vzniku.

Kniha je bohatě vybavena obrazovými přílohami přímo v textu, což čtenáři usnadňuje orientaci v problematice. Lze souhlasit s autorovým konstatováním, že jeho kniha představuje pouze část delšího vyprávění, tedy že příběh o ostravské architektuře může dále pokračovat. Svou práci k tomu položil Martin Strakoš velmi fundovaně a erudovaně základem.

Zdeněk Kravar

Markéta KOURILOVÁ – Petr KOZÁK, *Memorabilia opavských dominikánů, edice pamětních spisů z 1. poloviny 18. století, Opava 2013, 184 s.*
ISBN 978-80-86224-96-1

Autoři edice zpřístupnili veřejnosti dvě kronikářská díla, týkající se bývalého dominikánského kláštera a kostela sv. Václava v Opavě, z nichž jedno bylo až doposud jen velmi málo známo, druhé bylo zcela neznámo, resp. vědělo se, že existovalo, ale bylo považováno za ztracené. Jde o kratší spis „Notata quaedam de conventu sancti Wenceslai“, jehož rukopis je uložen ve wrocławské univerzitní knihovně a obsáhlejší rukopis „Memorabilia conventus sancti Wenceslai“, jejichž opis je dochován v pozůstalosti zakladatele moderní slezské historiografie S. B. Kloseho, uložené ve wrocławském státním archivu. Obě díla pocházejí z počátku 18. století a autorům se podařilo určit jako jejich autora slezského dominikána Petra Dirpauera, v l. 1707 a 1712–1714 převora opavského dominikánského kláštera.

Zájem o dějiny dominikánského řádu v poslední době po řadě desetiletí malého zájmu, někdy snad až nezájmu, vzrůstá a v jeho rámci je jistě velkým přínosem edice dvou rukopisů, vztahujících se k dějinám opavského konventu. Přitom dějepisceví bylo v české provincii dominikánského řádu v 1. polovině 18. století velmi rozšířeno a oficiálně podporováno. Nešlo přitom jen o připomenutí dějin české provincie a jejich jednotlivých konventů, nýbrž ve většině případů i o praktická díla, dokazující majetkové záležitosti a nároky klášterů nebo ilustrující různé význačné události v jejich životě. Proto také autoři sahali v hojně míře do klášterních archivů, v té době přístupných pouze omezenému okruhu hodnostářů jednotlivých klášterů a opisovali listinný nebo aktový materiál, jehož originály se od té doby v řadě případů nedochovaly a jsou tak známy pouze z těchto opisů.

Platí to i o obou kronikářských dílech Petra Dirpauera, z nichž zejména „Memorabilia conventus sancti Wenceslai“ vznikla při příležitosti odtržení slezských konventů od polské řádové provincie a jejich připojení k provincii české v r. 1706, dovršující tak několik desetiletí trvající boj za uskutečnění této změny v postavení jednotlivých provincií řádu. Autor proto pečlivě opsal všechny důležitější dokumenty, vztahující se ke zmíněné události v r. 1706. Opsal i mnoho jiných listin a aktů opavského kláštera, z nichž zejména písemnosti, ilustrující spory kláštera s řádem německých rytířů o pole, darované olomouckým biskupem Janem Volkem klášteru r. 1336, z 1. poloviny 17. století, jsou dnes známy už jen z dobře dochovaných písemností Zentralarchivu des Deutschen Ordens ve Vídni. K těmto soupisům pramenů – kroniky většinou ničím jiným nejsou – připojoval Dirpauer stejně tak jako ostatní autoři své vlastní poznámky jen velmi zřídka, většinou k tomu, co si sami pamatovali. Nesmí nás to překvapit – zásady moderního kritického dějepisceví se rodily až zhruba o tři čtvrtiny století později a k jejich propagátorům patřil mj. již zmíněný S. B. Klose.

Autoři edice prokázali, že „Memorabilia conventus sancti Wenceslai“ byla do značné míry předlohou pro vznik třetí nejznámější kroniky opavského kláštera, kterou sepsal v r. 1742 bývalý opavský převor Alexius Regembauer, je uložena ve sbírce rukopisů Slezského zemského muzea v Opavě a je známa v německém překladu, pořízeném v r. 1903 G. Kürschnerem pod názvem „Das Buch der Stiftungen zum ehemaligen Dominikaner-Kloster in Troppau“. Regembauer ovšem své dílo doplnil o regesta nadačních listin, jež klášter obdržel mezi lety 1707–1742 (listiny většinou uváděl jen v regestech), a popis událostí, jež zažil, naproti tomu zkrátit líčení sporů s řádem německých rytířů a připojení slezských konventů k české řádové provincii v r. 1706. Autoři edice tak opravili názor některých starších historiků, že obě tato díla vytvořil stejný – jim neznámý – autor.

Pro samotnou edici obou kronikářských děl je velmi hodnotným přínosem pečlivý komentář, bližší určující na základě dosavadní historické literatury o opavském dominikánském klášteře a o Opavsku všechny osoby a místa, vyskytující se v obou kronikářských dílech. Právě na tom je nejlépe vidět, o kolik pokročilo

historické bádání o Opavsku a souvislostech jeho dějin s obecnějšími dějinami oproti dobám zhruba před půl stoletím, kdy já sám jsem se chopil – rovněž z praktických důvodů (snaha o popularizaci objektu kláštera, o jehož záchranu jsme tehdy bojovali) – výzkumu dějin opavských dominikánů. Není jistě náhodou, že původní rukopis díla, který mi bohužel nebylo umožněno publikovat, jsem od té doby musel na základě stále novějších poznatků třikrát přepracovat, abych se nyní konečně rovněž dočkal jeho publikace. Mají své osudy knihy i jejich autoři!

Závěrem je možno říci, že edice obou zmíněných kronikářských děl, týkajících se opavského dominikánského kláštera, je dobrým počinem, umožňujícím prohloubení znalostí o dominikánském klášteře, Opavě a Opavsku a povzbuzujícím historiky k další práci na poli, jež nám po dlouhá léta zůstávalo téměř nepoznáno. K tomu lze popřát do budoucna jen mnoho zdaru.

Václav Štěpán

Vlastivědný sborník Novojičínska, svazek 62/2012, Muzeum Novojičínska, p. o., Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín, 256 s.

ISBN 978-80-87359-10-5, 978-80-87632-02-4

V závěru roku 2012 byl vydán další svazek Vlastivědného sborníku Novojičína, a to tradičně ve spolupráci Muzea Novojičína, Zemského archivu v Opavě a jeho pobočky Státního okresního archivu v Novém Jičíně. Uváděný sborník vychází jako periodikum jednou do roka a tematicky zůstává věrný příslušnému regionu, jeho historii, umění, památkám, etnografii i přírodovědě. Obsah 62. svazku byl opět naplněn stěžejními studiemi a články, kratšími zprávami i rubrikami věnovanými osobnostem a recenzím nových publikací. Na konci sborníku bylo zařazeno „slovo závěrem“ ředitelky Muzea Novojičína Sylvie Dvořáčkové, která v něm informovala nejen o národním zahájení Festivalu muzejních nocí v Novém Jičíně, ale rovněž o výstavě novojičínského malíře Hugo Baara (1873–1912).

Ve dvou úvodních studiích zmiňovaného svazku bylo zpracováno téma Jednoty bratrské. První z autorek, historička Edita Štěříková, dlouhodobě se zabývající problematikou českého evangelického exilu, se ve svém příspěvku zaměřila na osudy moravských exulantů z Novojičína, představitelů Jednoty bratrské, kteří našli útočiště na panství hraběte Nikolause Ludwiga von Zinzendorfa v Horní Lužici, a to v nově založeném Hermnhutu, chceme-li Ochranově. Jednou z klíčových postav moravského emigračního hnutí byl v první polovině 18. století i Christian David, syn ženklavského tesaře Jana Davida. Rovněž s touto pozoruhodnou osobností z komunity moravských bratří nás seznamuje uváděná studie. Druhý příspěvek s obdobnou tematikou vzešel z pera historičky a etnoložky Markéty Křížové, specializující se především na koloniální dějiny Latinské a Severní Ameriky. Ve studii autorka nastínila misijní aktivity obnovené Jednoty bratrské v Novém světě, tedy na americkém kontinentu. Také zde se setkáváme s osobou hraběte Zinzendorfa, jenž se stal propagátorem bratrských misí do Severní Ameriky a duchovním otcem projektu izolované indiánsko-bratrské komunity.

Autor třetího příspěvku popisovaného sborníku, historik Jiří Jurok, zabývající se převážně obdobím středověkých a raně novověkých dějin, se na patnácti stranách pokusil současně zprostředkovat spotřební nároky vybraných společenských vrstev v poslední čtvrtině 16. století. Na základě studia dochovaného zlomku neznámé novojičínské obchodní knihy z let 1585–1589 (s přesahem do roku 1590) jednak podrobně shrnul sortiment prodávaného zboží (různých druhů látek, koření, léků, potravin a podobně), jednak zachytil tehdejší odběratele pocházející z řad radních, měšťanstva i šlechty. Ačkoli v úvodu studie Jiří Jurok označil za majitele obchodní knihy neznámého kramáře, patrně z Nového Jičína, dále v textu se osmělil čtenáři nabídnout opodstatněnou hypotézu, ve které analyzovaný dokument přisoudil novojičínskému kramáři Blažejí (Blasiu) Österreicherovi. Je zřejmé, že zachovaný zlomek obchodní knihy představuje cenný pramen k hospodářským i sociálním dějinám, přesahující hranice regionu.

O zbytečně zanikající památce – zámku v Polance nad Odrou – pojednala na stránkách Vlastivědného sborníku Novojičína historička a památkářka, autorka několika stavebně historických průzkumů, Romana Rosová. Po přehledném historickém úvodu k Polance nad Odrou i ke zdejšímu zámku autorka zařadila souhrnný popis tvrže, posléze zámecké budovy, doložený archivními prameny. Zároveň zde vytyčila hlavní mezníky stavební historie dokumentované památky. Čtenář tak může sledovat nejen přestavbu někdejší tvrže na čtyřkřídlý jednopatrový zámek někdy mezi léty 1671–1692, včetně zbudování dvou vstupních bran na protilehlých stranách areálu s hospodářskými objekty a čeledníkem, nýbrž i renovaci zámecké budovy knížetem Gebhardem Blücherem v roce 1895. Osudy zámku v Polance nad Odrou v průběhu 20. století až po současnost se Romana Rosová snažila přiblížit prizmatem památkové péče. V této souvislosti připomeňme poněkud paradoxní situaci z 60. let 20. století, kdy byl zámek roku 1963 prohlášen za státem chrá-

něnou památku, aby zanedlouho, v roce 1965, „mohl být“ památkové ochrany zbaven. Na stať Romany Rosové navázal svým pojednáním o erbech – o heraldických památkách – na zámku v Polance nad Odrou archivář, historik a výtečný heraldik Karel Müller.

Nepochybně zajímavou sondou do života aristokratické rodiny zpestřila obsah jmenovaného sborníku další historička, se zaměřením na dějiny 20. století, Lucie Laníková. Z Polanky nad Odrou nás prostřednictvím svého příspěvku přenesla na zámek v Kuníně, do období první poloviny 20. století, mezi členy šlechtického rodu Bauer-Rohrfelden a dotkla se osudů vybraných příslušníků této rodiny. Vzpomínku na osobnosti dvou novojičínských rodáků se pokusil ve svých stručných, avšak poutavých statích znovuoživit historik Muzea Novojičínska Radek Polách. V prvním příspěvku zaměřil svou pozornost na postavu dr. Augusta Bielky rytíře von Karltru (1828–1909), nositele nejvyššího francouzského vyznamenání – řádu Čestné legie. Bielka toto vyznamenání získal spolu s dalšími význačnými členy doprovodu císaře Františka Josefa I. během státní cesty do Francie. Stalo se tak roku 1867 v Paříži, kde se družina včele s panovníkem zúčastnila i čtvrté světové výstavy. Ve druhém článku Radek Polách pojednal o dvorním radovi dr. Wilhelmu Johannu Haasovi (1842–1918), postupně řediteli univerzitních knihoven ve Štýrském Hradci a ve Vidni, mimo jiné držiteli čestného občanství města Nového Jičína.

Osobnost geniálního konstruktéra Hanse Ledwinky (1878–1967), jehož profesní kariéra byla spjata s kopřivnickou automobilkou produkující vozy značky Tatra, se podařilo přiblížit trojici autorů, jmenovitě Janu Ražnokovi, Karlu Rosenkranzovi a Radimu Zátokovi. Příspěvek vzešel z textu určeného pro výstavu *Hans Ledwinka – od Prásidenta do síně slávy*. Autoři tak vzdali čest výjimečné postavě automobilového průmyslu, otcí myšlenky průlomové takzvané tatrovácké koncepce, zakladateli éry aerodynamických vozů a tvůrci celé řady patentů, který byl v roce 2007 uveden do Evropské automobilové síně slávy. Celkové povědomí o kulturním prostředí novojičínského regionu zajisté utužil další z příspěvateľů, historik umění Jiří Klučka. Svůj článek věnoval osobě malíře a středoškolského učitele Jaroslava Štochla (1888–1965), rodáka z Kladna, jehož tvorba byla propojena i se zdejším krajem díky jeho působení jako pedagoga v Novém Jičíně a ve Frenštátu pod Radhoštěm. Obsah popisovaného sborníku byl dále doplněn nejen o zajímavý příspěvek dotýkající se činnosti cisteristů na severní Moravě z pera Jana Folprechta a Kateřiny Novákové, ale také o pojednání etnografky Anny Hřčkové, zabývající se více či méně známými formami jarních a letních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. Autorem jediného článku s přírodovědnou tematikou se stal zoolog Václav Mikeš. V příspěvku, jehož součástí je i přehled faunistických nálezů jednotlivých druhů drobných savců, se snažil připomenout materiál, metodiku i výsledky práce – doklad několikaletého úsilí – zoologa Augustina Daňka (1945–1998).

Za celkem třinácti studiemi a články byly zařazeny čtyři zprávy informující o 600. výročí první písemné zmínky o obcích Novojičínska (listina Lacka z Kravař z roku 1411), produkci rybjanských „bandůr“ a výskytu pomněnkovce velkolistého na Moravě. Ke zprávám byl připojen i dodatek k soupisu heraldických památek, upozorňující na další nově zjištěné a obnovené artefakty v Lubojatech, Nové Horce, Novém Jičíně, Příboře a v Suchdole nad Odrou. Rubriku věnovanou osobnostem vyplnily jednak vzpomínky na výtvarníka Lumíra Sklenáka a hudebníka Ludka Zapletala, jednak připomenutí životního jubilea historika Jiřího Juroka, včetně uvedení souhrnné bibliografie jeho publikací, studií, článků, recenzí i zpráv. Nakonec v příslušném sborníku nechyběly ani recenze vybraných publikací, ať už se jednalo o katalog k autorské výstavě Radka Polácha – *Karel I., Poslední český král a jeho cesta z Brandýsa nad Labem přes Nový Jičín do Kolomyje v roce 1912* či o dvě úspěšné monografie k dějinám obcí Hůrky a Polouvsí, od první písemné zmínky až po současnost. Dodejme, že hlavním autorem obou uváděných publikací se stal zkušený historik a archivář Tomáš Baletka.

Není pochyb o tom, že takto pestrý obsah 62. svazku Vlastivědného sborníku Novojičínska si již našel své čtenáře a tento trend bude pokračovat. Nepatrně zamrzí, že se v textech místy objevují nesrovnalosti po stránce jazykové – překlepy i stylistické chyby. Otázkou zůstává, zda nemohly být některé z příspěvků přehledněji strukturované, například tři úvodní rozsáhlejší studie. Pokud je odborný text, byť tematicky jasně vymezený, určen všem zájemcům o vlastivědu příslušného regionu, bude jeho rozdělení na části uvozené nadpisy jednoznačným přínosem. U příspěvku dokumentujícího životní příběh Hanse Ledwinky měl být alespoň v závěru zařazen soupis použité literatury a pramenů. Poněvadž jde o upravený text k výstavě, bylo nasnadě stať adekvátně přizpůsobit charakteru periodika, navíc, když v pokynech pro autory je požadován poznámkový aparát.

I přes několik málo výtek lze představený svazek etablovaného sborníku ocenit jako kvalitní publikaci, která dostála své tradici.

Jana Koudelová

Po nedlouhé době se českému čtenáři opět připomenul polský historik a ředitel Gymnázia č. 3 Augustina Weltzla v Ratiboři Norbert Mika. Po *Dějínách Ratibořska*¹ se totiž může seznámit s další Mikovou publikací, která tentokrát mapuje historii polského města Krzanowice (česky Křenovice, Křanovice, Chřenovice) a s ním spojených osad, tedy Bořutina (polsky Borucin), Petřatina (polsky Pietraszyn), Bojanova (polsky Bojanów) a Vojnovic (polsky Wojnowice). Jmenované lokality leží nedaleko hranic s Českou republikou a sousedí s regionem tzv. Hlučínska. Originál monografie vyšel pod názvem *Historia miasta i gminy Krzanowice* (Krakov 2013) a je přepracovanou a doplněnou verzí starší práce, na které se z velké části podílel právě Mika.² Pro českou odbornou i laickou veřejnost může být publikace zajímavá z několika důvodů. Křenovice a Bořutín patřily k opavskému knížectví, Petřatín pak ke krnovskému (Vojnovice a Bojanov náležely k ratibořskému knížectví). Po roce 1742 uvedené lokality sdílely podobné osudy s územím označovaným později jako Hlučínsko. A bylo by možné zmínit další souvislosti. Např. panství Bořutín a Bojanov byly v majetku významného rodu Lichnovských, Petřatínští osadníci spadali po staletí do kompetence faráře ze Sudic a křenovický duchovní správce zase spravoval i Chuchelnou a Strahovice. Zmiňme rovněž skutečnost, že také v okolí Křenovic bychom se mohli setkat s velkou skupinou obyvatelstva označovanou jako „moravci“.

Kniha je koncepčně rozdělena do čtyř celků. V úvodu nás autor seznamuje s polohou, podněm a obyvatelstvem popisovaných míst. Následuje celek pojmenovaný „Prehistorie a historie“, pro který je ústřední chronologická linie uzavřená víceméně obdobím prvních let po ukončení druhé světové války. A zde je potřeba učinit několik poznámek. Mika klade připojení piastovského Holasicka (tedy Holasicka bez přemyslovské enklávy s Hradcem u Opavy) k českému státu k roku 1180 a dává ji poněkud záhadně do souvislosti se sňatkem vévody ratibořského Měška I. Křivonohého a Přemyslovny Ludmily Olomoucké (s. 24). U tohoto pasu by bylo vhodné reflektovat mj. inovativní závěry české mediévistiky, která datuje anexi někdy do let 1179–1182 a připisuje ji osobě pozdějšího českého krále Přemysla Otakara I.³ Rozpaky pak budí Mikovo tvrzení o prvním písemně doloženém majiteli Křenovic, kterým měl být Přemysl Otakar II. (s. 42). Připomeňme, že Křenovice se poprvé připomínají v listině z roku 1265. Přemysl Otakar II. tehdy potvrdil Herbordovi z Fulštejna svobodné dědičné vlastnictví Křenovic a Štěpánkovic⁴, které uvedeny šlechtic koupil, a jiných nejmenovaných držebností v opavské provincii. Přitom Herbordův alodní majetek na Opavsku měl být vyňat z pravomoci provinčních úředníků. Jednalo se vlastně o výsady, které v provincii získal Vok z Rožmberka. Fulštejn dále získal právo povýšit Křenovice na město, které se mělo řídit Hlubčickým právem.⁵ Z panovníkovy písemnosti ovšem nevyplývá od koho a kdy Herbord Křenovice a Štěpánkovice zakoupil! A je nutné upozornit na další nepřesnosti. Hovořit k roku 1327 o území Koruny české opravdu nelze (s. 25). Dávka mostního ospy, odváděná městu Opavě (mj. i Křenovicemi, Bořutínem a Petřatínem) za údržbu mostů přes stejnojmennou řeku, se nevypočítávala jako desátek (s. 40). Z důkladné analýzy opavského rejstříku mostního z roku 1349 z pera Bohumila Sobotíka vyplývá, že původně byl základní jednotkou lán.⁶ Z něj plynula polovina měřice, resp. opavského šeflu obilí. Označení Křenovic latinským výrazem „oppidum“ (1764; s. 33) je nutné řadit k sídelně-právní kategorii městečko. Manželem Barbory Bravantské z Chobřan byl podle Miky „nějaký Podstatský z Prusinovic“ (s. 45). Jedná se o Václava Adama Podstatského z Prusinovic, který mimochodem působil jako nejvyšší zemský sudí krnovského knížectví.⁷ Ke zrušení cechovních korporací v Prusku došlo zásluhou reforem kancléře Hardenberga v letech 1810–1811. Dále fungovala jen řemeslnická společenstva. Mluvit proto o křenovických ceších k roku 1865 není správné. Ve třetím celku nám autor představuje historii institucí a významných památek

¹ Norbert MIKA, *Dějiny Ratibořska*, Krakov 2012; srov. i polský originál N. Mika, *Dzieje Ziemi Raciborskie*, Kraków 2010.

² Norbert MIKA – Joanna KLINOS, *Krzanowice i okolice. Monografia gminy*, Krzanowice 2006.

³ Srov. např. Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000, s. 414–415.

⁴ Štěpánkovice v okrese Opava.

⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* V-1. Ed. Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Pragae 1974, s. 640–642, č. 432.

⁶ Bohumil SOBOTÍK, *Opavský rejstřík mostního z roku 1349*, ČSM–B 12, 1963, s. 30–38 a 79–90. Z poznámkového aparátu vyplývá, že Mikovi je uvedena studie známa.

⁷ Srov. k němu Jiří STIBOR, heslo *PODSTATSKÝ z Prusinovic*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Supplementum č. 1, Ostrava 2011, s. 93–95.

na Křenovicku. Pozornost věnuje církevním stavbám, školám, nemocničním zařízením, policii, společenským organizacím apod. V posledním celku se autor zabývá každodenním životem. Centru jeho pozornosti neunikají např. jarmarky, postoje a zvyky obyvatelstva, poutě, požáry a další katastrofy. Kapitoly doplňují nejstarší výkazy osadníků Křenovic a Bořutína. V tomto případě mohl Míka využít i konsignaci populace podle vyznání pro Petřatin z roku 1739.⁸

Norbert Míka se solidně orientuje v relevantních pramenech a literatuře polské i zahraniční provenience, tzn. české a německé. To je velký klad jeho práce. Obávám se však, že českou mutací jeho práce fatálně diskvalifikuje překlad. Není to autorova chyba, ale je to obrovská škoda! Lapsy v historické terminologii, nebo v translaci osobních a pomístních jmen jsou více než mnohočetné. O polonismech ani nemluvě. Posuďte sami: „směrem k Nasiedlům“ (s. 25; český Násile), „Herbord byl zároveň generálním soudcem ve Štýrsku“ (s. 31; zemský sudí), „osada... byla soukromým městem“ (s. 38 a jinde), „kontreformace“ (s. 42 a jinde), „český císař Jošt Moravský ze Špilberku“ (s. 43), „císař Matěj Habsburský“ (s. 47 a jinde), „kalichy s patinou“ (s. 96). Závěrem uvedme, že kniha je vybavena poznámkovým aparátem, seznamem pramenů a literatury, seznamem zkratk, německým a anglickým resumé a velkým množstvím obrazových příloh.

Marek Skupien

KRONIKA

Miloš Zbavitel

V obdivuhodném věku 93 let nás opustil 18. května 2014 dramaturg, herec, režisér, šéf činohry, umělecký ředitel, překladatel a publicista Miloš Zbavitel (nar. 26. 2. 1921 ve Frenštátě pod Radhoštěm). Jeho celý život byl protkáán vřelým vztahem k divadlu, nejen z pohledu člověka podílejícího se na vzniku inscenací, ale také zajímavějšího se o divadelní historii.

Jeho rodiče Alois a Marie Zbavitelovi byli nadšenými příznivci divadla a nebylo tedy divu, že i syn Miloš se brzy nechal vtáhnout do tajů divadla. Dětství a mládí strávil na různých místech, podle toho, kde jeho otec, profesor učitelského ústavu zrovna působil. Prázdniny však rodina trávila společně ve Frenštátě pod Radhoštěm, kde rovněž získal první herecké a režijní zkušenosti mezi místními ochotníky. Po maturitě na gymnáziu v roce 1940 začal studovat herectví na dramatickém oddělení Konzervatoře hudby v Praze, ale po roce odešel. V letech 1941–1942 jezdil s kočovnými divadelními společnostmi Zdeňka Valderna, Josefa Primy a Bedřicha Ryse. Na podzim 1942, až do konce války, byl Miloš Zbavitel povolán na nucené práce v rámci tzv. totálního nasazení.

Po válce se vrátil do Opavy, kde i se svou ženou Marií, získali herecké angažmá v nově vznikajícím Slezském národním divadle. Následovalo roční působení ve Slovenském komorním divadle v Turčianskom Svätom Martine (dnešní Martin) a od roku 1948 působil v Městském divadle mladých v Ostravě jako herec a režisér. Po ročním vedení divadla v Mladé Boleslavi nastoupil od sezony 1955/1956 v Krajském oblastním severomoravském divadle v Šumperku jako umělecký šéf a dramaturg. Poté se krátce vrátil do Opavy, ale své divadelní zkušenosti rozšířil o další angažmá, tentokrát v Příbrami. V roce 1969 se již trvale vrátil do Opavy jako dramaturg a v letech 1971–1976 byl zde i šéfem činohry. Ve své dlouholeté dramaturgické praxi spolupracoval s celou řadou autorů na původních textech, jmenujme alespoň Františka Kozíka, Václava Kaplického nebo Eduarda Petišku. Kromě nesčetných úprav dramatických textů také překládal hry z němčiny. Již v rámci pobytu v příbramském divadle byl uveden jeho překlad hry Georga Kaisera *Napoleon v Americe*. V první polovině 70. let se pak jednalo o československé premiéry her Kurta Tucholského *Zámek Gripsholm* nebo Clause Hammela *Paní Jenny Treiblová neboli Když se srdce k srdci vine*. Úspěšný překlad Hammelovy hry z pera Miloše Zbavitele pak převzala i Městská divadla pražská. Další jeho překlad, tentokrát Rehřischova dramatu *Plukovník Chabert* uvedlo v režii Radima Kovala ostravské televizní studio a později, v roce 1992, jej hrálo i opavské divadlo. Kromě těchto her pro dospělé publikum, přeložil i hry pro děti, jednalo se o texty *Velký a malý Klaus* Heinze Halla a *O králi, který chtěl na Měsíc* Joachima Knautha. Pro děti napsal ještě vlastní hry, jednalo se o tituly *Chytrost nejsou žádné čáry* a *Čarovné dudy*. Oba texty byly nejen vydány tiskem, ale dočkaly se i několika inscenačních realizací na jevišti.

⁸ V Petřatině byla v roce 1739 evidována jen jedná dospělá osoba evangelického vyznání, zbylých 125 dospělých se hlásilo ke katolické víře – srov. Zemský archiv v Opavě, fond Hejtmanský úřad knížectví opavsko – křnovského, Opava, kart. 262, inv. č. 1549.

Od poloviny 60. let se začal intenzivně věnovat rovněž divadelní historii, s níž souvisí i publikační činnost Miloše Zbavitele. Kromě několik desítek článků je autorem publikací *Jiří Myron* (1980), *Osm hereckých portrétů* (1985), *Kalendárium dějin divadla v Opavě* (1995), *Hrst divadelních zátraků* (2001), *Divadlo mezi troskami* (2005) a spoluautorem výpravné publikace *Divadlo v Opavě 1805–2005* (2005).

S jeho zájmem o divadelní historii a již zmíněnou publikační činností souviselo i pečlivé studium pramených materiálů a jejich vyhledávání, což postupně vyústilo v bohatý osobní archiv Miloše Zbavitele. Ale i on si uvědomoval, že nejen jeho osobní vzpomínky, ale i mnohé doklady o divadelní činnosti tvoří důležitou součást divadelní historie jako celku a již od konce 70. let 20. století věnoval postupně Slezskému zemskému muzeu řadu materiálů a výrazně tak obohatil jeho divadelní podsbirku. Kromě plakátů, programů, almanachů a fotografií z činnosti divadel, ve kterých působil, zde najdeme i korespondenci se spolupracujícími umělci, soubor divadelních textů a odborných publikací, nebo rozhlasové a televizní scénáře. K zájmovostem bezesporu patří také gázové knížky herce Josefa Hřůzy nebo vavřínový věnec, který dostal Miloš Zbavitel za roli Toniho v Čapkově hře *Matka*. Na tuto roli rád vzpomínal, vždyť se jednalo o první premiéru opavského Slezského národního divadla v září 1945. Z bohatého materiálu doplňme ještě dramaturgické plány, bulletiny a hodnocení z přehlídek, a to nejen z oblasti profesionálního, ale i amatérského divadla, kde byl často členem porot a poradních sborů. Část jeho osobních materiálů je uložena rovněž v Zemském archivu v Opavě.

Miloš Zbavitel v průběhu svého aktivního života prošel mnohými scénami, ale největší část své energie věnoval Opavě a jeho divadlu, o jehož dění se vždy intenzivně zajímal. Těm kdož ho znali, budou chybět jeho příběhy a vědomosti spojené s magickým světem divadla.

Sylva Pracná

Století relativity. Stálá expozice výtvarného umění 20. století. Muzeum umění Olomouc – Muzeum moderního umění, od 14. listopadu 2013

Století relativity je název stálé (sic!) expozice Muzea umění v Olomouci, která má podle záměru pořadatelů představit „*to nejlepší ze širokého – často názorově a stylově protikladného – spektra klíčových nebo jinak důležitých děl umění 20. století.*“ Jde o neobyčejně důležitou událost v dějinách olomoucké galerie a současně o významnou akci v širším kontextu prezentace umění 20. století v regionu Moravy a Slezska. Kde jinde je totiž možné vidět stálou expozici umění 20. století, pomineme-li Brno a expozice tamní Moravské galerie a Muzea města Brna! Je tomu tak v Krajské galerii ve Zlíně, kde byla 1. května 2013 otevřena stálá expozice; je tomu tak v galerii v Jihlavě, kde stálou expozici otevřeli již 13. prosince 2012. Naopak na severu – tedy v Ostravě – bychom stálou přehlídku hledali marně.

Otevření stálých expozic v Jihlavě, Zlíně a nyní také Olomouci je třeba chápat jako symbolický akt několikrát významu: jistěže jde o projev zájmu o vlastní historii, o připomenutí akviziční, organizační a badatelské tradice regionálních galerií. Současně tomuto aktu můžeme rozumět jako implicitní připomínce aktuální potřeby obzírát českou výtvarnou kulturu 20. století, zejména jeho první poloviny, jako hvězdné údobí, které vzdor politickým zvratům, ba dějinným katastrofám přineslo hodnoty trvalého významu, proti nimž poslední čtvrtstoletí politické svobody vypadá nesmírně chudobně. Ukazuje se stará pravda, že neexistuje přímá úměra mezi politickou svobodou a ekonomickou prosperitou na straně jedné a tvůrčí potencí, tedy schopností vytvářet díla přímo osudového významu na straně druhé. Příkladem nad jiné výmluvným a reprezentativním je Skupina 42, jejíž výstava probíhá od října 2013 do ledna následujícího roku ve zlínské galerii (menší soubor v polovině roku 2013 připravila ostravská galerie pro opavský Dům umění): vzdor válce a heydrichiádě její členové vytvořili hodnoty, s nimiž to, co produkují umělci současnosti, je prostě nesouměřitelné. A nyní jako by se mělo zejména mladým divákům ukázat, jak klasika 20. století, tedy něco opravdu starého, je nesmírně vitální, má vervu a kadenci, výtvarný nápad a vysokou kulturu. A také to, že být malířem a sochařem znamená primárně tvořit, nikoliv především věnovat pozornost marketingové prezentaci své osoby.

Oč je akt uspořádání stálé expozice v Olomouci důležitý, o to více výsledek budí rozpaky. Celek se rozpadá na dvě části. Pro tzv. Mansardu vybrala kurátorka Štěpánka Bielešzová malířská a sochařská díla let 1900–1945, „*která postihují základní proudy a tendence v českém moderním umění sledovaného období.*“ Koncepce vychází z dnes běžně přijaté představy, svého času ražené Jiřím Kotalíkem, že české moderní umění začíná impresionismem a symbolismem, tedy kontinuálně vyrůstá z tvůrčího kvasu devadesátých let 19. století. Jistotou je, že olomoucká sbírka má několik skvělých děl z této etapy i z etap vývojově navazujících

cích. Za zmínku stojí Kubišův portrét Jana Zrzavého, enigmatické dílo neobyčejné intenzity; je zde několik děl, které vsuktu důstojně reprezentují ony v textech u exponátů vícekrát vzpomenué „tendence“ také pro meziválečné období i léta válečná. Slovu *tendence* bych se však raději vyhnul, protože sugeruje akademickou představu subordinace skvělých solitér pod umělecko-historický koncept. A jsou to právě pozoruhodné solitéry, jako sonorní *Krajina* Martina Salcmána (1937) nebo monumentální *Rada podivných soudců* Josefa Lieslera (1944), které v prostoru Mansardy doslova září, nikoliv tendence, jež jsou jimi manefistovány. Struktura této části expozice je přitom poměrně popisná; texty u exponátů jsou instruktivní možná až příliš a řazení děl vychází z omezených prostorových možností a z nutnosti obsáhnout celý časový interval 1890–1945 do jednoho nevelkého prostoru. Sekce mají označení, odvozená ze stylových kategorií (impresionismus, kubismus, expresionismus, civilismus, surrealismus), označení žánrů (*krajina*) nebo z poukazu k obsahu, resp. tématu (váleka, exotika). Co sekce, to jakási malá výstava, protože mezi obrazy není vnitřní spojitost, silná, reprezentativní díla září mezi slabšími, nebo lépe řečeno běžnějšími, a odlišnosti jsou natolik zjevné a stylový projev a obsahové souvislosti nejsou natolik vyhraněné, takže spíše než o výstavu jde o kaleidoskop. O jakési dějiny umění v příkladech.

Ještě hůře dopadá část soustředěná o patro níž v tzv. Obrazárně. Zde v pravém smyslu slova o stálou expozici nejde vůbec. Jednak chybí dostatečný odstup od umělecko-historického materiálu, jednak absenteje jasná koncepce, o co má vlastně jít: ukázat to, co máme ve sbírce? Nebo o to, co se směstná do druhé poloviny 20. století do malého prostoru? Přitom ne snad, že by věci nebyly výtečné a vsuktu galerijní, to naprosto ne, nicméně koncepcí (kurátor Ladislav Daněk) je zde spíše osobní zaujetí, resp. privátní hodnotové preference, než nadhled. Vyložení rušivě působí začlenění děl umělců z Maďarska, Polska a ze Slovenska, které olomoucká galerie získává pro proponované Středoevropské fórum (SEFO). To by jistě neškodilo, kdyby Mansarda nebyla koncipována tak didakticky přímočaře a jen z českého materiálu (pár německých jmen je opravdu jen „na ozdobu“). A dále: nelze padesátá léta omezit jen na „*tvorbu významných solitérů padesátých let*“, jak se děje. Uvědomme si, že to, co se prezentuje o patro výš, tedy umění do roku 1945, je vzdor vysokému stupni soudobé modernosti, ba avantgardnosti rovněž produkci, která svou dobu reprezentovala nikoliv ve skrytosti soukromých ateliérů a různých ineditních aktivit, nýbrž také v širokém řečišti veřejně sdílené modernosti. Kdybychom se takto měli orientovat také v produkci druhé poloviny 20. století, musíme chtít nechtě zařadit do expozice díla s jistou mírou oficiality, zvláště pak díla druhé poloviny padesátých let, související s fenoménem tzv. tvůrčích skupin, která jsou v olomoucké sbírce jistě zastoupena. Olomoucká expozice provokuje k imperativnímu požadavku, ba přímo ke zvolání: nechť naše galerie už konečně začnou chápat výtvarnou tvorbu 20. století nejen jako politické gesto vzdoru; ať odhlédnou od zákazů, jež ty které umělce provázely, i od přízně mocných, která provázela ty druhé, prorežimní a protežované. Je čas nadřadit traumatům pevný umělecko-historický koncept! A když řečené shrneme, dospíváme k poznání, že v olomouckém Muzeu umění o jednu, organicky rostlou stálou expozici rozhodně nejde.

Leccos odhalí už název: jihlavská stálá expozice 20. století nese označení *Ozvěny minulosti – doteky krásna*; zlínská se jmenuje *Řády vidění*. Ačkoliv i ty jsou zavádějící, jelikož jsou jakousi úlitbou dnešní módě dávat uměleckým výstavám poetická, případně metaforická označení, v olomouckém případě se navíc zdá, že titulní odkaz k *relativitě* vyznívá jako výmluva; jako implicitní dosvědčení nedostatku vlastní jasně představy a současně schopnosti artikulovat divákovi druhého decennia 21. století poučení o české výtvarné kultuře před třiceti, padesáti i před sty lety. O tom, že vlastně vše není míněno ani moc vážně, vypovídá i jiná skutečnost: pátráte-li v pokladně galerie po publikaci či po katalogu ke stálé expozici, což bychom považovali u stálé expozice za samozřejmé, se zlou se potážeme. Nic se k vydání v tomto směru nepřipravuje, protože údajně vše bylo publikováno již v jiných katalozích a prezentováno v jiných souvislostech. A tak koncept *stálé expozice*, který by měl být jakýmsi úběžníkem organizačního a badatelského úsilí, je naopak jen dlouhodobým vyplněním výstavního prostoru, kde by se snad za příhodnějších ekonomických podmínek konaly časové výstavy.

Pavel Šopák